

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Mehmet SARI

KUR'AN IŞIĞINDA İNSANIN YARATILIŞ GAYESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE**

ERZURUM 2011

TEZ KABUL TUTANAĐI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Prof. Dr. Veysel Güllüce danışmanlığında, Mehmet Sarı tarafından hazırlanan bu çalışma 10/01/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Veysel Güllüce

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Necdet Çağıl

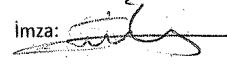
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Tuncay İmamoğlu

İmza:

İmza:

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. VARLIKLARIN YARATILIŞINDAKİ HİKMETLER	1
II. VARLIKLARIN HİKMETLERİ KARŞISINDA İNSANIN DURUMU	9

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA İNSANA VERİLEN DEĞER

1.1. İNSANIN DEĞERİNİ İFADE EDEN AYETLER	16
1.1.1. İnsanın Yaratılması	17
1.1.2. İnsanın Ahsen-i Takvimde Yaratılışı	21
1.1.3. İnsanın Çift Yönlü Yaratılışı	24
1.1.4. İnsana Seçme ve Beyan Kabiliyetinin Verilmesi	27
1.1.5. İnsanın Sayısız Nimetlere Mazhar Olması	30
1.1.6. Göklerin ve Yerin İnsana Musahhar Kılınması	31
1.1.7. İnsanın Yeryüzünün Halifesi Olması	34
1.1.8. İnsanlar İçinden Peygamberler Seçilmesi	37
1.1.8. İnsana Olan Lütuf ve İhsanın Dünya Hayatıyla Sınırlı Kalmaması	39

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN IŞIĞINDA İNS

ANIN YARATILIŞ GAYESİ

2.1. İNSANIN BAŞIBOŞ ve GAYESİZ YARATILMADIĞINA DAİR	41
AYETLER	41
2.2. İNSANIN YARATILIŞ GAYESİNİ BİLDİREN AYETLER	42
2.2.1. Allah'ı Tanımak ve O'na İman Etmek	46
2.2.2. Allah'a İbadet Etmek	53
2.2.2.1. Şükrünü ve Hamdini Yalnız Allah'a Hasretmek	62
2.2.3. İyi ve Makbul Amel İşleme Konusunda İmtihana Tabi Tutulmak	65
2.2.4. Emanetin Gereğini Yapmak	70
SONUÇ	75

BİBLİYOGRAFYA	77
ÖZGEÇMİŞ	81

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KUR’AN IŞIĞINDA İNSANIN YARATILIŞ GAYESİ

Mehmet SARI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2011, 88 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (Danışman)

Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL

Doç. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

Kur’an’da, Allah’ın, eşyayı hikmetle, hak üzere yarattığı birçok ayetlerle ifade edilmiştir. Kur’an ifadesiyle Allah, “hak ile yaratan, batıl ve boş yaratmayandır.” Allah’ın bir ismi de Hakîm’dir. Yani eşyanın hakikatlerini muktezasınca bilen, her şeyi yerli yerinde itkan ve isabetle yaratan demektir.

Kur’an-ı Kerim’e göre insan; Allah’ın bizzat kendi eliyle yaratarak ruhundan nefhettiği, maddî ve manevî organ ve cihazlarını düzgün ve dengeli bir şekilde düzenleyerek en güzel sureti verdiği en değerli ve en şerefli mahlûkudur. Allah, yeri, göğü ve ikisi arasında bulunan bütün mahlûkatı insana muhhasar etmiş adeta her şeyi insan için yaratmıştır. Göklerde olanın insanın hizmetine sunulması, yerde olanların da insan için yaratılmış olması, insanın yaratılışının önemli bir gayesi olduğunu gösterir.

Allah Teâlâ’nın, en son inzal buyurduğu kutsal kitabında bu kadar değer verdiğini bildirdiği insanın, bu dünyada bulunmasının hikmet ve gayesini tespit etmek hiç şüphesiz her insan için en önemli bir meseledir. Çünkü bu vesileyle insan bu gayeyi tahakkuk ettirmeye çalışır, böylece insanın hayatı bir mana kazanır ve iki dünyada da mesut ve bahtiyar olur.

Anahtar Kelimeler; Kur’an, insan, yaratılış, gaye, imtihan.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
THE REASON OF CREATİNG MANKİND UNDER THE LİGHİ OF THE
QUR’AN

Advisor: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2011, 88 Pages.

Jury: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (Advisor)

Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL

Assoc. Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

The Qur’an describes in many verses that all things are created wisely and rightfully. As described in the Qur’an: “He Who creates rightfully, will not create through falsehood or in vain. One of the names of Allah is the All-wise. In other words, He who knows the truth behind beings with their needs, and creates everything accurately and fully without short-comings.

According to the Qur’an, the man is created by the hands of Allah Himself, He breathed life in man from His Own Soul, attached man’s spiritual as well as material organs and devices with perfect order and honored man to be His masterpiece who’s created in the best of forms. God the skies, the earth and everything in between through man’s needs, He created everything for man. The fact that the skies serve man, and everything on earth is also created for man, show that mankind is created for an important cause.

In His last holy book, God has send down, He tells man his extraordinary value and so it is the most important task of mankind to search the wisdom and cause behind his presence in this world. For from there life of mankind gains value and happiness in both worlds can be won.

Key Words: The Qur’an, Human, Creation, Purpose, Test.

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Hamd, insanı yaratıp, ona bu dünyada sayısız nimet ve ihsanlarda bulunan ve onu başıboş bırakmayarak ebedi saadeti kazanması için mahz-ı lütuf olarak ona peygamber ve kitap gönderen ve ölümünden sonra da bu nimetini devam ettiren Allah'a mahsustur.

İslâm akidesine göre; insanoğlunun bütün sorumluluklarının başında, Allah'ın varlık ve birliğini kabul etme ve yalnız O'nu yegâne mâbud olarak tanıyıp kulluk etme görevi gelmektedir. Fakat insanlar, sorumlulukları hakkında gerekli bilgi ve donanım sahibi kılınmazlar yahut böyle bir bilgiye ulaşma yeteneği ile donanmış olmazlarsa bu durumu bir mazeret veya bahane olarak ileri sürmeye hakları olur. Allah tarafından, insana en güzel suret ve en mükemmel kabiliyetler verilmiştir. Böyle bir yapıya sahip olması insanın; yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmış olmasını ifade eder.

İnsanın görevi ise yeryüzünde ifa edeceği ilahi emaneti yüklenmek ve o emanetin gereğini yerine getirmek olduğu için, insan Allah'a nispeti yönüyle büyük bir kemal ifade eder. İnce düşünen insanın inceliklerindeki sırlarında nazarlarını dolaştıran herkes görür ki insan gayb ve şehadet âleminin birleştiği yer, ifade ve istifade feleğinin ışığı, nüsha-i camia; ilâhî isimlerin tecelli nakışlarını gösteren en büyük nakıştır.

Kutsal kitapların hepsinde insan Allah'ın en has muhatabıdır. Çünkü insan; Allahın en seçkin mahlûku, ilahi vücut ve ilmin, ilahi kudret ve yaratışın kendisi sayesinde bilinir olduğu ve gizli sonsuz hazinelerin kendisi vasıtasıyla açılım kazandığı, yaratılmışların en onurlusu ve en kıymetlisi yani eşref-i mahlûkattır.

Çalışmamızın amacı; Allah Teâlâ'nın insana vermiş olduğu bu değeri ve onun gerçekleştirmekle yükümlü olduğu yaratılış gayesini ve Allah'a karşı diğer sorumluluklarını ayetler çerçevesinde tespit edip, bir bütünlük içerisinde konuyu ortaya koymaktır.

Çalışmamızın giriş kısmında, Kur'an ayetleri çerçevesinde, kâinat ve içindeki mahlûkların hikmetsiz ve abes yaratılmadığını, her birisinde pek çok gaye ve hikmetlerin var olduğuna genel olarak değinmeye çalışacağız.

Birinci bölümde, Kur'an-ı Kerim'in ilk ve devamlı muhatabı olan insana, ayetler çerçevesinde, Allah Teâlâ'nın ona vermiş olduğu değere ve diğer mahlûkatı onun emir ve tasarrufuna amade kılmasına değineceğiz.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise öncelikle, kâinat içinde merkezî bir konuma sahip kılınan insanın, bu dünyada başıboş, gayesiz bırakılmadığına ve aksine her hareketinin kayıt altına alındığına ve amellerinin makbuliyetine göre mükâfat veya mücazata tabi tutulacağına değineceğiz.

Çalışmamızın temel yapısını belirleyecek olan asıl konu ise; insanın, bu dünya hayatında kendisinin yaşam tarzını belirleme ve ölümden sonraki hayatının da ebedi mutlulukla neticelenmesi için imtihan salonu olan bu dünyaya gönderilmesinin hikmet ve gayesini ele alacağız. Ve onun gerçekleştirmekle sorumlu olduğu Allah'a karşı diğer vazifelerine değineceğiz.

İlim hayatımın başlangıcı olarak değerlendirdiğim bu çalışmamda bana daima yol gösteren ve değerli fikirlerinden istifade ettiğim sayın danışman hocam Prof. Dr. Veysel Güllüce Beye ve ayrıca diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Erzurum 2012

Mehmet SARI

KISALTMALAR

Ata. ÜİF	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
M.	: Miladi
Neşr.	: Neşriyat
Öl.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Say.	: Sayı
Tahk.	: Tahkik
TDV Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
ts.	: Tarih yok

GİRİŞ

I. VARLIKLARIN YARATILIŞINDAKİ HİKMETLER

Kur'an-ı Kerim'de, içinde bulunduğumuz bu kâinatın nasıl ve hangi süreçlerden geçirilerek yaratıldığına dair bilgiler mevcuttur. Göklerin ve yerin bitişik iken ayrılmış olduğuna¹, semanın bir gaz bulutu şeklinden şimdi bulunduğu hale getirildiğine², yaratılışın altı gün sürdüğüne³ v.b. dair bilgilere ayetlerde yer verilmiştir. Fakat Kur'an, kâinatın ilk yaratılış olaylarından daha çok, insanın sürekli beraber olduğu arzdan, tabiattan ve tabiatta gerçekleşen olaylardan bahseder.⁴ Bu olayların bütünü ve onlarda cereyan eden tasarrufları, başka bir ihtimale mahal verilmeyecek şekilde Allah'a dayandırır.

Kur'an'a göre, yegâne yaratıcı, Allah'tır. O, bir şeyin vücuda gelmesini dilediğinde sadece "ol" demesiyle dilediği şey, vücut sahnesindeki yerini alır. "Gökleri ve yeri hak ve hikmetle yaratan O'dur. O 'ol!' dediği zaman oluverir. Sözü haktır. Sûra üfleneceği gün de hakimiyet O'nundur. Görünmeyeni de, görüneni de, olmuşu da, olacağı da O bilir. O, hakîm ve habîrdir."⁵

Başka bir ifadeyle, varlıklar âleminin merkezinde Allah vardır. İnsan olsun diğer varlıklar olsun, hepsi O'nun mahlûkudur.⁶ Yani mahlûkat, mabudiyetten uzaklık noktasında eşit oldukları gibi, yaratılmışlık noktasında da birdirler. Yani insan, masivayı, ibadet edecek derece kendinden üstün görmemesi gerektiği gibi kendini de hiçbir şeyden üstünlük taslayacak şekilde büyük görmemelidir. Masivanın tümü, mümkün vücuttur. Mümkün varlığın devamı, zorunlu bir varlığın devamına bağlıdır. Vâcibü'l-Vücûd yani varlığı başkasına bağlı olmayan yegâne varlık ise sadece Allah'tır. Bu sebeple, Allah'a karşı koyabilecek hiçbir varlık yoktur. Öyle ise Allah, kevnü mekânın mutlak sahibidir. Kâinatın devamını sağlayan Rahim olduğu gibi kâinatın şüphe götürmez emir vermeye yetkili tek kumandanıdır.⁷

¹ Enbiya, 21/30.

² Fussilet, 41/11.

³ Araf, 7/54; Yunus, 10/3; Hud; 11/7; Furkan; 25/59; Secde, 32/4; Kaf, 50/38; Hadid, 57/4.

⁴ Hicr, 15/22; Hac, 22/5; Nebe, 78/6-16; İnfitar, 82/7,8.

⁵ En'am, 6/73. Bkz. Âli İmran, 3/27, 59; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yasin, 36/82, Mü'min, 40/68.

⁶ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul t.s., s. 83.

⁷ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009, s. 115.

Göklerde ve yerde bulunan kim varsa, gerek isteyerek, gerek istemeyerek Allah'a itaat etmektedir.⁸ Sadece insan, imtihan salonunun kapanmasına kadar serbest bırakılmıştır.

Kur'an'da Hz. Allah'ın, eşyayı hikmetle, hak üzere yarattığı çok ayetlerde ifade edilmektedir.⁹ Kur'an ifadesiyle Allah, "hak ile yaratan, batıl ve boş yaratmayandır."¹⁰ Hz. Allah'ın bir ismi de Hakîm'dir. Yani eşyanın hakikatlerini muktezasınca bilen, her şeyi yerli yerinde itkan ve isabetle yaratan demektir.¹¹ Kur'an, Allah'ın sanatı olan kâinata ve ondaki düzene insanın kendisinin de bakmasını, onda bir düzensizliğin hikmetsizliğin bulunmadığını kendisinin de tetkik etmesini istemektedir:

"Yedi kat göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Gözünü çevir de bak: Her hangi bir kusur görebilir misin? Sonra tekrar tekrar gözünü çevir de bak! Gözün bir kusur bulamadığından, eli boş ve bitkin geri döner."¹²

İnanan insana yakışan ise, göklerin ve yerin veya onlardaki mahlûkatın yaratılışlarını düşünerek; "Ey büyük Rabbimiz! Sen bunları gayesiz, boşuna yaratmadın. Seni bütün noksanlardan tenzih ederiz. Sen bizi o ateş azabından koru!"¹³ demektir.

Kur'an-ı Kerim'de bir ayette şöyle buyrulmakta; "Gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık! Evet, onları hak ve hikmetle, ciddî maksat ve gayelerle yarattık, ama onların çoğu bunu anlamazlar."¹⁴ "Göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık"¹⁵ ayetlerinde de nazara verildiği üzere, gökler ve yer abes ve hikmetsiz değil, ciddi gayelerle yaratılmıştır.¹⁶ Yani bu kâinat bir hikmete, maksada ve adalete dayanmaksızın, boşuna yaratılmamıştır.¹⁷ Bu gaye ve

⁸ Âli İmran, 3/83.

⁹ Enam, 6/73; İbrahim, 7/19; Hicr, 15/85; Nahl, 16/3; Ankebut, 29/44; Zümer, 39/5; Rum, 30/8.

¹⁰ Âli İmran, 3/191; Sad, 37/27.

¹¹ Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir 1985, s. 149.

¹² Mülk, 67/3,4.

¹³ Âli İmran, 3/191.

¹⁴ Duhân, 44/38-39; Sâd, 38/27; Câsiye, 45/22; Ahkâf, 46/3.

¹⁵ Enbiyâ, 21/16.

¹⁶ Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, (Çev. Şadi Eren) Selsebil Yayınları, İstanbul 2010. III, s. 752; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, Buruç Yayınları, XI, s. 469.

¹⁷ Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an*, (Çev. Ali Bulaç ve arkadaşları), İstanbul 1995. III, 301.

Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 129.

hikmeti düşünmeden yaşayanların bildikleri sadece dünya hayatının dış görünüşüdür, ama ahiretten habersiz gafillerdir.¹⁸

“Onlar, azıcık olsun kendi başına kalıp düşünmedi mi ki; Allah gökleri ve yeri ve ikisinin arasında olan bütün varlıkları gerçek bir gayeyle belirli bir vadeye kadar yaratmıştır.”¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de, mahlûkatın; manasız, lüzumsuz ve boş yere yaratıldığını düşünmenin, inkâra saplanan insanların zannı olduğu ifade edilmektedir. “Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları gayesiz, boşuna yaratmadık. Bu sadece kâfirlerin bir zannı ve iddiasıdır. Artık o ateşten vay haline o kâfirlerin!”²⁰ Yani Allah gökleri, yeri ve içlerindeki varlıkları açık, gerçek bir maksatla yaratmış ve onlara hayat, kudret, kabiliyet vermiş, hastalıklarını gidermiş; onlara imtihan sebebiyle büyük ihsan ve menfaatler vaat etmiştir. Bunların hepsi bin bir hikmetler barındırmaktadır. İnkârcılar ise bunların hepsini tesadüfe havale etmekle, hâşâ Allah Teâlâ'nın abesle iştiğal ettiğini ileri sürmektedirler.²¹

Gazzâlî, içinde yaşadığımız kâinatı şöyle değerlendirir; “Bu âlem, içinde muhtaç olduğun her şey bulunan bir ev gibidir. Gök tavan gibi yükseltilmiştir. Yeryüzü döşek gibi serilmiş ve yıldızlar kandiller gibi asılmıştır. Madenler hazineler gibi saklanmıştır. Bunlardan her biri keyfiyetine göre insanlar için hazırlanmıştır. İnsan ise eski bir evin sahibi gibidir. Bu evde bulunan çeşitli bitkiler, hayvanlar, insanın ihtiyacını karşılamak içindir.”²²

Kâinat sarayının en değerli misafiri insandır. Misafir, insan olunca tabi ki mekân da onun ihtiyaçlarına göre düzenlenecektir. Mesela; gökyüzü en güzel renklerle bezenmiştir. İnsan gözüne en uygun renk olan mavi renkte yaratılmıştır. Eğer daha parlak veya beyaz olsaydı muhakkak insanın gözü bozulacaktı. Bu durum insanın ve yeryüzünde yaşayan tüm canlıların zararına olacaktı. İnsan gökleri temaşa ederken onun

¹⁸ Rum, 30/7.

¹⁹ Rum, 30/7-8.

²⁰ Sad, 38/27.

²¹ Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (Çev. Bekir Karhağa, Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul t.s., XII, s. 6864; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Taberî Tefsiri*, (Çev. Mevlüt Karaca), Hisar Yayınevi, İstanbul t.s. VII, 129.

²² Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed el-Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986. s. 5.

genişliğinden ve zevk verici renginden dolayı ferahlık duyar. Güneşin yaratılış hikmetlerinin başında, onun vesilesi ile gece ve gündüzün meydana gelmesini sayabiliriz. Çünkü insanların dini vecibelerini yerine getirmeleri için gece veya gündüzün sürekli devamda olmadığı bir ortam gereklidir. Eğer sırf karanlık olsaydı insanlar birbirlerini göremez, hayati ihtiyaçlarını karşılayamaz olurlardı. Bunu böylece yaratıp insanların hizmetine sunan ahsen'ül hâlikîn olan Allah'tır.²³ Bunun yanında güneşin yaratılışının başka bir hikmeti ise insanın ihtiyaç duyduğu gıdaların güneş ışınları sayesinde, insan vücuduna faydalı hale gelmesi, mevsimlerin oluşumu, gece ve gündüzlerin uzayıp kısalması gibi olaylardır. Şayet gece gündüze, gündüz geceye dolanmasaydı, mevsimler oluşup sıcaklıklar artıp eksilmeseydi, yeryüzünde yaşayan canlıların hayatları, bitkilerin büyüüp gelişmesi düzgün olmayacaktı. Bunların bu şekilde yaratılması ve insanın hizmetine sunulması, Allah'ın mahlûkatı abes ve boş yaratmadığına, ciddi hikmet ve gayeler için yarattığına büyük bir delildir.²⁴

“Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir kandil (güneş) ve nurlu bir ay yerleştiren Allah, yüceler yücesidir, hayır ve ihsanı sınırsızdır. Tefekkür ederek ders almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü peş peşe getiren O'dur”²⁵ ayetinde beyan edildiği gibi güneş, yıldızlar ve gece gündüzün yaratılmasında pek çok hikmetler vardır. Geceleyin dünyayı veya yaşadığımız coğrafyayı ayın ve yıldızların aydınlatması, bu varlıkların yaratılış hikmetlerinden sadece biridir. Zaten gece, sükûn ve istirahat için yaratılmıştır.²⁶ Aynı zamanda ay ışığı mutedil olduğundan, yeryüzündeki tüm canlıların istirahatları için en müsait vakittir. Yıldızlar, ay ışığı kadar parlak olmamakla beraber gökyüzünün süsleri oldukları için onlara gözünü çevirenler, içlerinde bir ferahlık hissederler. Ayrıca yolcu olanlar, yıldızlar sayesinde geceleyin yollarını ve yönlerini doğru olarak tespit edebilmekte²⁷ ve yollarına devam etmektedirler.²⁸

Yeryüzü, insanın ihtiyaçlarını giderebileceği, her türlü imkânların mevcut olduğu bir mekândır.

²³ Kasas, 28/71.

²⁴ Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 5-9'dan özetle.

²⁵ Furkan, 25/61.

²⁶ Nebe, 78/10.

²⁷ Nahl, 16/16.

²⁸ Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 9-12'den özetle.

“Göğü çok sağlam bir şekilde bina ettik, onu genişleten Biziz. Yeryüzünü de döşedik, bakınız ne de güzel döşedik. Her şeyi de çift yarattık ki düşünüp ders alasınız.”²⁹ “Yeryüzünü, size boyun eğdiren O’dur; öyleyse yerin sırtlarında dolaşın, Allah’ın verdiği rızıktan yeğın; sonunda dönüş O’nadır.”³⁰

Yeryüzündeki bitkilerin yaratılış hikmetleri ise sayılamayacak kadar çoktur. Onların renkleri tatları kokuları, lezzetleri hep düşünölmeye değer şeylerdir. İnsanların faydalanması için meyvelerin ve mahsullerin bir tanesinden yüzlercesinin çıkması, kışın ölü halde iken bahar geldiğinde bütün bitkilerin ve ağaçların tekrar canlanması ve yüzlerce meyve ve mahsul vermesi yeryüzünün yaratılış hikmetlerindendir. Bütün bu varlıklar da ürün verebilmeleri için çeşitli gıdalara ve bakıma muhtaçtırlar. Köklerinden emdikleri suyun uzunluğu metreleri bulan ağaçların en uç noktasına bile ihtiyaç duyulduğu kadar suyun gitmesi, çekirdeklerinde kocaman bir ağacın, meyvenin veya sebzenin şifrelerinin saklı bulunması, her birinin kendine has renk, koku ve tatta olması, birçok meyve ve sebzenin veya yerden biten diğer bitkilerin insanlara şifa olması, bütün bunlar Allah Teâlâ’nın eşyayı yaratmasındaki sonsuz hikmetlerinden sadece birkaçıdır.³¹

Allah Teâlâ’nın insana vermiş olduğu nimetlerin en önemlilerinden biri de daima kullanmaya muhtaç olduğu, sudur. O nimeti, Allah’tan başka kimse insana veremez.³² Eğer insan su içmeye muhtaç olur da suyu bulamazsa veya su içmekten men edilirse karşılığında dünyanın bütün mülkünü, suyu elde etmek için feda edecektir. Aynı zamanda içildikten sonra dışarı atılamaması durumunda da yine insanı, bütün varını yoğunu feda etmeye götürecektir. İşte insan, bir damla su karşısında bu kadar aciz olduğunu bilerek mahlûkatın ve kendisinin yaratılış hikmetlerini çok iyi kavramalı ve bu hikmetler doğrultusunda hayatını düzenlemeli ve bu istikamet üstünde sürdürmelidir.³³

Suyun yaratılışında da pek çok hikmetler vardır. Su; ince, latif, akıcı, ıslatıcı ve parçaları birbirine bitişik bir cisimdir.

²⁹ Zariyat, 51/47-49.

³⁰ Mülk, 67/15.

³¹ Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 13.

³² Mülk, 67/30.

³³ Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 19,20.

“Gökten belirlediğimiz bir ölçüye göre su indirir ve onu yerde dinlendiririz. Ama dilersek onu yerden gidermeye de kâdiriz. O su ile sizin için hurma ve üzüm bağları yetiştirdik ki onlarda size çok faydalar vardır, onlardan yersiniz de.”³⁴ Ayette geçen “*eskennâhu*” yağmur sularının durgunlaştırılmasını ve yerde dinlendirilmesini ifade eder. Yağmur suları toprak tarafından yavaş yavaş emilerek dibe iner. Eğer böyle olmayıp birden inseydi veya sel halinde akıp gitseydi hem büyük zararlara sebep olur, hem de canlılar, yağmurun hayat veren faydalarından mahrum kalırlardı. Diğer taraftan Zümer, 21 ayetinin beyan buyurduğu üzere Allah, gökten indirdiği yağmur sularını yerde süzdürüp membalara yerleştirmekte, oralarda dinlendirmekte, sonra o depolardan yeryüzüne çıkartıp canlıların istifadesine vermektedir. Dikkat etmeli ki yağmur, bütün kâinat içinde, milyonlarca yıldız arasında yalnız dünyada mevcuttur. Bu su olmasaydı, hayat düşünülemezdi. Bu büyük nimet elbette tesadüfî değildir.³⁵ Bu kadar hikmet dolu bir nimet elbette Allah’tan başkasına isnat edilemez.

Denizlerin ve okyanusların yaratılışı, orada hayvanların barınması, inci mercan gibi değerli madenlerin denizlerde bulunması, insanların kıtadan kıtaya taşınması ve yüklerini taşıyabilmeleri için denizlerden ve gemilerden istifade etmeleri, bu gemilerin sadece ağaçtan değil demirden de yapılması ve denizin üzerinde özgül ağırlıkları sebebiyle batması gerekirken batmamaları denizlerin yaratılışındaki Allah’ın hikmetlerindendir.³⁶

“O’dur ki denizi sizin hizmetinize verdi ki oradan taptaze et yiyesiniz ve takınıp kuşanacağınız ziynet eşyası çıkarasınız. Denizde gemilerin suları yara yara akıp gittiklerini görürsün. Bütün bunlar Onun lütfedeceği nasibi aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”³⁷

Havanın yaratılışında da pek çok hikmetler vardır. Eğer hava olmasaydı kara, hava ve denizlerde yaşayan tüm canlılar helak olurdu. Hava sayesinde kara hayvanları ve diğer varlıklar rahat nefes alıp verebiliyorlar ve vücut ısılarını dengede tutabiliyorlar. Bitkilerin aşılınması ve bulutların hareketi rüzgârların hareketiyle meydana gelmektedir:

³⁴ Müminun, 23/ 18,19.

³⁵ Suat Yıldırım, *Kur’an-Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İstanbul 2010, s. 266.

³⁶ Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s.17,18.

³⁷ Nahl, 16/14.

“Aşılayıcı olarak rüzgârlar gönderdik. Derken gökten yağmur indirip onunla sizi suladık. Hâlbuki o suyu hazinelerde depolayan da sizler değilsiniz.”³⁸ Eğer rüzgâr hareket etmezse, yağmurlar yağmaz, bulutlar yerinde sabit kalırlardı. Hava da letafet, temizleyiciliğini yitirir, pis kokular yeryüzünü kaplardı.³⁹

Hayvanların yaratılışında da birçok hikmetler mevcuttur. Bunlar vesilesiyle Yaraticının azameti ve kudreti tanınır ve bilinir. Özellikle sivrisineğin, karıncanın, arının ve örümceğin yaratılışındaki hikmetler ve yaşayışları ile rızıklandırılmaları karşısında insan hayretler içerisinde kalır ve bunlara karşı “Fesubhanellah” demekten kendini alamaz.

Allah, hayvanları insanların faydası için yaratmıştır. “Ellerimizle yaptığımız eserlerden kendileri için uysal, evcil hayvanlar yarattık da onlara mâlik bulunuyorlar. Onları emirlerine âmade kıldık. Onlardan hem binek edinir, hem de yerler.”⁴⁰

Hayvanların derilerinin yapıları, onların kan, et, sinir ve kemik yapıları çok mükemmel olup hepsi bir hikmete mebnidir. Allah hayvanlara, insanlar güçlerinden faydalanmaları için göz kulak gibi uzuvlar verirken, yine insanlara itaat etmeleri için akıl vermemiştir. Bu şekilde Allah’ın, hayvanları insanların emrine tahsis etmesi büyük bir hikmeti ilâhidir. Buna karşılık Allah her sınıf hayvana kendine has kabiliyetler tahsis etmiştir. Bir kısım hayvanların et yiyici, bir kısmının ot yiyici hayvan olmaları, bir kısmının yırtıcılıkları, bir kısmının avcılıkları, O’nun hikmetlerindendir. Özellikle, köpeğin sahibine sadakati, uçan hayvanların tüylerinin ve kanatlarının yapısı, yırtıcı hayvanların pençeleri, uzun ayaklı hayvanların uzun boyunları, filin hortumu, zürafanın yaratılışı, tilkinin özellikleri, bal arısının çiçeklerden topladığı özlerle kovanlarda insanlara şifa olan balı yapmaları, örümceğin avlanmak için ağ örmesi, ipek böceğinin kendi hayatı pahasına da olsa insanlara değerli kumaş olan ipeği üretmesi, karasineğin kendine yiyecek araması ve benzeri daha pek çok hayvanın yeryüzünde yaşamaları, yiyecek aramaları bunların hepsi varlıkların yaratılış hikmetleridir.⁴¹

³⁸ Hicr, 15/22.

³⁹ Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 21.

⁴⁰ Yasin, 36/71,72.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 51-58.

Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle* adlı eserinde, yeryüzünde mevcut olan birçok varlığın yaratılış hikmetlerini saydıktan sonra şu ifadeleri kullanır, “Cenab-ı Hakk’ın yaratmış olduğu varlıklardan bir tekinin hikmetleriyle kitaplar doldurmak istesek, bu onları anlatmak için kâfi gelmezdi. Ve insan bunları tam manasıyla anlatmaktan aciz kalırdı. Her cinsten bizim zikrettiğimiz bir uyardır. Bu muazzam esere bir işaretten ibarettir.”⁴²

İşte buraya kadar saydığımız gök ve içindeki yıldızlar, güneş ve ay, yeryüzü ve barındırdığı bütün nimetlerin yaratılışındaki sayısız hikmet ve gayeler ispat eder ki Allah hakîmdir, abesle iştigal etmez, yarattığı her varlığın pek çok hikmet ve gayeleri vardır.

Allah Teâlâ, yaratmış olduğu varlıklar içinde en fazla değeri, hiç şüphesiz şuurlu bir şekilde ibadet etme kabiliyetine sahip olan insana vermiştir. İnsan, Allah’ın bizzat kendi eliyle yarattığı⁴³ ruhundan kendisine nefhettiği,⁴⁴ en güzel sureti verdiği,⁴⁵ göklerde ve yerde olan varlıkları onun için yaratarak⁴⁶ bütün bu varlıkları kendisine teshir ettiği en şerefli mahlûkudur.⁴⁷

İnsanın yaratılışındaki hikmetlere gelince; Cenâb-ı Hak, bir nutfeyi, ana rahminde kan pıhtısına, bilâhare et, sonra kemiğe çevirip üstünü etlerle örttü. Sinir ve tellerle bağlayıp damarlarla ördü. Bütün uzuvları halk ederek bir damla nutfeden erkek ve kadını yarattı.⁴⁸

İnsanın vücudundaki her azanın birçok hikmetleri olup herbiri insanın istifadesine göre yaratılmıştır. Mesela; insanın en çok kullandığı dişlerini, Cenâb-ı Hak, tek kemik halinde yaratmadı bazılarının çürüyüp dökülmesiyle diğerlerinden istifade edilsin diye, sonra diş kemiklerini beden kemiklerinden daha sert yarattı ki kolayca tahriş olmasın sert gıdalardan istifade etsin. Besinleri iyi parçalamak için öğütücü dişleri büyük ve ezici olarak, gıdaları parçalamak için ön dişleri, köklerini sağlam ve üstlerini keskin olarak yaratmıştır. Yediğimiz gıdaların uygun olup olmadığını anlamak için dile

⁴² Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 75.

⁴³ Sâd, 38/77.

⁴⁴ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

⁴⁵ Tîn, 95/4.

⁴⁶ Bakara, 2/29.

⁴⁷ İsrâ, 17/70.

⁴⁸ Hac, 22/5.

tatma hissini vermiştir. Güzel kokulardan istifade etmek, çirkin kokulardan kaçınmak için buruna koklama duygusunu vermiş. Bu vesileyle, hayatın ruhu olan havayı almak burun yoluyla gerçekleşir. Arzu edilen şeyleri tutmak, zararlı şeylerden kaçınmak için eller elverişli şekilde yaratılmıştır. Kaşınma ihtiyacını gidermek, ince şeyleri tutabilmek için parmağa güzellik veren tırnağı yaratmış. Ayakları yürünebilecek ve üzerinde durabilecek şekilde yaratmış. Bu saydığımız maddi uzuvlar insanın sahip olduğu organlardan sadece birkaçıdır. Diğer organlarının da sayısız hikmet ve faydaları vardır.

İnsanın manevi duyguları ise çok daha hikmetli ve lüzumludur. İnsanda bulunan fikir, vehim, akıl, hafıza, gazap gibi sıfatlardan sadece hafıza sıfatı noksan olsa, leh ve aleyhinde olanları, gireni çıkanı, alanı vereni, hâsılı hiç bir şeyi aklında tutamaz. Kendisine iyilik veya kötülük yapanı hatırlayamaz. Kâr veya zararını bilemez. Gittiği yeri bulamaz, hiç bir şeyi öğrenemez. Bir şeyleri hafızada tutmak bu kadar önemli olduğu gibi insanın bazı şeyleri unutması ise, eğer insan musibetleri unutmasaydı, ondan hasret eksilmez, kini gitmez, gazapları felâketleri, faciaları hatırlar ve çıkaramaz bu yüzden dünya zevklerinden mahrum kalırdı.⁴⁹

Saymış olduğumuz aza ve duygular, insanın sahip olduğu hasselerden sadece birkaçıdır. İşte maddi ve manevi bütün aza ve duygularıyla bu derece hikmetli yaratılan insanın en önemli meselesi olan, bu dünyada bulunmasının hikmet ve gayesi olmaması mümkün müdür? Bu derece hikmet ve sanatla donatılan insanın vazifesi ise kendisine sonsuz ikramlarda bulunan Rabbini tanımak ve ona layıkıyla ibadet etmeye çalışmaktır.

II. VARLIKLARIN HİKMETLERİ KARŞISINDA İNSANIN DURUMU

Yüce Allah insanla konuşmak, ona doğru yolu göstermek ve onun hem bu dünyada hem ahirette mesut bir hayat sürmesini ister. Çünkü O, kullarına karşı çok merhametlidir. Bunun için bir takım haberleşme yolları kullanır. Bu muhabere yollarının başında vahiy gelir.

Vahiy, ilahi iradenin insan diliyle ifade edilmesidir.⁵⁰ Vahiy vesilesiyle Allah ile insan arasında haberleşme gerçekleşir. Aslında haberleşme iki türlü meydana gelir; birincisi vahiydir, yani sözlü haberleşme, her iki taraf insan dilini kullanarak meramını

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Gazzâlî, *El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, s. 25-42.

⁵⁰ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr Yayınları, Ankara 2009, s. 17.

anlatır. İkicisi ise sözsüz haberleşmedir. Bu haberleşmenin Allah’a bakan yönü, tabiat işaretleri (ayetleri) kullanılarak gerçekleşir. İnsana bakan yönü ise vücudun hareket ve işaretlerini kullanarak iletişimi sağlamaktır. Bu iki türlü iletişimde de mutlak irade sahibi Allah’tır. Muhabereyi Allah başlatır, insan ise ona cevap vermekle yükümlüdür. Kur’an’da, herkesçe ayetler olarak bilinen vahyedilen sözler dışında, sözsüz ayetlerden de bahsedilmektedir. İşte bunlar, tabiat ve onda gerçekleşen olaylardır. Kur’an bu olaylara mana verir, bunların hepsinin Allah’ın iradesiyle meydana geldiğine vurgu yaparak, bunların ayetler yani Allah’ın varlık ve birliğine dair işaretler olduğuna değinir. Kur’an’a göre bizim tabiat olayı olarak değerlendirdiğimiz; yağmur, rüzgâr, göğün ve yerin yaratılışı, gece ve gündüzün değişmesi gibi bütün bu olaylar Allah’ın varlığına delildirler.⁵¹

İnsanın kendisinde ve etrafında müşahade ettiği her şey, sözsüz vahiy sınıfına girer. Göklerin ve yerin ve de bu ikisi arasındakilerin belirli bir düzen ile yaratılışları⁵², güneş, ay ve yıldızların insanın hizmetine sunulması⁵³, gece gündüzün tebdili⁵⁴, yağmurun bir rahmet eseri olarak yağması, rüzgârın tasrifiyle yağmurun müjdelenmesi ve rüzgâr vesilesi ile gemilerin sevkıyatı⁵⁵, insanın topraktan ve bir damla sudan yaratılması, bizatihi kendi hayatı⁵⁶, kısacası gökte ve yerde olan bütün varlıklar Allah’ın varlık ve birliğine delalet eden birer ayettir.

Kısacası; Allah, sözlü vahyi olan kelimayla insanlara, zatını tanıttığı gibi sözsüz vahyi olan kâinat ve içindekilerle de kendini bildirmektedir. Bu manayla bakılırsa kâinattaki bütün varlıklar Allah’ı gösteren birer işaret ve ayettir.⁵⁷

Allah’ın varlığına delalet eden ayetleri şöyle de anlayabiliriz; nasıl ki yola dikilen işaretler, yolcunun gözlerini kendine değil, gideceği istikamete yönelttiği gibi her tabiat olayı da bizim dikkatimizi kendi üzerine değil, kendilerinin ötesinde olan bir istikamete bizi yöneltmeye çalışır. Bu bakış açısıyla bir tabiat olayı, artık bir tabiat olayı değildir; artık o, başkasını gösteren bir işaret bir semboldür. İşte Kur’an’a göre birer

⁵¹ İzutsu, s. 155-156.

⁵² Bakara, 2/164; Âli İmran, 3/190; Rad, 13/2; Sebe, 34/9; Rum, 30/22; Şûra, 42/29.

⁵³ Nahl, 16/12.

⁵⁴ Enam, 6/96; Yunus, 10/6; Rad, 13/3; İsra, 17/12.

⁵⁵ Bakara, 2/164; Casiye, 45/5; Rum, 30/46.

⁵⁶ Nahl, 16/4; Rum, 30/20; Casiye, 45/4.

⁵⁷ Yunus, 10/5,6; Zariyat, 51/20.

ayet olan tabiat olayları, Allah'ın zatını yahut isim ve sıfatlarını, iyiliğini, saltanat ve adaletini gösterir.⁵⁸ İnanan insandan istenen bakış açısı da budur. Yani Cenab-ı Hakkın masivasına, kâinata mana-yı harfiyle ve Onun hesabına bakmaktır. Mana-yı ismiyle ve esbab hesabına bakmak değildir.⁵⁹ Yani varlıkları başkasına delalet eden birer harf şeklinde görmektir. Müstakil birer mana ifade eden isim şeklinde değil. Bilindiği üzere Arapçada harf, “Kendisinde bir mana olmayıp başkasının manasına hizmet eden nesne” demektir. İsim ise, kendisinde bizzat mana olandır. Mana-yı harfi, kâinata Allah namına bakmaktır. Böyle bir bakışta her varlık Allah'ı tanıtan, O'nun isim ve sıfatlarına delalet eden bir harf hükmünde olur. Mana-yı ismi ise, kâinata bizzat kâinat namına bakmaktır. Böyle bir bakışta, varlıkların Allah'a delaleti gizlenir, sadece o varlıkların kendileri görülür. Pencereye bakmakla pencereden bakmak elbette bir değildir. İşte, mana-yı ismi pencereye bakmak, mana-yı harfi ise pencereden seyretmektir. İlâhî fermanda hem göklerin ve yerin yaratılışına hem de insanın ana rahminde geçirdiği safhalara sıkça dikkat çekilir. Her şey Allah'ın eseri, mahlûku, mülkü olarak takdim edilir ve insan, âlemin her köşesini bu şuurla gezer ve kendisini İlâhî sanatların sergilendiği uçsuz bucaksız bir sergide, muhteşem bir fuarda hisseder. Böyle bir insan, kâinattaki her esere yaratıcısı namına bakar ve baktırır. İnsan, kendi nefsinin de mana-yı harfiyle değerlendirmeli, “Bu hayat benim şahsî malım değil, eğer öyle olsaydı ölüm bana yaklaşılmazdı” demeli ve hayatını Allah'ın Muhyi (hayat verici) isminin bir cilvesi bilmelidir. Bu noktaya varan insan, ömrünü kendi keyfince kullanamaz; Allah'ın rızası yolunda geçirmeye gayret eder. Aynı şekilde, varlığını Mucid (var edici) isminin, görmesini ve işitmesini de Basîr ve Semi' isimlerinin tecellisi bilmelidir.⁶⁰

Kur'an-ı Kerim'de, varlıkların nasıl yaratıldığından çok niçin yaratıldığına, vazifelerine ve yaratılış maksatlarına dikkat çekilmekte, böylelikle Yaratıcının varlığına isim ve sıfatlarına işaretler çıkarılması istenmektedir. Bununla birlikte, bir de Kur'an, insanı tabiatla ilişkilendirmek ister. İnsana, tabiattan istifade yolunu öğretir. Bazen tabiat ve onda cereyan eden olayları anlatarak Allah'ın sınırsız kudretini ve azametini tasvir ederek insanı inanmaya davet eder. Bazen de Allah'ın sonsuz rahmetini

⁵⁸ İzutsu, s. 156.

⁵⁹ Bediüzzaman Said Nursî, *el-Mesneviyyu'l-Arabîyyu'n-Nuriyye*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1998, s. 105.

⁶⁰ Alaaddin Başar, *Risale-i Nur'dan Kelimeler ve Cümleler*, Zafer Yayınları, İstanbul 2009, II, 159 - 164'den özetle.

sergileyerek insanı, Allah’a şükretmeye çağırır.⁶¹ Kur’an; göklerden ve orada gerçekleşen muhteşem manevralardan, yerden ve ondan intizamlı bir şekilde çıkarılan nimetlerden, insanın kendisinden ve benzeri konulardan bahsederken, sürekli insanı bu olaylar üzerinde düşünmeye sevk ederek, yaratılmışlar üzerindeki bu yoğun düşünme eylemiyle yaratıcıyı bulmasını hedeflemektedir. Kur’an, bu olayları anlatırken tasvir edici değil, tarif edici bir üslup kullanmaktadır.⁶²

“Hiç üzerlerindeki göğe bakmazlar mı? Bakıp da Bizim onu nasıl sağlamca bina ettiğimizi, onda en ufak bir çatlaklık, dengesizlik olmadığını düşünmezler mi?”⁶³
 “Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmış?”⁶⁴

Mesela, bu ayetlerin ibaresinde yer alan “keyfe(nasıl)” kelimeleri ile kastedilen; bu varlıkların yaratılışındaki mükemmellik araştırılarak, sanatın mükemmelliğinden Sâni’in mükemmelliğine intikal edilmesidir. Bir de Ku’ran’da kevnî ayetlerin zikrinden sonra genelde, “Elbette bunda düşünen kimseler için alınacak işaretler (ayetler, ibretler) vardır”⁶⁵ denilmesi de Kur’an’ın bu nevi varlıklardan bahsetmesindeki gayeyi açıkça gösterir. Aynı şekilde pek çok ayette, göklerdeki ve yerdeki varlıkların hepsi Allah’a nispet edilerek, bunların hepsi O’nun fiili, yaratması olarak sunulması, boş yere yaratılmadığının bildirilmesi de bunların bir gaye için yaratıldığını hatırlatır.⁶⁶

“Onlar gökte ve yerde önlerinde ne var, arkalarında ne var bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yerin dibine geçiririz yahut üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Elbette bunda Rabbine yönelen her kul için ibret vardır.”⁶⁷

“Yeryüzünü yayıp uzatan, orada büyük yükselttiler, nehirler var eden, her üründen iki cinsi türeten, gündüzü geceyle bürüyen, odur. Düşünen kimseler için elbet bunda ‘ilahi gerçekleri bildiren’ ayetler ‘deliller, işaretler, alametler’ vardır. Yeryüzünde, hepsi aynı suyla sulanan birbirine yakın toprak parçaları, bir kökten sürgün verip tek başına ya da bir küme biçiminde dallanan üzüm bağları, ekinler ve hurma ağaçları vardır. ‘Bu ortak özelliklerine karşın’ sağladıkları faydalar bakımından onların kimini kimine üstün kılmışsızdır. Aklını ‘yaratılış amacına uygun biçimde’ kullanan

⁶¹ Fazlurrahman, s. 116.

⁶² Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi*, s. 28.

⁶³ Kâf, 50/6-7.

⁶⁴ Gaşiye, 88/17.

⁶⁵ Nahl, 16/11, 12, 13, 14. Ayetlerin sonlarına bkz.

⁶⁶ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2007, s. 85.

⁶⁷ Sebe, 34/9. Bkz. Zariyat, 51/47-50; Rad, 13/2-4.

kimseler için bunlarda ayetler ‘alâmetler, ibretler’ vardır.”⁶⁸

“O’nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri: Sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra dünyaya yayılmış beşeriyet haline geldiniz. O’nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Kendilerine ısınmanız için, size içinizden eşler yaratması, bir birinize karşı sevgi ve şefkat var etmesidir. Elbette bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır. O’nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır. O’nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Geceleyin veya gündüzün uyumanız ve O’nun geniş lütfundan geçim vesilelerini aramanızdır. Elbette bunda işiten kimseler için ibretler vardır. O’nun delillerinden biri de: Gâh korku, gâh ümit vermek için size şimşegi göstermesi, gökten bir su indirip ölmüş toprağa onun sayesinde hayat vermesidir. Elbette bunda aklını çalıştıran kimseler için ibretler vardır. O’nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: göğün ve yerin, Kendisinin buyruğu ile kaim olmaları, belirlenen yerde sapaşğlam işlerinin başında bulunmalarındır.”⁶⁹

“Kesin inanmak isteyenler için yeryüzünde birçok deliller vardır. Bizzat kendi varlıklarınızda da böyle deliller vardır. Hâlâ görmeyecek misiniz?”⁷⁰

Kısacası, mükemmel ve muhteşem bir sanat eseri olan bu kâinat, barındırdığı tüm sebeplilik süreçleriyle birlikte, kendi sanatkârının temel bir işareti, onun varlığının ve birliğinin bir göstergesidir.

Bir takım insanlar kâinat ve içindekileri bu haliyle yani intizamlı bir şekilde hareketini mucize olarak görmeyip, daha ziyade Allah’ın mucizelerini bulmak için tabi sürecin kesintiye uğradığı ya da durduğu durumları ararlar. Oysaki dünyanın, insanları üzerinde taşıması ve yörüngesinden bir an bile sapmadan uzayda hareketine devam etmesi, göklerdeki ve yerdeki varlıkların bir ahenk içerisinde hareketi mucizenin ta kendisidir.⁷¹

⁶⁸ Rad,13/3,4.

⁶⁹ Rum, 30/20-25.

⁷⁰ Zariyat, 51/20.

⁷¹ Fazlurrahman, s. 120.

Allah’a inanmayan insanlar tabi ki, kâinattaki bu aşikâr olan intizamlı ve hikmetli faaliyeti görmezden gelemiyorlar. Dolayısıyla bir çıkış yolu olarak, bu faaliyetleri kendi kendine yeterli görüp, tabiatla ilgili sorulabilecek soruları kendi içerisinde cevaplandırmaya çalışıyorlar. Bu yaklaşımdaki birçok insana göre kâinat, kendisinden farklı birine hizmet eden bir varlık değil, nihai hakikatin bizzat kendisidir.

“Dediler ki: ‘Hayat, sadece bu dünyada yaşadığımız hayattan ibarettir: Ölürüz, yaşarız. Bizi yalnız zamanın akışı helâk eder.’ Aslında, buna dair hiçbir kesin bilgileri yoktur, onlar sadece zanlarıyla böyle söylüyorlar.”⁷²

Zaten böyle insanlara yani inanmaya niyeti olmayan inkârda ısrarcı kimselere ayetler fayda sağlamaz. “Göklerde ve yerde neler ve neler var, bir baksanıza! Fakat bunca işaretler ve uyarılar iman etmeyecek kimselere fayda ve yarar sağlamaz.”⁷³

Kâinattaki olayları, bu tarz bir bakış açısıyla değerlendirilmesine engel olan en önemli faktörlerden birisi de söz konusu bu olayların kişinin nazarında sıradanlaşması, Kur’an’ın tabiriyle insanın onları görmezden gelmesidir. “Göklerde ve yerde Allah’ın varlığını, birliğini, kudretini gösteren nice deliller vardır ki, insanlar yanından geçip gittikleri halde yüzlerini çevirdiklerinden farkına varmazlar.”⁷⁴

Kur’an’ın, kâinatın parçalarından ve o parçalarda meydana gelen olaylardan söz ederken olayların nasıl cereyan ettiğinden fazla bahsetmemesi, özellikle olayların nedeni üzerinde durması gösterir ki kâinatla ilgili verilen bilgiler, insanın yaratılmışlara bakarak yaratıcının varlığını ve sıfatlarını kavraması, madde âleminden mana âlemine geçiş yapabilmesi içindir.⁷⁵

Netice itibariyle; Allah, Hakîm’dir. Yani eşyanın iç yüzünü bilen, her şeyi yerli yerinde en güzel şekilde ve isabetle yaratandır. Allah, “hak ile yaratan, batıl ve boş yaratmayandır.”⁷⁶ Kâinat ve içindekiler de onun en güzel sanat eserleri olması hasebiyle, kâinatta abes ve boş bir madde yoktur. Kâinat ve içindeki tüm varlıklar,

⁷² Casiye, 45/24. Bkz. Enam, 6/29.

⁷³ Yunus, 10/101.

⁷⁴ Yusuf, 12/105.

⁷⁵ Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi*, s. 37.

⁷⁶ Âli İmran, 3/191; Sad, 37/27.

Yaratıcısını tanıtan birer levha ve işarettir. Her şey kendi lisanıyla Cenab-ı Hakkı hamdiyle tesbih eder.⁷⁷

Allah Teâlâ, yaratmış olduğu varlıklar içinde en fazla değeri, hiç şüphesiz şuurlu bir şekilde ibadet etme kabiliyetine sahip olan insana vermiştir. İnsan, Allah'ın bütün varlıkları kendisine teshir ettiği en şerefli mahlûkudur.⁷⁸ Göklerde olanın insanın hizmetine sunulması, yerde olanların da insan için yaratılması, insanın yaratılışının önemli bir gayesi olduğunu gösterir. Biz burada asıl konumuz olan insanın yaratılış gayesine geçmeden önce, Kur'an'ın insana verdiği değere değinmek istiyoruz. Çünkü Kur'an, insanın ilk yaratılışı dâhil olmak üzere ona ruhun üflenmesi, diğer varlıklardan farklı olarak ona üstün kabiliyetlerin bahşedilmesi, doğru yolu bulabilmesi için peygamberlerin ve kutsal kitapların gönderilmesi ve daha nice dünya ve ahiret nimetlerinin verilmesi gibi konulara çokça değinmektedir. İşte biz bu gibi konulara burada değinmeye çalışacağız, bu mevzular insanın değerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi böyle değerli bir varlığın başıboş kalmayacağı düşüncesini de bize kazandıracaktır.

⁷⁷ İsrâ, 17/44.

⁷⁸ İsrâ, 17/70.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA İNSANA VERİLEN DEĞER

1.1. İNSANIN DEĞERİNİ İFADE EDEN AYETLER

Yüce Allah, kâinata gözle görebildiğimiz veyahut göremediğimiz pek çok varlık yaratmıştır. İnsan da yaratılan varlıklardan birisidir. Ancak insan diğer varlıklardan ve canlı organizmalardan daha öte ve daha fazla anlam taşıyan bir varlıktır.⁷⁹

İnsan; Allahın seçkin kulu ilahi vücut ve ilmin, ilahi kudret ve yaratışın kendisi sayesinde bilinir ve anlamlı olabildiği, gizli sonsuz hazinenin kendisi vasıtasıyla açılım kazandığı⁸⁰ yaratılmışların en onurlusu ve en kıymetlisidir yani eşref-i mahlûkattır.⁸¹ İnsan yaratılışı itibariyle varlıkların en câmii ve değerlisi, hilkat ağacının şuurlu bir meyvesidir; yani, onun kâinat içindeki durumu, şuur sahibi bir meyveye benzer. Bilindiği gibi meyve, ağacın en mükemmel, asıl çekirdeğinden en uzak ve küllün hasiyetlerini en fazla kendisinde toplayan cüzüdüdür.⁸²

Şüphesiz ki, her şeyi yaratan ve nizam veren her şeyin varlığını bir ölçüye göre belirleyen Allah'tır.⁸³ Bütün mahlûkatın yaratılışında olduğu gibi, insan da Yüce Yaraticının “kün” emrine tabidir. “O gökleri ve yeri yoktan var edendir. Bir şeyi yaratmak isteyince ona “ol, der; oluverir”.⁸⁴ İşte bu ayetle Allah, kendisinin yegâne hâkim olduğunu, kudretinin kemalini ve saltanatının azametini açık bir şekilde beyan etmektedir.⁸⁵

Görebildiğimiz göremediğimiz her şey yaratmanın konusudur. Zaten Yüce Allah kendisini bize bu sıfatıyla tanıtip vasfediyor. “Rabbiniz Allah, işte bu vasıflara sahip olan Yüce Zat'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Her şeyi yaratan O'dur. O halde yalnız O'na ibadet edin. Her şeyin yönetimi O'nun elindedir”⁸⁶ ayetinde de ifade edildiği gibi varlık sahnesinde bulunan her şey Allah'ın mahlûkudur. Durum böyle olunca; yaratılmış biri olarak insan, yine yaratılmış bir âlem içinde bulunmaktadır. Sonuç olarak

⁷⁹ Şehmus Demir, *Dünya ve Ahiret ve Bütünlüğü*, Işık Yayınları, İzmir 2008, s. 36.

⁸⁰ Sadık Kılıç, *Seferler Arefesindeyim*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 140.

⁸¹ İsrâ, 17/70.

⁸² Nursî, *Mesnevi*, s. 220.

⁸³ Furkân, 25/2.

⁸⁴ Bakara, 2/117.

⁸⁵ İbn Kesîr, II, 514-516.

⁸⁶ Enâm, 6/12.

da bu yaratma fiilinin; insanın Allah ile ilişkisini ve irtibatını sağlayan en temel unsur olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kuran-ı Kerim, insanın yaratılışına büyük önem verir ve onun yaratılış safhalarını tafsilatlı bir şekilde açıklar. Burada biz, ayetler çerçevesinde insanın yaratılışını, ona ruhun üflenmesini ve insana bahşedilen bir takım kabiliyet ve nimetleri ele alacağız.

1.1.1. İnsanın Yaratılması

Dînî yahut felsefî düşünce siteminde oluş ve insanın varlığı meselesi en büyük meseledir. Her zaman şu soru sorulur: İnsan nerden geliyor? İnsanın bu dünyada var oluşunun amacı nedir? İşte bu, insanın düşünce dünyasını meşgul eden başlıca sorulardan bir kaçıdır. Kur'an'a göre sorunun tek doğru cevabı şudur; Oluşun kaynağı Allah'tır. Varlık insana Allah'ın bir lütfudur. Başka bir ifadeyle Allah ile insan arasında, yaratan ve yaratılmışlık münasebeti vardır. Allah insanın oluş ve varlığını veren Zat'tır. Allah insanın yaratıcısı insan da onun mahlûkudur.⁸⁷

Kur'an yaratılış olayına evren, bitkiler, hayvanlar ve insan şeklinde bir bütün olarak temas etmektedir. İnsanın yaratılışı bu silsilede en son sırayı almakta ve özel bir anlam kazanmaktadır. Kur'an dikkatle incelendiğinde; insanın hayat sahnesine çıkışı ile ilgili iki türlü yaratılmadan bahsedildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; normal fitrî şartların dışında su, toprak, çamur gibi fiziksel maddelerin bazı aşamalardan geçtikten sonra, Allah tarafından ruh verilmesi suretiyle dünyada insan olarak görülmesidir. İkincisi de yaratılışı tamamlanmış bir erkek ve dişinin birleşmesiyle biyolojik safhalardan geçirilerek Allah'ın yaratmasıyla vücuda gelmesidir.⁸⁸

Şurası da önemli bir nokta; Kur'an'da insanın kendisi dışında bir varlığın organik devamı olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Onun yaratılışı başka varlıklardan tamamen farklı ve kendine özgü bir biçimde ele alınmaktadır. Yaratılış olayına bütüncül yaklaşanlar, insanın bu gün sahip olduğu formun, fiziksel ve ruhsal bakımdan bir tekâmül sonucu meydana geldiğini düşünerek, insan organik anlamda bir öncül arayabilirler. Bu tür düşüncelerin savunucuları da mevcuttur. Oysa insanın diğer

⁸⁷ İzutsu, s. 114.

⁸⁸ Mustafa Erdem, Kur'an'da İlk İnsan, *IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Fecri Yayınları, Ankara 1998, s. 221.

varlıklardan tamamen farklı olarak, kendisine akıl ve ruh verilebilecek bir konumda yaratıldığı Kur'an'da haber verilmektedir. Kur'an'ın kesin olarak haber verdiği bir diğer husus da, insanın tesadüfen tarih sahnesine çıkmadığı meselesidir. Kur'an ve sahih hadislerin bildirdiğine göre ilk insan Hz Âdem topraktan yaratılmıştır. Bu süreç, belli bir süre içerisinde Allah'ın yaratması ile gerçekleşmiştir. Tabii bir tekâmül değildir.⁸⁹

İnsanın yaratılışı ile ilgili ayetlerden bir kısmı insanın maddi varlığının ve bedeninin hangi malzemelerden ve ne aşamalardan geçerek yaratıldığına değinmektedir. Kur'an'ın ilk inen ayetlerinde, insanın yaratılmış olduğuna vurgu yapılarak, “Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir alaktan yarattı”⁹⁰ buyrulmuştur.

İnsanın yaratılışında hem maddi hem manevi yönleri mevcuttur. Özellikle maddesi itibariyle insan bedeninin nelerden yaratıldığına hangi aşamalardan geçerek bu hale geldiğine dair Kur'an ayetlerinde detaylı anlatımlar mevcuttur. Kur'an-ı Kerim insanın topraktan⁹¹, çamurdan⁹², yapışkan çamurdanveya hakir bir sudan⁹³ yaratılmış olmasına değinir. Bu anlatımla, insanın maddesi ile kendisi arasındaki uçurum göz önüne serilerek, insana yönelik Cenab-ı Hakk'ın lütfunun, rahmetinin hatırlanması istenilir. İnsanın yaratılışı, Allah'ın sonsuz kudretini açık bir şekilde akıllara gösteren ve devamlı olarak tekrarlanan eşsiz bir mucizedir.⁹⁴

Târik Suresi'nde “Öyle ise insan neden yaratıldığını düşünsün. O, bel ile göğüs nahiyesinden çıkan, atılan bir sudan yaratıldı”⁹⁵ buyrulmuştur. Bu ayetin değindiği noktada, yani başlangıç ile sonuç arasında uzun bir mesafe bulunmaktadır. Fıskırıp gelen suyun konuşan bir insan olana kadar geçirdiği bu uzun mesafe gösteriyor ki insanın dışında, kendinden farklı başka bir el onu idare etmektedir.⁹⁶

İslami düşüncede yaratılan şu âlem büyük bir kitaptır. Bu âlem kitap olunca, bu âlemi bütünlüğü ile kendinde toplayan ve onun bir özeti olan insan da küçük bir kitap olur. Aslında büyük kitap, âlem değil insandır. Çünkü insan, yalnız görüneni (şuhûdî)

⁸⁹ Erdem, s. 222.

⁹⁰ Alak, 96/1, 2.

⁹¹ Âl-i İmran, 3/59.

⁹² Secde, 32/7.

⁹³ Necm, 53/46.

⁹⁴ Veysel Güllüce, *Kur'an-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri*, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001, s. 188.

⁹⁵ Târik, 86/5.

⁹⁶ Kutub, c.16 s. 139.

değil, görünmeyeni (gayb) de kendisinde toplamıştır. Bundan ötürü, Allah'ın asıl kitabı insandır.⁹⁷

Kâinat büyük âlem, insan ise küçük âlemdir; ikisi de kudretin sanatı ve kaderin mektubudur. Allah şu büyük âlemi yaratarak onu bir mescit haline getirmiş; bu küçük âlem olan insanı yaratarak onu da o mescitte bir âbid kılmıştır. Buradan da şu çıkarılabilir; varlığı bilmek isteyen Allah'ı bilmelidir. Allah'ı bilmek isteyen de insanı, yani kendini bilmelidir. Çünkü bütünlüğü ile varlığı kendisinde toplayan insandır.

Hz Ali insan için ne güzel söylemiş;

“İlacın sendedir de farkında olmazsın

Derdin de sendedir fakat göremezsın

Sanırsın ki sen sade küçük bir cisimsin

Hâlbuki sende dürülmüş, en büyük âlem.”⁹⁸

Yüce Allah başka bir ayette insanların atası Hz Âdem'i iki eliyle yarattığına vurgu yaparak “Ey iblis Benim iki elimle yarattığım mahlûkuma neden secde etmedin”⁹⁹ buyurmuştur. Müfessirler, buradaki “iki elle yaratmadan” ayrı bir mana kastedilmiş olmadığı, özel bir itina ile yaratma manasından kinaye olduğu görüşüne sahiptirler.¹⁰⁰

Allah ana-baba gibi bir vasıta olmadan ilk insanı bizzat yaratmıştır. Bu, Hz Âdem'in yaratışında ziyadesiyle kudretin ve fiillerin tecellisine işarettir. Bu ihtimam da insanın şanına ve Allah katındaki değerine işaret eder.¹⁰¹

Bir cisim olarak yaratılan insanda canlılık ancak ruhun üflemesiyle başlamıştır. Bu bakımdan ruhun üflenmesi her şeyden evvel Allah'ın kula bir değer vermesini gösterir. Hâsılı insana asıl değer veren de Allah'ın insana üflediği ruhtur. Ruh; emir âleminden olup beden ülkesini yönetmesi için kendisine müstakil bir varlık verilen bir kanundur. Bedenden ayrılınca da varlığını devam ettirebilen latif bir cisimdir.

⁹⁷ Cavit Sunar, “Allah İnsan İlişkisi”, *AÜİFD.*, XXI, (1976), s. 92.

⁹⁸ Elmalılı, IX, 312.

⁹⁹ Sâd, 38/75.

¹⁰⁰ Beydâvî, III, 767; Elmalılı, VI, 480-481.

¹⁰¹ Beydâvî, III, 766-767.

Kuran’da insana ruhun verilişı şöyle anlatılır; “Onun neslini, önemsiz bir suyun özünden yarattı. Sonra ona en uygun şeklini verdi, ona ruhundan üfledi.”¹⁰² Başka bir ayette “Artık onu yaratıp bir insan kıvamına getirdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman”¹⁰³ buyrulmaktadır. Yüce Allah bu ayette ruhtan bahsetmiş ve onu kendisine izafe ederek “ruhî” şeklinde zikretmiştir. Bu ifade Hz Âdem ve neslini şereflendirmek ve kıymetlerini ifade için kullanılmıştır.¹⁰⁴

İnsanın yaratılışında en önemli unsur ve taşıdığı özelliklerin başında ruhu gelir. Bu sayede insan ilim, irade, adalet, rahmet gibi Yüce Allah’a ait sıfatlara cüzi bir şekilde sahip olur. Bu ruh sayesinde insan, maddi şeylerden mücerred manalara yükselir, batınî manaları idrak eder. Yüce Allah bu yüzden meleklerin Âdem (a.s.)’e hürmet ve tazim etmelerini ancak ruhun nefhedilmesine bağlamıştır.¹⁰⁵

Zaten insana canlılığını veren şey, ruhtur. Allah Hz Âdem’i yaratıp tesviye edince canlılığını ve hayatiyetini sağlaması için ona ruh vermiştir. Ruhun mahiyeti hakkında ise Allah fazla bilgi vermemiştir. “Bir de sana ruh hakkında bilgi sorarlar. De ki; Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ondan az bir ilim verilmiştir.”¹⁰⁶ Bu ayette de belirtildiği gibi ruhun ancak Allah’ın “kendi işi/emri” olduğuna vurgu yapılır.

İnsan ruhunda mükemmel iki kabiliyet vardır; birincisi, mahiyetinin câmiyeti ve cihazlarının hadsiz derece kesreti cihetinden, gayri mütenahi lezzetler alabilmesi ve hadsiz elemelerden de acı duymasıdır. İkinci cihet ise evladının ve diğer bütün çocukların ve bütün kardeşlerinin yahut kâinatın cüzlerinden olan kardeşlerinin nimetlenmeleriyle lezzet alabilir ve elemeleriyle müteelîm olabilir bir yapısı vardır.¹⁰⁷

“Evet, insanın ruhu ki onun kaderine hükmeden yegâne varlıktır. Fakat bu ruh, varlığının, yüce kaynağı ile münasebet olduğunu daima hisseder. Ruh, insan için öyle bir ahlak kanunu koymuştur ki başka hiçbir hayvan bu kanuna ne maliktir, ne de ihtiyaç hisseder. Şimdi bir kimse tutar da ruh denen bu varlığa –başka bir şey için değil sırf deney tüpleri içine koyup aslını öğrenemediği için- madde bilişimlerinin bir neticesi derse doğrusu sağlam delile dayanmayan asılsız bir söz söylemiş olur. Şüphe yok ki ruh

¹⁰² Secde,32/7-8.

¹⁰³ Hicr,15/29; Sâd, 38/72.

¹⁰⁴ Râzî, XIV, 94-95. Beydavî, III, 766-767.

¹⁰⁵ Sâd, 38/71-72.

¹⁰⁶ İsrâ, 17/85.

¹⁰⁷ Nursî, *Mesnevî*, s. 410.

var olan bir şeydir, o kendisini gösterir; eserleri maddeye hâkimiyeti ve fevkalade gücü sayesinde, maddî olan insanı, beşerî zaaflardan ve günah bataklıklarından kurtararak Allah'ın iradesi ile yan yana gelecek bir seviyeye yükseltilerek varlığını hissettirir. İlahî hikmet ve gayenin de özü bu olsa gerek. İnsanın gönlünde saklı bulunan yüce varlıklarla ilgi kurma özleminin tefsiri bunda, ondaki din duygusunun izahı da bundadır. İşte din budur.”¹⁰⁸

Ruhun özellikleriyle yansımalarına bakarak insanı anlamaya çalışanlar, onu özgürlüğün ve tevhidin sembolü olarak nitelemektedirler.¹⁰⁹ “Aynı zamanda ruh, şuurunu kendinde bulduğu hürriyet, birlik, sonsuzluk, tükenmezlik iradesidir. Ruh izafilikten mutlaklığa, fanilikten ölümsüzlüğe, esaretten hürriyete çokluktan birliğe, sınırsızlıktan sonsuzluğa, kısacası mahlûktan Hâlik’a yükselme iradesidir.”¹¹⁰

İnsan, fiziki yönüyle varlığı, göklerde ve yerde bir zerre denmeyecek kadar küçüktür. Fakat ruhî yönüne gelince “içine ruhumdan üflediğim vakit”¹¹¹ izafesi ile şerefendirilmiş ve “de ki ruh rabbimin emrindendir”¹¹² açıklamasıyla yüceltilmiş olan insan ruhu, âlemlerin yani canlı cansız varlıkların sahip olamadığı bir kapsamlılığa sahip kılınmıştır.

Kur'an'ın anlatmış olduğu insanın yaratılış safhaları ve ona ruhun üflenmesi gibi konular gösterir ki; insan diğer varlıklardan farklı, onlardan daha değerli bir mahlûktur. Bu kadar değer verilen bir mahlûk, elbette belli bir maksat ve gaye için bu dünyaya gönderilmiştir. İşleyeceği amelin değerine göre ceza veya mükâfat görecektir.

1.1.2. İnsanın Ahsen-i Takvimde Yaratılışı

Bütün güzel isim ve sıfatların yegâne sahibi olan Rabbimiz, yarattığı her şeyi en güzel biçimde var etmiştir. Rabbimiz, Kur'an'da bir ayette; “Allah ki yarattığı her şeyi en güzel yaratmıştır”¹¹³ buyurmaktadır. Yüce Allah'ın yaratmış olduğu kâinattaki her şey güzeldir. Evet, kâinattaki her şey, her hadise ya bizzat güzeldir, ona hüsn-ü bizzat denilir. Veya neticeleri cihetiyle güzeldir ki ona hüsn-ü bilgayr denilir. Bazı hadiseler

¹⁰⁸ A. Cressy Morrison, *Müşbet İlimler Yönünden İnsan, Kâinat ve Ötesi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), Nesil Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 1986, s. 122-123.

¹⁰⁹ Eyüp Yaka, *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007, s. 43.

¹¹⁰ Seyyid Ahmed Arvasi, *İnsan ve İnsan Ötesi*, Burak Yayınevi, İstanbul, ts. s. 43.

¹¹¹ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

¹¹² İsrâ, 17/85.

¹¹³ Secde, 32/7.

vardır ki zahîri çirkin müşevveştir. Fakat o zahiri perde altında gayet parlak güzellikler ve intizamlar vardır.¹¹⁴

Yüce Allah her varlığı, ifa edeceği vazifeye uygun yaratmıştır. İnsanı da yeryüzünde halife, hâkim ve Allah'ın kanunlarının yeryüzünde tatbikçisi, ona kulluk vazifesinin ihtiyari olarak imtihanını verebilecek varlık olarak yarattığı için görevleriyle münasip organlar vermiştir.¹¹⁵ Kur'anî tabirle Allah Teâlâ "Ahsen-ül Hâlikın"dır.¹¹⁶ Yani Yaratanların takdir edenlerin, yapanların en güzelidir. Buradaki en güzel tabiri Yüce Allah'ın yaratmasındaki tartışmasız güzelliği vurgulamak içindir.¹¹⁷

"Allah O, Yüce zattır ki sizin için yeryüzünü yerleşme yeri, göğü de bir kubbe yapmış, size suret verip suretlerinizi güzel kılmış ve sizi helal hoş nimetlerle rızıklandırmıştır. İşte sizin Rabbiniz olan Allah bu Zat'tır. Demek âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir."¹¹⁸ Âlemlerin Rabbi olan Allah, insanı bayağı ve değersiz gibi görünen maddelerden en güzel şekilde yaratmış ve ona maddi manevi şekillerin en güzelini en uygununu vermiştir.

Kuran'da "Biz insanı ahsen-i takvimde (en mükemmel surette) yarattık"¹¹⁹ buyrulur. Sahabe tabiin müfessirleri "Ahsen-i takvim" terkibine; "şekil ve duygularının güzelliği; akıl, idrak, iyiyi kötünden ayırt etme gücü ile süslenmesi; gençliği ve kuvveti; ahlak güzelliği şeklinde birbirini tamamlayan farklı manalar vermişlerdir.¹²⁰

"Ahsen-i takvim" ibaresindeki "takvim" kelimesi; "Eğriyi doğrultmak, kıvama nizama koymak, kıymet biçmek kıymetlendirmek gibi manalara gelmektedir. Kelimenin sonundaki "tenvin" belirsizlik ve büyüklük ifade ettiğinde ahsen-i takvim terkihi herhangi bir biçimlendirmenin en güzel biçimi demek olacağından maddi manevi her türlü şekillendirmeyi ihtiva eder. Bu süreç anne rahminde safhalardan geçip yaratılma tamamlandıktan sonra dünyaya gelişini takiben belinin doğrulmasına, biçiminin

¹¹⁴ Nursî, *Sözler*, s. 252.

¹¹⁵ Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 142.

¹¹⁶ Mü'minun, 23/14; Sâffât, 37/125.

¹¹⁷ Kutup, XVI, 270.

¹¹⁸ Mü'minun, 40/64.

¹¹⁹ Tin, 95/4.

¹²⁰ Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberi, *Taberi Tefsiri*, (Çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), İstanbul 1996. Hisar Yayınevi, VIII, 650.

güzelleşmesine, kuvvet ve melekelerinin yükselmesine kadar oradan da akıl irfan ve ahlakıyla ilahi güzelliğe ermesine kadar sürüp gider.”¹²¹

Allah tarafından, insana en güzel ve en mükemmel suret ve yapının verilmesi, insanın; yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmış olmasını ifade eder. Allah insanı canlı, bilen, irade sahibi, konuşan, işiten, dinleyen, gören, düşünüp tedbir alan, hikmetle hareket eden ve bütün bu özellikleri sayesinde fizikî bakımdan kendisinden daha güçlü varlıklar üzerinde bile hâkimiyet kurabilen bir varlık olarak yaratmıştır ki bütün bu vb. sıfatlar aynı zamanda ilâhî sıfatların bir kısmının ondaki yansımaları, tecellileridir.¹²²

Açıklamada da geçtiği gibi insanın en güzel surette yaratılmasının bir maddi yönü, bir de manevi yönü bulunmaktadır. Kelimenin tahlilinden de anlaşılacağı gibi insanın fiziki yapısının düzgün ve uyumlu olması yanında organların görecekleri vazifelere uygun şekilde Yüce Allah’ın hikmetinin iktizasınca yaratılması meselenin maddi yönünü oluşturur. İşin manevi cihetine gelince insanın bedenlen düzgün olması, onun dış düzgünlükten iç düzgünlüğe yönelmesine ve ruhaniyat basamaklarını tırmanarak yerden göğe doğru yükselmeye başlamasına bir basamak teşkil eder.¹²³

Böyle ruhen ve bedenlen mükemmel bir yapıya sahip olan insanın görevi ise, yeryüzünde ifa edeceği ilahi emaneti yüklenmek ve onun gereğini yerine getirmektir. Bu manayla bakılırsa insan, Allah’a nispeti yönüyle büyük bir kemal ifade eder. İnce düşünen insanın inceliklerindeki sırlarında nazarlarını dolaştıran herkes görür ki insan gayb ve şehadet âleminin birleştiği yer, ifade ve istifade feleğinin ışığı, nüsha-i camia¹²⁴; ilâhî isimlerin tecelli nakışlarını gösteren en büyük nakıştır.

Tin suresindeki ayet öncesi ve sonrasıyla değerlendirildiğinde, burada bahsi geçen özelliklerin daha çok insanın ruhsal özellikleri olduğu göze çarpar. İnsan fitratın doğru yolundan ayrıldığında aşağıların aşağısına düşen bu ruhsal özellikleridir. İnsanın ruhsal özelliği denince hiç şüphesiz ortaya çıkan şey, ona iyiyi kötünden ayırmasına vesile olan ve onu diğer canlılardan ayıran ve onlara üstün kılan, en değerli yapan akıldır. Ayrıca akıl, Allah ile insan arasında en kuvvetli en önemli ilişki vasıtalarından

¹²¹ Elmalılı, IX, 311.

¹²² Muhammed b.Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır 1964, (2. Baskı). V, 46.

¹²³ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, s. 142.

¹²⁴ Sadık Kılıç, *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 68.

biridir. “Allah Teâlâ akıllı yaratmış ve onu kendisiyle insan arasında, insanı beşerîlikten çıkarmadan, bir muhabere vesilesi kılmıştır.”¹²⁵

İnsanın yaratılışına dikkat çeken diğer ayetlerde şöyle buyrulmuştur; “Ey insan, seni O Kerim Rabbin hakkında aldatan nedir? O değil mi seni yaratan, bütün vücut sistemini düzenleyen ve sana dengeli bir hilkat veren ve seni dilediği bir surette terkip eden.”¹²⁶ İnsan öyle bir vaziyette yaratılmış ve his vasıtası olacak öyle cihazlarla donatılmış ki; onun sahibi ona her türlü meyve, çiçek ve koku gibi şeylerin hususiyetlerini öyle tattırmış ki, sadece bir tat alma hassesinde her sınıftan bütün meyve cinslerinin tatları kadar ince, dakik, muntazam hissiyatı bulunuyor. Aynı şekilde hadsiz seslerin hususiyetlerine göre bir işitme hassesi vermiştir. Diğer dış ve iç hasseleri buna kıyas edildiğinde görülür ki, bunlar hem zenginlik itibarıyla hem cihazatça çok daha fazladır. Sanki insanın bu durumu umumi bir telefon santralinin durumuna benzemektedir. Nasıl orada vilayetin her tarafı ile muhabere için hususi bir anahtar bulunuyorsa, insanda da Allah’ın her türlü nimetlerindeki zevkleri hissetmek ve onun hadsiz tecellilerinin her türlü aksamına mazhariyetin lezzetlerini ayrı ayrı tatmak için başına ve latifelerine takılmış hususi anahtarlar vardır.¹²⁷ Bütün bu maddi ve manevi donanımı vesilesi ile insan, kâinattan her vakit istifade edebilir. İşte kâinatla bu derece irtibatlı ve diğer varlıklardan çok farklı meleke ve kabiliyetlere sahip kılınarak en mükemmel surette yaratılan insanın, bu dünyaya gelişinin mühim bir gayesi olmalıdır. O da, onu yaratan ve yaşatan ve ebedi olarak da nimetlendirecek olan Rabbine karşı kulluktur.

1.1.3. İnsanın Çift Yönlü Yaratılışı

İnsan ahsen-i takvimde yaratıldığı ve ona gayet câmi bir kabiliyet verildiği için esfel-i sâfilinden yani aşağıların en aşağısından ta âlâ-i illiyyine yani en yüksek mertebelere kadar dizilmiş olan makamlara girebilir ve oralardan düşebilir.

“Ona hayır ve şer yollarını göstermedik mi?”¹²⁸

¹²⁵ Şeyhu’l-İslam Mustafa Sabri, *Mevkıfu’l-Akl ve’l-Âlem min Rabbi’l-Âlemîn ve İ’bâdihi’l-Mürselîn*, Dâru İhyâ’t-Türâsil-Arabî, Beyrut-1981. c. IV, s. 152. (Yaka, s. 44, ’den naklen)

¹²⁶ İnfitâr, 82/7-8.

¹²⁷ Nursî, *Mesnevî*, s. 286.

¹²⁸ Beled, 90/10.

“Ona yolunu da gösterdik; artık ister şükreder. İster nankör ve kâfir olur”¹²⁹ ayetleri insanı iyi ile kötüyü, hak ile batılı kendi ihtiyarıyla seçebileceğini ve dilediği hayır veya şerde muvaffak olabileceğini belirtir. Bu manaya göre insan denilen şu varlığın, çift yönlü eğilimde yaratılmış olduğunu söyleyebiliriz. Çift yönlü deyimi ile insanın hem iyiliğe hem kötülüğe hem doğruluğa hem sapıklığa meyyal olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰

İnsanın çift yönlü bir kabiliyette olduğunu ifade eden ayetlerden biri de Şems suresindeki *فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا* yani “ona hem kötülüğü, hem de ondan sakınma yolunu ilham edene yemin olsun”¹³¹ mealindeki ayettir. Ayetin ibaresinde geçen “elheme” kelimesini tefsir bilginleri farklı şekillerde yorumlamışlardır; İbn Abbas ve Dahhak; “hayır ve şerri beyan etti, taat ve masiyeti öğretti” yorumunu yapmışlar. Mücahit ise “öğretti” yerine “tarif etti” yorumunu yapmıştır.¹³² İlham kelimesi ifa’l kalıbında bir masdar olup bir anda yutturmak manasına gelir. Bundan başka, bir manayı gönle düşürmek ve telkin etmek manası da meşhur olmuştur.”¹³³

Ayette geçen diğer bir kavram olan “fücur”, terim olarak “haktan batıla sapmak, hak yoldan çıkmak ve isyana düşmek, fütursuzca günaha dalmak”¹³⁴ anlamındadır. Takva ise, fücurun zıddı olarak nefsi kurtarmanın ve Allah’ın koruması altında fenalıktan sakınmanın ismidir. Nefse fücür ve takvanın ilham edilmesi “bunları yap” diye ikisinin de yapılmasını ilham manasında olmayıp herhangi bir işte “bu kötüdür, şer ve günahıdır, nefsi fenalığa sürüklemektir. Şu yönden zarardır, yapma. Şu da takvadır. Hayır ve itaattir. Fenalıktan korunmadır, yap” diye nefse şerri ve hayrı zarar ve yararı beyan ve telkin ederek birinden sakındırıp birini yapmanın iyi olacağını duyurmak demektir.¹³⁵

Bu ayeti, “Allah insanın nefsine tutum ve düşüncelerinin fücür mu yoksa takva mı olduğu konusunda fitrî kabiliyetler yerleştirmiştir” şeklinde anlamak da mümkündür. Kur’an’ın bu beyanından da anlaşılacağı gibi, Allah, bütün insanları hem günah

¹²⁹ İnsân, 76/3.

¹³⁰ Kutup, XVI, 270.

¹³¹ Şems, 91/8.

¹³² Taberî, VI, 655.

¹³³ İbn Kesir, XV, 8473.

¹³⁴ Firuzâbadî, Mecdüddin, *Kâmûsu l-Muhît*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts. V, 674.

¹³⁵ Elmalılı, IX, 241-242.

işlemeye hem de sevap kazanmaya müsait bir halde yaratmıştır. Şu kadar ki, O, kulunun yalnızca hayrına razı olmuştur. Ayrıca O, dilese kuldaki kötülük yapma özelliğini alır ve böylece bütün insanlar hidayete yönelmiş olurlardı. Ancak böyle bir durumda imtihanın hikmeti ortadan kalkar ve hılkattan maksat hâsıl olmazdı.¹³⁶

Bir de insanın benliğinde gizli olan ve doğuştan gelme yeteneklerinin yanında sağduyu vardır ki bu güç insanın benliğinde onu yönlendirir. İşte insan, sağduyu tabir edebileceğimiz vicdana başvurursa Allah Teâlâ onun kalbine o işin fücür mu veya takva mı olduğunu ilham eder. Elmalılı'nın tabiriyle; “o bir şer ise mutlaka gönlü bulanır, - yapmasam iyi olur- der. Hayır ise gönlü bir huzur ve rahatlık duyar. Bu manayı tekiden hadis-i şerifte “Müftüler sana fetva verseler de sen kalbine danış” yani vicdanın rahatsız olduğu şeyi bırak; huzur bulduğun işe yönel.¹³⁷ Şurası da var ki, kişi kötülüğü bir alışkanlık haline getirip yapa yapa fitratı tamamen bozulur. Yani günahlar kalbe işleyip siyahlandıra siyahlandıra iman nuru çıkarıncaya kadar katılaştırıp, “Allah tarafından kalpleri mühürlenmiş” kişiler grubuna dâhil olabilir.

Buradaki “fücurun takvaya takdimini” bazıları surenin muhataplarına, mura’at olarak değerlendirir.¹³⁸ Bununla birlikte buradaki takdim daha çok, tahliyenin (arındırmak, izale etmek) tahliyeye (süslemek, güzelleştirmek) takdimidir. Çünkü fücurun ilham edilmesi, ondan uzaklaşmanın öncülüğü ve başlangıcıdır. Bir de umumi kuraldır; her zaman def-i şer celb-i nef’a racihtir.

Elmalılı da bunu tekiden şöyle der: “Fücurun yani kötünün hayırdan önce zikredilmesi ise kötülüğü savmak, menfaat elde etmekten daha önce, başka bir ifadeyle temizlenme süslenmeden daha önce olduğu için fücür takvadan önce zikredilmiştir.”¹³⁹

Baştan buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı gibi insan çift yönlü bir varlıktır. Bu da ona bir özgürlük ve ruhsal mekân genişliği sağlar. Şüphe yok ki, Allah, her nefse bir iyilik, kötülük, kâr ve zarar duygusu vermiştir. Bunun birisi, nefis için netice itibarıyla kazanç ve muvaffakiyet, birisi de tehlike demektir. İnsanın zarardan kaçınıp kâra yönelmesi bu duygularının sevkyledir. Ancak insan akıbet itibarıyla hangi

¹³⁶ Yener Öztürk, *Kur'an'da Kalp ve Mühürlenmesi*, Işık Yayınları, İzmir, s. 17-26.

¹³⁷ Elmalılı, IX, 242.

¹³⁸ Muhammed Tahir İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Lübnan 2000. XXX, 326.

¹³⁹ Elmalılı, II, 241.

şeyin iyi hangi şeyin kötü olduğunu her hususta her zaman aklıyla bilemez. Hususiyle bir ömrün kifayet etmeyeceği derecede uzun tecrübelerle bağlı olan şeyleri bir nakil ve tebliğ olmadıkça hiç bilemez. Zira bunlar ancak vahiyle veya asırların tecrübesiyle bilinir.¹⁴⁰

1.1.4. İnsana Seçme ve Beyan Kabiliyetinin Verilmesi

İnsanda bulunan bu iki kutuplu ruhsal donanım içinde, bir de ona seçme ve tercihte bulunma kabiliyeti bahşedilmiştir. Bu kabiliyet niçin verilmiştir? Çünkü kendisine sunulan alternatiflerden herhangi birini sebep sonuç, amel ceza bağlantısı içinde benimsemesi ve neticede kendi ihtiyarıyla yapmış olduğu fiillerden sorumlu tutulması içindir.

Kur'an'da, insana verilen seçme kabiliyetine delalet eden ayetlerden birisi de şöyledir; “*Ve ona iki yolu (tepeyi) gösterdik*”¹⁴¹ mealindeki ayettir. Bu ayette öne çıkan “en-necd” lafzı lügatte yüksek yol, tepe anlamına gelmektedir. “Necdeyn” kavramı, temsili bir ifade olup, itikat bahsinde hak ile batıl yolu, sözle ilgili olarak da doğru ile yalanı ve amel bahsinde de güzel olan ile kötü olanı gösterir.¹⁴²

Müfessirler bu ayette yer alan “necdeyn” kavramı hakkında birbirini destekler yorumlarda bulunmuşlar; İbn Abbas, hidayet ve dalalet, hayır ve şer yolları manalarını vermiştir. İkrime, Katade, Mücahid; Hayır ve şer manalarını vermişlerdir. Taberî, saymış olduğumuz bu görüşleri kaydettikten sonra, bir de Hz Peygamber'den bu kavramın tefsiri mahiyetinde şu ifadeleri nakleder: “Ey insanlar! Onlar iki yol olup hayır ve şer yoludur. Demek, şer yolu size hayır yolundan daha sevgili değildir.” İbn Zeyd de bu ayeti tefsir ederken “Biz ona yolu gösterdik”¹⁴³ ayetini okumuş.¹⁴⁴

Bu ayet ve onun tefsiri olan hadisten anlaşılacağı gibi insanın, bazılarının zannettiği gibi tabiatının gereği olarak hayırdan ziyade şerri sevdiği, dolayısıyla insanda şerre olan meylin asıl olduğu iddiası reddedilmektedir. Doğrusu insan tabiatı ikisine de aynı mesafededir. Birisinin diğerine üstünlüğü sonradan olan sebeplerdendir. Nitekim

¹⁴⁰ Elmalılı, II, 242.

¹⁴¹ Beled, 90/10.

¹⁴² Râğıb El-İsfahânî, *Müfredatü Elfâzı'l-Kur'an*, (çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2007, s. 1419.

¹⁴³ İnsân, 76/3.

¹⁴⁴ Taberî, VIII, 680.

Bakara suresinde geçtiği üzere Hz Âdem'in zellesi şeytanın aldatmasına kanmasındandır.¹⁴⁵

Elmalılı, “necdeyn” kelimesine hayır ve şer manasını verdikten sonra kelimenin lügatteki yüksek tepe manasıyla karşılaştırır ve şöyle der: “Şerre giden yolda ne yükseklik düşünülebilir ki ona da necd densin? Evet, gerçekten onda yükseklik manası vardır şöyle ki; ona gidenler hayır gibi bir yükseklik hayaliyle gittikleri içindir. Zannedildiği gibi insan mutlak şekilde şer yapmayı hayır yapmaktan daha çok sever değildir. İnsan ruhu ikisini de yapmaya yeteneklidir. Kimisinde iyilik kimisinde kötülük daha çok gelişir. Hangisi gelişirse insanın akıbeti o olur.”¹⁴⁶

İşte her insan kendinde böyle bir kabiliyetin bulunduğunu vicdanen de tasdik eder. İnsanda böyle bir kabiliyetin bulunduğu delalet eden diğer ayetler;

“Biz ona yolu gösterdik; artık ister şükreder, ister nankör ve kâfir olur.”¹⁴⁷

“De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden Hak gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim.”¹⁴⁸

“İşte Rabbiniz tarafından hak gerçek geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”¹⁴⁹

İnsana bahşedilen nimetlerden biri de beyan kabiliyetidir. Sonsuz Rahmet sahibi olan Allah, şefkatle yaratıp kemale erdirdiği insana olan Rahmetini tamamlamak için Kur'an'ı göndermiş, onu cehalet ve dalalet karanlıklarından kurtarmıştır. Hitabı olan Kur'an'ı anlaması için, yarattığı bu insana düşünüp ifade etme kabiliyetini vermiştir. “Rahman Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı, ona beyanı (konuşmayı) belletti.”¹⁵⁰ Beyan kelimesi; “ortaya çıkmak, açık seçik olmak; açıklamak, anlaşılır hale getirmek” gibi

¹⁴⁵ Bakara, 2/36.

¹⁴⁶ Elmalılı, IX, 225.

¹⁴⁷ İnsân, 76/3.

¹⁴⁸ Yunus, 10/108.

¹⁴⁹ Kehf, 18/29.

¹⁵⁰ Rahmân, 55/4.

manalara gelir.¹⁵¹ Beyan kavramı, bu ayetten başka Kur'an-ı Kerim'in iki ayetinde daha geçmekte olup buralarda "ilân etme"¹⁵² ve "açıklama"¹⁵³ anlamlarında kullanılmıştır.

"Ona beyanı belletti" ayetindeki "beyan" ifadesi hakkında tefsirlerde farklı yorumlar mevcuttur. Katade bu kelimeyi "Allah, insana dünya ve ahirette yaratılış itibariyle ihtiyaç duyduğu şeyleri, helal ve haramı açıkladı" şeklinde tefsir etmiştir.¹⁵⁴ Mevdûdî ise bu kelimeye iki mana verir; birinci mana olarak, meramını anlatmak yani konuşmak ve anlatmak istediğini anlatmak ikinci mana olarak da farkı anlatmak ve açıklamaktır. Yani hayır ile şer, kötülük ile iyilik arasındaki farkı anlatmak şeklinde yorumlar.¹⁵⁵ "Ona beyanı öğretti." Yani kendini, vicdan ve gönlündeki duygu ve anlayışlarını, başkalarına açık ve güzel bir şekilde ifade etmek, maksadı anlamak ve anlatmak demek olan konuşma ve dil nimetini bellettik ki, ilmin elde edilmesi ve Kur'an öğretimi nimeti de bununla meydana gelir. Hz Âdem yaratıldıktan sonra kendisine eşyanın isimlerinin öğretilmesi sayesinde Hz Âdem meleklerin bilemediklerini bildi, onların ulaşamadıkları nimet ve makamlara ulaştı.¹⁵⁶

Râzî beyanı açıklarken bu kelimeye "konuşma kabiliyeti" manasını verir. Bununla insanın diğer canlılardan temayüz ettiğini söyler. "Buna delil olarak şunu söyleyebiliriz 'insanı o yarattı' ayeti insanın o özel kalıbını yaratıp takdir etmesine 'ona beyanı öğretti' ayeti de insanın, ilmi sayesinde başkalarından ayrılmasına bir işaretir."¹⁵⁷ Bu manayla beraber insanı hayvandan ayıran diğer bir özelliği, mazi ve müstakbel ile şümullü alakası, enfüse ve afaka taalluk eden külli idraki ve görünen eşyanın inşasına terettüp eden zahiri illetleri keşfetmesidir. Bu sebeple o, en büyük ve en önde gelen vazifesinde en mükemmel ve en lüzumlu cihazlarla, Allah'a tesbih ve tahmid için yaratılmıştır. Böylece insan; Yaratıcısına; mazi, hal ve müstakbelin lisaniyla, enfüsi ve afakî âlemlerin dilleriyle tesbih eder.¹⁵⁸ Doğru ya da yanlış seçip onları yapabilme güç ve kabiliyetinin yanında insana kendi davranışlarını irdeleyip bir karara verebilme yeteneği de verilmiştir. Hatasını anlayıp ondan dönebilme ve bir çıkış

¹⁵¹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyan" *DİA*, İstanbul 1992, VI, 22.

¹⁵² Âl-i İmrân, 3/138.

¹⁵³ Kıyâmet, 75/19

¹⁵⁴ Taberî, VIII, 93.

¹⁵⁵ Mevdûdî, VI, 66.

¹⁵⁶ Elmalılı, c. 7. s. 365.

¹⁵⁷ Râzî, c. 21 s. 66-67.

¹⁵⁸ Nursî, *Mesnevî*, s. 338.

yolu bulabilme istidadı verilen insan, Rabbi ile ilişki yollarını da bulabilmektedir. Sosyolojik tabirle insanın iradesi, bir şey yapabilme kabiliyeti, seçme ayırt etme gücü olan bir varlıktır. Onun için sorumluluk insanın iradesinin ürünüdür.¹⁵⁹

1.1.5. İnsanın Sayısız Nimetlere Mazhar Olması

Başta insan olarak bütün mahlûkatın rızıklandırılması Kuran-ı Kerim’de çok vurgu yapılan bir konudur. Kur’an’da sürekli olarak bu rızıklandırma fiilinin, Cenab-ı Hakk’a ait olduğuna dikkat çekilir.

“Fakirliğe düşme endişesi ile evlatlarınızı öldürmeyiniz. Onların da sizin de rızıkınızı veren biziz.”¹⁶⁰ “Yeryüzünde kımıldayan hiçbir varlık yoktur ki onun rızıkı Allah’a ait olmasın, Allah her canlının hayatını geçireceği yeri de, öleceği yeri de bilir, bütün bunlar apaçık bir kitaptadır.”¹⁶¹

Bu ve benzeri ayetlerde görüldüğü gibi Yüce Allah, rızık vermeyi fiil olarak sürekli kendisine tahsis etmektedir. Çünkü Kur’an’da rızıklandırma fiilinin faili, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Allah Teâlâ’dır. Ve bu fiil insana nispet edilmez.¹⁶²

Allah Teâlâ insanları, en güzel, en iyi ve hoş gıdalarla rızıklandırır.¹⁶³ Mesela; hayvanları, ot, kabuk, saman, dikenle besleyen Allah, onlardan hâsıl ettiği gıdaları, Kur’an’ın tabiriyle halis bir sütü¹⁶⁴ insanlara sunuyor. Bitkiler, çamur, su ve gübre ile besleniyor; fakat insanlara, pek çoğu da özel ambalajında üzüm, nar, incir, portakal, elma, hurma gibi sayısız güzel temiz meyveler ve yiyecekler ikram ediliyor. Allah bütün bunları, yaratmış olduğu mahlûkat içerisinde insandan başkasına nasip etmemiştir.¹⁶⁵

“Asmalı-asmasız bağ ve bahçeleri, mahsulleri, çeşit çeşit hurma ve ekinleri, birbirine şekil ve renk yönünden benzer, fakat tat bakımından benzemez tarzda yaratıp

¹⁵⁹ Ali Şeriatî, *İnsan*, (çev. Şamil Öcal), Fecr Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1997, s. 326.

¹⁶⁰ İsrâ, 17/31.

¹⁶¹ Hûd, 11/6, bkz. Âl-i İmrân, 3/37; Enâm, 6/151; A’râf, 7/50; Enfâl, 8/3-4; Yunûs, 10.31.59.93; Hûd, 11/88; Ra’d, 13/22; Tâhâ, 20/81.

¹⁶² Yâka, s. 60.

¹⁶³ İsrâ, 17/70.

¹⁶⁴ Nahl, 16/66.

¹⁶⁵ Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 73.

yetiştiren hep O'dur. Her biri mahsul verince ürününden yiyin, devşirildiği gün hakkını da verin, israf etmeyin, çünkü O, müsrifleri sevmez.”¹⁶⁶

Allah herkese istediğini vermiş “Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir”¹⁶⁷ buyurmuştur. Bir de şükredildiği takdirde artıracığını vaat etmiştir.¹⁶⁸ “Hasılı O, kendisinden dilediğiniz her şeyi verdi, öyle ki Allah’ın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları sayamazsınız. Gerçekten insan zalim ve nankördür.”¹⁶⁹

Sayılamayacak kadar nimetlerle donatılmış olan insan, akıbet itibariyle gerçek zalim ve nankör olmak istemiyorsa, bu dünyaya gönderiliş gayesi doğrultusunda Allah’a karşı olan kulluk görevini yerine getirmelidir.

1.1.6. Göklerin ve Yerin İnsana Musahhar Kılınması

Arzın halifesi olarak yaratılan insanın; yaşaması, yerine getirmekle yükümlü olduğu görev ve emaneti hakkıyla ifa etmesi için ikamet edeceği yer düzenlenmiş ve kendisi dışındaki her şey emrine verilmiştir. Allah’ın insana olan bu lütfu, ona verilen kıymetin derecesini göstermektedir. Mahlûkatın yaratılış önceliklerinden de bunu anlamak mümkündür.

İslam âlimlerinin umumi kanaatine göre dünyada önce bitkiler, sonra hayvanlar, en sonunda da insanlar yaratılmıştır.¹⁷⁰ Yani kâinat bir ağaç şeklinde düşünülürse unsurlar onun dalları, bitkiler yaprakları, hayvanlar çiçekleri ve insanlar da onun meyvesidir. Nasıl ki ağacın bütün azaları meyveyi netice vermek için düzenlenmiştir. Öyle de kâinat ağacı da insan meyvesini netice verecek şekilde düzenlenmiştir.

“Doğruyu bildirmek Allah’a aittir... O’dur ki gökten yağmur indirir. Hem içeceğiniz su ondan oluşur, hem de hayvanlarınızı içinde otlattığınız ot ve ağaçlar! Allah o su sayesinde sizin için ekinler, zeytinlikler, hurmalıklar, üzüm bağları ve çeşit çeşit meyveler yetiştirir. Elbette burada düşünen kimseler için alınacak bir ders var. Hem geceyi ve gündüzü, Güneşi ve Ayı sizin hizmetinize verdi. Diğer yıldızlar da

¹⁶⁶ Enâm, 6/141.

¹⁶⁷ İsrâ, 17/20.

¹⁶⁸ İbrahim, 14/7.

¹⁶⁹ İbrahim, 14/34.

¹⁷⁰ Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü (Ruh/Melek/Cin/İnsan)*, İstanbul 1995, s. 14.

O'nun emriyle size ram edildi. Elbette aklını çalıştıran kimseler için bunda alınacak nice ibretler var. Yeryüzünde türlü türlü renklerle, her çeşitten bitki ve hayvan olarak sizin için yarattığı daha neler neler var. Yine O'dur ki denizi sizin hizmetinize verdi ki taptaze et yiyesiniz ve takınıp kuşanacağınız ziynet eşyası çıkarasınız.”¹⁷¹

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi tarafından bir lütuf olarak hizmetinize veren de O'dur. Elbette bunda düşünecek kimseler için ibretler vardır.”¹⁷² Nahl suresinin baş taraflarında “O, insanı bir damla sudan yarattı”¹⁷³ buyrulmakta, daha sonraki ayetlerde ise insana tüm mahlûkatın teshiri anlatılmaktadır. Ayetler öncesi ve sonrası ile değerlendirildiğinde mahlûkatın insana hizmet etmesi, onun kendi kuvvet ve iktidarı ile olmadığını apaçık gösterir. Evet, bir gözsüz akrep ve ayaksız bir yılan gibi haşerata mağlup olan insana yeryüzünü beşik, semayı dam yapan, zehirli bir sinekten balı yediren ve elsiz bir böcekten ipeği giydirenin Yüce Allah olduğu aşîkârdır.¹⁷⁴

İnsanın sürekli beraber olduğu ve her vakit ihtiyaç duyduğu bitki ve hayvanların dışında, ilk etapta faydalarını kavrayamadığı nice varlıklar bile, hep insan için yaratılıp onun emrine verilmiştir. “Allah, sükûnet bulup dinlenmeniz için geceyi yarattı. Etrafınızı görüp çalışabilmeniz için de aydınlık olan gündüzü yarattı. Doğrusu Allah, insanlara büyük lütuf sahibidir. Fakat insanların ekserisi düşünmezler (...) Allah O Yüce Zattır ki sizin için yeryüzünü yerleşme yeri, göğü de kubbeli bir çatı yapmış size suret verip suretlerinizi de güzel kılmış ve sizi helal hoş nimetlerle rızıklandırmıştır. İşte sizin Rabbiniz olan Allah bu zattır. Demek âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir.”¹⁷⁵

Kâinat ve içindeki canlı cansız, -faydasını ve hikmetini bilsin bilmesin- her şey hizmetine teshir edilen insan da, bunları yaratan yaratıcıya kul olması ve sadece O'nu Rab olarak tanınması ve şükrünü O'na hasretmesi için yaratılmıştır. “Ben cinleri ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.”¹⁷⁶ “Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunursunuz.”¹⁷⁷

¹⁷¹ Nahl, 16/9-14.

¹⁷² Câsiye, 45/13.

¹⁷³ Nahl, 16/4.

¹⁷⁴ Nursî, *Sözler*, s. 395.

¹⁷⁵ Mü'minun, 40/61-64.

¹⁷⁶ Zâriyât, 55/56.

¹⁷⁷ Bakara, 2/21.

Kuran'ı okuyan kimse, bütün canlı varlıklarla olduğu gibi bütün cansız varlıklarla bile bir anlaşma ve uyuşma havasına girer. Bütün varlıkların kendisini saygıyla karşıladığını, aynı yüce Rabbin eseri olduklarını, bütün eşyanın kendine munis bir dost gibi davrandığını hisseder. Materyalist düşünce sistemlerinde olduğu gibi, her şey kendisiyle mücadele edilmesi gereken birer düşman gibi olma intibasını vermez. Bilakis tabiat ve içindeki canlı cansız bütün varlıklar, imanlı bir insana, aynı Yaratıcının emirlerine boyun eğen, fitri vazifelerinin sadakatle yerine getiren itaatli askerler gibi görünür. Onların bu dünyadaki imtihanında, kendisine yardımcı olmak için emrine müheyya beklediklerinin şuurundadır.¹⁷⁸ Çünkü “Göklerin ve yerin askerleri, Allah’ındır, Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır.”¹⁷⁹

Özetle, Allah insana kâinatı teshir etmiş, göklerde ve yerdekileri ona ram ermiştir.¹⁸⁰ Hatta denilebilir ki kâinatı insan için yaratmıştır.¹⁸¹ Onu, insan için imtihan meydanı yapmıştır.¹⁸² İnsanı yeryüzünde şerefli bir makama yerleştirmiş,¹⁸³ orada tasarrufa kudret vermiştir.¹⁸⁴

Kur'an'da insanlara musahhar kılınan şeyler; güneş ve ay, gündüz ve gece¹⁸⁵ denizler, gemiler ve kurbanlık hayvanlar,¹⁸⁶ kısaca göklerde ve yerde olan her şey¹⁸⁷ insanın emrine verilmiştir. Yani insan, kendisi için bir beşik olarak hazırlanmış yeryüzünde halife olarak istediği şekilde tasarruf ettiği gibi, korunmuş bir tavan olarak düzenlenmiş semada da aklıyla tasarrufta bulunmaktadır. Hem insan, küçüklüğü za'fıyla beraber acib ve harika tasarrufatının ve sebepler içinde bilbedahe en geniş ihtiyar sahibi oluşunun şahadetiyle, mahlûkatın en şerefliisidir. Bütün bunlar, insanın, âlemin var oluşunun gayesi olduğunu gösterir. İnsanın eşyadan daha mütekâmil ve şerefli olduğunu ifade eder.¹⁸⁸

¹⁷⁸ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 63.

¹⁷⁹ Fetih, 48/4.

¹⁸⁰ Câsiye, 45/13.

¹⁸¹ Bakara, 2/29.

¹⁸² İbrahim, 14/32-33; Mülk, 67/2; Sad, 38/27.

¹⁸³ A'râf, 7/10.

¹⁸⁴ A'râf, 7/86

¹⁸⁵ Nahl, 16/12.

¹⁸⁶ Nahl, 16/14; Hac, 22/36-37; Câsiye, 45/12.

¹⁸⁷ Lokman, 31/20; Hac, 22/65.

¹⁸⁸ Elmalılı, VI, 288.

1.1.7. İnsanın Yeryüzünün Halifesi Olması

Hilâfet kelimesi, sözlükte “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek / gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁹ Kur’anî ıstılahta ise halife; daha önce yeryüzünde bulunan melek veya cinlerin yerine, yeryüzünde yaşamak ve yeryüzündeki bütün varlıklara hükmetmek, istediğinde onları kullanmak, yeryüzü sarayının sultanı olmak için yaratılmış olan ve artık kendisinden sonra da başka bir canlı türünün yaratılmayacağı son tür olan insanın vasfıdır.¹⁹⁰

Kur’an-ı Kerim’de konuyla alakalı şu ayet geçmektedir; Bakara suresi 30. ayette; “Rabbın meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ dediği vakit onlar : ‘Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd ederek ibadet yapıp, Sen’i tenzih etmekteyiz’ dediler. Allah: ‘Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim’ buyurdu.” mealinde geçmektedir.

Bu ayette geçen ‘halife’den maksadın kimler olduğuna ve vazifesinin neler olduğuna dair tefsirlerde farklı görüşler mevcuttur, onları şöyle sıralayabiliriz;

a) Abdullah b. Abbas’tan nakledilen bir görüşe göre; Hz Âdem ve zürriyeti, daha önce yeryüzünde yaşayan ve orada bozgunculuk çıkardıkları için yok edilen cinlerin yerine yeryüzünde Halife olarak yaratılmıştır.¹⁹¹

b) Hasan-ı Basri ise, bu ayette zikredilen “Halifeliği” şöyle izah etmiştir: “Ben, yeryüzünde soyu birbirlerine Halife olacak Âdem’i göndereceğim”, buna göre Hz. Âdem’in soyundan gelenler hem Âdem’in hem de birbirlerinin halifeleri olacaklarından Âdem’e “Yeryüzüne gönderilecek Halife” diye ad verilmiştir.¹⁹²

c) Allah Teâlâ Âdem (a.s.) ve zürriyetini halife diye isimlendirmiştir. Çünkü Âdem (a.s) ve zürriyeti Allah’ın mükellef kulları arasında hükmetme hususunda Allah’ın halifesidir. Bu görüş ise, İbn Mesûd, İbn Abbas ve Suddî’den rivayet edilmekte olup, Cenâb-ı Hakk’ın; “Muhakkak ki biz seni yeryüzünde halife yaptık; öyleyse sen,

¹⁸⁹ Casim Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVI 539.

¹⁹⁰ Veysel Güllüce, “İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, *Ata. İFD*, Erzurum 2001. Sayı, 15. s. 208.

¹⁹¹ Taberî, I, 163-164; Râzî, II, 224; Kurtubî, I, 535.

¹⁹² Taberî, I, 163-164; Râzî, II, 224.

insanlar arasında hak ile hükmet”¹⁹³ ayetiyle de tekit edilmektedir.¹⁹⁴

İnsanın halifelîği ve ifa edeceği görev konusunda farklı söylemler mevcuttur. Burada hepsine yer vermek maksadımızı aşacağı için biraz manaya açıklık kaznadırması açısından bir kaçına yer verceğiz.¹⁹⁵

Mevdûdî, insanın Allah’ın halifesi ve naibi olması görüşünü, islami bir görüş olarak kabul eder. Fakat onun, “Allah’ın halifesi” ile kastettiği mana; daha çok kulluk, memuriyet, ahde vefa, emanete riayet gibi manaları çağrıştırmakta, bazılarının yaptığı gibi, insanı büyültüp ilahlaştırma yerine, onun omuzlarına büyük mesuliyetler yüklemektedir. Mevdûdî, insanın Allah’a halife olmakla yüklendiği mesuliyeti şu misalle izah eder: Bir kimse, bir başkasını mülküne naib vekil tayin etse, şu dört durum söz konusu olur: birincisi, o vekil olan kimse, mülkün asıl sahibi ve maliki değildir. İkincisi, vekil kılınan kimse, mal sahibinin emrettiği ve tarif ettiği şekilde o mülkte tasarruf edebilir. Üçüncüsü, vekilin bağlılık sözünü bozup, hareket alanı için çizilmiş alan sınırlarını aşması doğru değildir. Dördüncü olarak da o vekile lazımdır ki, o mülkteki işleri mülk sahibinin istediği şekilde yapsın, yerine getirsin. Mevdûdî’ye göre bu dört şartın tamamı niyabet kelimesine dahildir. Bunlardan biri dahi yapılmasa vekillik vazifesi yapılmamış olur. Bu dört şey hilafet kelimesinin tasavvurunda da mündemiçtir. Yani insanın Allah’ın halifesi olması bu manaya gelir. Bu mandaki hilafet herkese şamildir. Belli bir gurup ve kimselere has değildir. Aksine imanı olan ve hilafet kelimesinin taşıdığı bu manaları yerine getirmeye istadadı olan herkese şumüllü kıldığını belirtir.¹⁹⁶

Mevdûdiye göre, halife kavramı şumüllü bir manaya sahiptir. Yani bu kavram, herkesin kulluk konumunu aşmadan üzerine düşen görevi yerine getirmesi, Allah’a karşı takati nisbetinde vazifesini ifa etmesi anlamına gelmektedir.

Nursî ise bu manaların yanında, insanın halife olmasının taabbudî yani ibadet yönüne dikkat çekmektedir. Yani bu görev, diğer bütün varlıklara niyabeten küllî bir

¹⁹³ Sâd, 38/26.

¹⁹⁴ Râzî, II., 224. İmam Abdullah bin Ahmet bin Mahmut en-Neseff, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'v'il*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2008, I,44.

¹⁹⁵ Geniş Bilgi için bkz. Güllüce, *İnsan Allah'ın Halifesi midir?* s. 175-182.

¹⁹⁶ Bkz. Ebu'l-A'lâ el-Medûdî, *Rivâş-i Zindeğî der İslam*, el-İttihadu'l-İslamiyyu'lAlî, s. 30 vd. (Güllüce, *İnsan Allah'ın Halifesi midir?*, s. 181'den naklen)

görevdir, yüceler yücesi olan Allah’a giden şumüllü seyirdeki diğer cüzi vazifeleri de tamamen kuşatmaktadır.

Kur’an’a göre; “Yedi kat gök, dünya ve onların içinde olan herkes Allah’ı takdis ve tenzih eder. Hatta hiçbir şey yoktur ki O’na hamd ile tenzih etmesin. Ne var ki siz onların bu tenzih ve takdislerini iyi anlayamazsınız. Bunca azametiyle beraber, kullarının gaflet ve cürümlerine karşı, O, halimdir, gafurdur (çok müsamahalıdır, affedicidir)”¹⁹⁷ ayetinin ifadesiyle her şey Allah’ı kabiliyeti nispetinde tesbih etmektedir.

Öyleyse insan, ibadet eden bir kâinatta bulunmaktadır. İnsan Allah Teâlâ’nın enfüste ve afaktaki ayetlerini okurken, göklerin ve yerin yaratılışını tedebbür ederken onların ibadetine şahitlik etmektedir. İnsanın vazifesi onların ibadetine şahitlik etmektir. Hz Âdem’in meleklerle karşı hilâfet kabiliyetini ispat için bir mucizesi olan ona esmanın öğretilmesidir ki, bir cüzi hadisedir. Şöyle bir külli düsturun ucudur ki: bütün insanlığa câmiyet-i istidat cihetiyle tâlim olunan hadsiz ilimler ve kâinatın tüm varlıklarına muhit pek çok fenlerin ve Yaratıcının şuûnat ve vasıflarına şâmil kesretli maarifin tâlimidir ki, nev-i beşere, değil yalnız meleklerle, belki semâvat ve arz ve dağlara karşı emanet-i kübrâyı yüklenme davasında bir rüçhaniyet vermiş ve heyet-i mecmuasıyla arzın mânevî bir halifesi olduğunu Kur’an ifade ediyor.¹⁹⁸

İnsanda, diğer mahlûkatın hiçbirinde olmayan, düşünerek insanca konuşma kabiliyeti vardır. İnsanın İlâhi hitaba ve risalete konu olmasının kaynağı, onun diğer varlıkların ibadetini araştırarak ifade etme yönüdür. Cenab-ı Allah insanı şu kâinat içinde rububiyet-i mutlakasına ve umum âlemlerdeki rububiyetine karşı en ehemmiyetli bir kul ve hitabına karşı da en mütefekkir bir muhatap ve isimlerine mazhariyet konusunda da en cami bir ayna olarak yaratmıştır. Ve onu ahsen-i takvimde, en güzel bir kudret mucizesi olarak ve rahmet hazinelerinin müstemilâtını tartmak, tanımak için, en ziyade mizan ve aletlere mâlik bir müdakkik ve nihayetsiz nimetlerine en ziyade muhtaç ve fenadan en ziyade acı duyan ve bekaya en ziyade aşık ve hayvanat içinde en nazik ve en nazdar bir varlık yapmıştır.¹⁹⁹ Çünkü gerçi insan nefsi ve sureti itibarıyla hiç

¹⁹⁷ İsrâ, 17/44.

¹⁹⁸ Nursî, *Sözler*, s. 269.

¹⁹⁹ Nursî, *Sözler*, s. 96.

hükümündedir. Fakat vazife ve mertebe noktasında, insan şu haşmetli kâinatın dikkatli bir seyircisi, şu hikmetli mevcudatın belâgatli bir konuşan dili ve şu âlem kitabının anlayışlı bir mütalâacısı ve şu tesbih eden mahlûkatın hayretli bir nâzırı ve şu ibadet eden masnuâtın hürmetli bir ustabaşısı hükümündedir.²⁰⁰

Nitekim insan, namaz kılarken en çok okuduğu Fatiha suresindeki “iyyake na’büdü ve iyyake neste’yn” (yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz) ayetinde onun bu külli ubudiyetine işaret vardır. Yani Allah’a yöneldiğinde bir nevi yeryüzündeki bütün varlıkların ibadet ve tahiyyelerini onlar namına Allah’a arz etmekte, *sana ibadet ediyorum yerine, sana ibadet ediyoruz* diyerek onların halifesi ve temsilcisi olduğunu göstermektedir.²⁰¹

1.1.8. İnsanlar İçinden Peygamberler Seçilmesi

Allah insanlardan bazısına kitap göndererek, bazısını da daha önce gönderdiği kitaplarla tebliği ifa edebilmesi için peygamberlikle görevlendirmiştir. Peygamberler insanlara; Allah’ı, kâinatı ve kâinatın yaratılış maksadını ve insanın mesuliyetini, yaratılış gaye ve neticelerini tarif etmiştir. Çünkü anlaşılmasın bir kitap manasız kâğıttan ibaret kalır, peygamberler varlıklar âleminin garip ve hayret verici hazinelerinin tanıtıcısı ve adeta teşrifat memurudurlar. Ulûhiyet tezahürsüz olmaz. Onun tezahürü, peygamber göndermekle olur.

İnsanlar peygamber şahsiyetini ilk insandan beri tanımaktadır. Bunlar tarihin sabit gerçeklerdir. Bu durum, bizzat onları gönderenin varlığına ve birliğine açık bir delildir.²⁰² Peygamberlik, Hz Muhammed ile başlamış bir vakıa değildir.²⁰³ İlk insan aynı zamanda ilk peygamberdir. Hiçbir toplum kendilerine peygamber gönderilmedikçe cezalandırılmayacaktır.²⁰⁴

²⁰⁰ Nursî, *Sözler*, s. 356.

²⁰¹ Güllüce, “İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, s. 208.

²⁰² Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Maturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, İstanbul t.s. s. 20.

²⁰³ Ahkâf, 46/9.

²⁰⁴ İsrâ, 17/15.

Peygamberlik müessesesi Hatem'un Nebbiyyin²⁰⁵ olan ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz Muhammed²⁰⁶ (s.a.v) ile sona ermiştir. Peygamberimizin tebliği, bütün insanları muhatap alan ve kıyamete kadar sürecek bir mesajdır.

Allah, insanlara olan engin rahmetini peygamberlerden sonra nesillerinin de irşadı için ellerinde bir vesika bulunsun diye onlara hidayet yollarını gösteren, hakkı batıldan ayıran, vahiyleri ihtiva eden kitapları göndermiştir.²⁰⁷ Bunlar içinde Kur'an, nüzulünden günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramadan korunmuştur.²⁰⁸ Beşeriyete bir lütuf ve rahmet eseri olarak gönderilen kitapların sonuncusu ve en mükemmeli Kur'an'dır.

“Daha önceki kitapları, hem tasdik edici hem de onları denetleyici olmak üzere bu kitabı, gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. O halde bütün onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet. Sana gelen bu hakikati terk edip de onların keyiflerine uyma.”²⁰⁹

Ebedi mucize olan Kur'an, Arap edebiyatı altın devrini yaşadığı zamanda, O'nun dili, üslubu, nazmı, telifi, kısaca fesahat ve belâğatı onları mağlup etmiştir. Onun ihtiva ettiği ilimler, ıslah siyaseti, maziye ve istikbale dair gaybî haberleri, her devirdeki insan topluluklarının idaresine yetecek hükümleri ve her gün bir yenisi keşfedilmekte olan baki gerçekleriyle bu kitap, okuma ve kitabet bilmeyen bir ümmi zatın eseri olmadığını ulûhiyetten gelen pek çok nişanlarla bize, Allah kelamı olduğunu göstermektedir.²¹⁰

Allah Teâlâ'nın insanlara bir lütuf eseri olarak kendilerinden peygamber seçmesi ve onlara kitap indirmesi, insanın başıboş bırakılmadığına, böyle bir insanın belli bir gaye ve ciddi bir maksat için bu dünyaya gönderildiğine büyük bir delildir.

²⁰⁵ Ahzâb, 33/40.

²⁰⁶ Enbiyâ, 21/107.

²⁰⁷ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 77.

²⁰⁸ Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yay. İstanbul 2008, s. 139.

²⁰⁹ Mâide, 5/48.

²¹⁰ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 77.

1.1.8. İnsana Olan Lütuf ve İhsanın Dünya Hayatıyla Sınırlı Kalmaması

Ölüm, Allah'ın insan için takdir ettiği değişmez bir gerçektir. Her canlının tadacağı ölüm bir yok oluş değildir. Ölüm idam, adem, ebedi bir ayrılık değildir. Bilakis bir terhis tezkeresi, bir mekân değişikliğidir. Dünya zindanından cennet bahçelerine giden yolcu için bir bilettir.

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir.”²¹¹ “Hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratan O’dur.”²¹² Burada ölümün önce zikredilmesi, insanlar arasında amelde bulunmaya en çok koşan kişinin ölümü sürekli gözünün önünde bulundurmasının gerekliliğindendir. O halde âyet-i kerimenin zikredilmesinde gözetilen maksat açısından daha önemli olduğundan ötürü ölüm öne alınmıştır.²¹³ Ölüm zannedildiği gibi failsiz bir iş değildir. Cenab-ı Hakk’ın insana bir nimetidir. Hayatı veren O olduğu gibi hayatı alıp ölümü veren de O’dur.

Ölüm, Allah insan ilişkisini sona erdiren bir hadise olarak görülemez. Onu, insanın dünyadaki sorumluluğunu bitirmesi ve insanla ilgili yeni ve ebedi bir dönemin ilk adımı olarak kabul edebiliriz.²¹⁴ Cenab-ı Hak ezeli hikmet ve inayeti gereği, insanların kabiliyetlerinin ortaya çıkmasını ve istidatlarının büyüüp gelişmesini irade ettiğinde, insan nevini imtihan ve denemeye tabi tuttu. Neticede kıyamet kopacak, insanlar haşredilip hesap ve muhasebeden sonra mümin ve muttakiler cennetle, cennette çeşitli nimetlerle mükâfatlandırılacaktır. Kur’anın bu müjdesini birçok ayette görmek mümkündür;

“İman edip makbul ve güzel işler yapanları müjdele: Onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Öyle cennetler ki ne zaman, meyvelerinden kendilerine bir şey ikram edilirse: ‘Bu, daha önce de dünyada yediğimiz şey!’ diyecekler. Oysa bu, onların aynısı olmayıp, benzeri olarak kendilerine sunulacaktır. Orada onların tertemiz eşleri de olacak ve onlar orada devamlı kalacaklardır.”²¹⁵ “İşte onların dünyada yaptıkları makbul

²¹¹ Âl-i İmrân, 3/185.

²¹² Mülk, 67/2.

²¹³ Kurtubi, XVII, 499-501; Râzî, XXI, 576.

²¹⁴ Yaka, s.70.

²¹⁵ Bakara, 2/25.

işlere mükâfat olarak gözlerini aydın edecek, gönüllerini ferahlatacak hangi sürprizlerin, hangi nimetlerin saklandığını hiç kimse bilemez.”²¹⁶

“Allah iman edip makbul ve güzel işler işleyenleri, zemininden ırmaklar akan cennetine yerleştirecektir.”²¹⁷ Cennette de onları nimetlerle²¹⁸; temiz içeceklerle,²¹⁹ her türlü temiz yiyecekler ve meyvelerle, dalbastı kirazlar, dolgun salkımlı muzlar, yayılmış gölgeler, şırl şırl akan sular, tükenmeyen, eksilmeyen, hiçbir surette esirgenmeyen birçok meyvelerle,²²⁰ astarları kalın atlastan döşeklerle, el değmemiş cennet kadınlarıyla,²²¹ ziynet eşyalarıyla²²² kesintiye uğramayan bir mükâfatla mükâfatlandırarak.²²³

“Âhirette Rableri nezdinde onlara istedikleri her şey vardır. İşte iyiliği huy edinenlerin mükâfatı budur.”²²⁴

Hepsinden âlâsı ise Allah’ın kendilerinden razı olmasıdır. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur.²²⁵

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında şunu kesin olarak diyebiliriz ki, insan, Allah’ın en değerli mahlûkudur. Bu derece önem verdiği bir mahlûkunu elbette başıboş bırakmaz. Elbette insanı belli bir gaye ve maksat için yaratmıştır.

²¹⁶ Secde, 32/17.

²¹⁷ Hac, 22/14.

²¹⁸ Kasâs, 28/83; Sebe,34/ 4; Zümer,39/ 20.

²¹⁹ İnsân, 76/21.

²²⁰ Vâkıa, 56/28-33.

²²¹ Rahmân, 55/52, 54, 70-74.

²²² İnsan, 76/21.

²²³ Fussilet, 41/8.

²²⁴ Zümer, 39/34.

²²⁵ Tevbe, 9/72.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN IŞIĞINDA İNSANIN YARATILIŞ GAYESİ

2.1. İNSANIN BAŞIBOŞ ve GAYESİZ YARATILMADIĞINA DAİR

AYETLER

İnsan, Allah'ın bizzat kendi eliyle yaratarak²²⁶ ruhundan nefhettiği,²²⁷ maddî ve manevî organ ve cihazlarını düzgün ve dengeli bir şekilde düzenleyerek²²⁸ en güzel sureti verdiği,²²⁹ değerli kılıp mahlûkatın pek çoğuna üstün tuttuğu,²³⁰ göklerde ve yerde olan varlıkları onun için yaratarak²³¹ bütün bu varlıkları kendisine teshir ettiği en şerefli mahlûkudur.²³²

Allah yeri, göğü ve ikisi arasındakileri her şeyi insana mühhasar etmiş²³³ her şeyi insanlar için yaratmıştır.²³⁴ Göklerde olanın insanın hizmetine sunulması, yerde olanların da insan için yaratılması, insanın yaratılışının önemli bir gayesi olduğunu gösterir.

“Sizi boşuna yarattığımızı, huzurumuza dönüp hesap vermeyeceğinizi mi sandınız?”²³⁵ Müfessirler bu ayete, “Yani sizi birbirinizle vakit geçirip eğlenmek için yaratmadık. Sizi ancak ibadet etmeniz için yarattık.”²³⁶ Haklarında mükâfat ve ceza söz konusu olmaksızın, hayvanları yarattığımız gibi, sizi de böyle yaratmış olduğumuzu mu zannediyorsunuz?” gibi manalar vermişlerdir.²³⁷

“Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı sanır?”²³⁸ Yani hayvanlar gibi ihmal edilmiş ve faydasız bırakılacağını mı zanneder?²³⁹ Süddî bu ayetin “Yoksa insan tekrar diriltilemeyeceğini mi sanır?” anlamına geldiğini bildirir. Mücâhid, Şafî ve

²²⁶ Sâd, 38/77.

²²⁷ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

²²⁸ İnfitâr, 82/7.

²²⁹ Tîn, 95/4.

²³⁰ İsrâ, 17/70.

²³¹ Bakara, 2/29.

²³² İsrâ, 17/70.

²³³ Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/13.

²³⁴ Bakara, 2/29.

²³⁵ Mü'minun, 23/115.

²³⁶ Beydâvî, III, 199. Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, (Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, XVI, 471-472.

²³⁷ Kurtubî, XII, 248-249.

²³⁸ Kıyâmet, 75/36.

²³⁹ Kurtubî, XII, 248.

Abdurrahmân İbn Zeyd, bu ifadenin, kendisine emir ve yasaklar konmayacağını mı sanır? anlamında olduğunu söylerler. İbn Kesîr bu görüşleri naklettikten sonra kendisi şöyle bir açıklamada bulunur; “Ayetin zahiri her iki hali de ihtiva etmektedir. Yani dünyada başıboş bırakılıp hiç bir emir ve yasak verilmeyeceğini mi sanır? Kabrinde de başıboş bırakılıp diriltilmeyeceğini mi sanır? Aksine o, dünyada hem emirler ve nehiylere muhataptır, hem de ahiret diyarında Allah’ın huzuruna getirilecektir. Burada asıl kastedilen şey, öldükten sonra dirilmenin ispatı ve bunu inkâr eden cehalet, inat ve sapıklık ehline rettir.”²⁴⁰ Ayetin ibaresindeki sūdâ kelimesi; boş bırakılmış, bir şey yapmakla yükümlü tutulmamış, başıboş, kendi keyfine bırakılmış, ilişiksiz demektir. Deve için bu manada kullanılır.²⁴¹

İnsanın başıboş ve sorumsuz bırakılmadığına dair diğer bir ayet; “Üzerinde gözetleyici bulunmayan insan yoktur.”²⁴² Bu ayetten de anlaşılacağı gibi insanın üzerinde onu gözetleyen her amelini kaydeden muhafızlar ve yaptığı her hayrı ve şerri kaydeden melekler vardır. Bazıları, “Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var”²⁴³ mealindeki ayetleri dikkate alarak, “İnsanın yaptığı hayır ve şerri kaydeden yazıcı melekler” olarak tefsir ederken²⁴⁴ bazıları da “kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır.”²⁴⁵ ayetine dayanarak musibetlere karşı insanları koruyan muhafız melekler olarak tefsir eder.²⁴⁶ Her ne şekil ve mahiyette olursa olsun şurası kesin ki; insanın amelleri bir muhasebe için kayıt edilmiş ve kaydedilecek, makbul olup olmamasına göre de mükâfata veya mücazata tabi tutulacaktır.

2.2. İNSANIN YARATILIŞ GAYESİNİ BİLDİREN AYETLER

İnsan kâinatın bir parçasını oluşturmakla birlikte ilâhî kelâmın muhatabı, mukaddes emanetin taşıyıcısı, sorumluluk yüklenen yegâne şuurlu varlıktır. İlâhî vahyin indirilişi, peygamberlerin gönderilişi, ulûhiyyet âlemine dair bilgilerin verilişi hep onun içindir.

²⁴⁰ İbn Kesîr, XIV, 8204.

²⁴¹ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayınevi, İstanbul t.s. VIII, s. 448.

²⁴² Târık, 86/4.

²⁴³ İnfîtâr, 82/10-11.

²⁴⁴ Cârullah Mahmûd b. Umer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Mısır 1964 (2. Baskı). c. ; Elmalılı, IX, s. 54.

²⁴⁵ Rad, 13/11.

²⁴⁶ İbn Kesîr, XIV, s. 8202.

İnsanın dünyaya geldiği zamanki tam bir cehalet ve aczi ve bütün ömrü boyunca her türlü şeyi öğrenmeye olan ihtiyacından anlaşıyor ki o, bu dünyaya sadece dünyevî meşgalelerle uğraşmak için değil, ilim talim ederek şuurlu bir şekilde ibadet edip tekemmül etmek için gönderilmiştir. Ondandır istenen iş, Allah'ın kendisine teshir ettiği nebatat ve hayvanatın amellerini tanzim etmekten, rahmetin eserlerinden istifade etmekten ve nihayetsiz fakr ve ihtiyacıyla beraber kendisine şu mevcudatı teshir eden Zata dua, iltica, sual, tazarru ve taabbüdden ibarettir. Onun makbul ilmi de, bütün bu teshirlerle onu şereflendiren ve ibadet ve saadet için teçhiz eden zatın marifetinden ibarettir. Bu ise, esması, sıfatları, celali ve kemaliyle Yaraticısının marifetini netice verecek bir şekilde kâinatın hikmetini öğrenmeyle mümkün olur.²⁴⁷

İnsan yaratılıştan fitratına yerleştirilmiş olan yüce bir kudreti arama, onunla bir şekilde irtibat kurma istek şuur ve eğilimi; insanı aklıyla tüm idrak melekeleriyle bu yüce varlığı aramaya hem ihtiyaç duyurmuş hem de ona yönlendirmiş.²⁴⁸ İslâm akidesine göre insanoğlunun bütün sorumluluklarının başında Allah'ın varlık ve birliğini kabul etme ve yalnız O'nu yegâne mâbud olarak tanıyıp kulluk etme görevi gelmektedir. Fakat insanlar, sorumlulukları hakkında gerekli bilgi ve donanım sahibi kılınmazlar yahut böyle bir bilgiye ulaşma yeteneği ile donanmış olmazlarsa bu durumu bir mazeret veya bahane olarak ileri sürmeye hakları olur. Bu sebeple söz konusu büyük sorumluluğun âdil bir temele dayanması için insanların bu hususta yeterli donanıma sahip kılınmaları gerekmiştir. İşte bu ayette öyle bir bilgilendirmenin varlığından bahsedilir;

“Rabbini Âdem evlatlarından, misak aldığını da düşünün: Rabbin onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ buyurunca onlar da ‘Elbette!’ diye ikrar etmişlerdi. Kıyamet günü ‘Bizim bundan haberimiz yoktu!’(...) gibi bahaneler ileri sürmesin diye Allah bu ikrarı kaydetmiştir.”²⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'de başka bir ayette şeytana değil sadece Allah'a ibadet edilmesi gerektiği hususunda Allah'ın insanlardan söz aldığı beyan edilir. “Ey âdemoğulları, ben size and vermedim mi ki: Şeytana kulluk etmeyin, çünkü o, sizin için apaçık bir

²⁴⁷ Nursî, *Mesnevî*, s. 480.

²⁴⁸ Yaka, s. 72.

²⁴⁹ A'râf, 7/172.

düşmandır; Bana kulluk edin, doğru yol budur.”²⁵⁰ Ayette geçen “and” yaratılış andı olabilir. Çünkü Allah herkesin yaratılışına ve bünyesine birliğine ve ibadeti başkasına değil sadece kendisine has kılınmasının gerekliliğine şahadet edecek özelliği koymuştur. Akıllara yaratıcının varlığına, hikmetine ve peygamberin doğruluğuna delalet eden delillerin yerleştirilmesi sözleşmelerin en güçlüsüdür. Çünkü bu tarz bir misakta, hiçbir şekilde cayma ve değiştirme imkânı yoktur.²⁵¹

Yukarıdaki ayetler ve yorumlarından şunu anlayabiliriz; insan benliğinde bir yaratıcı ve Allah bilinci mevcuttur. Bir de şu özelliğinden dolayı insanın bunu anlaması mümkündür; insan, yalnız kendisine verilmiş olanda kalmayıp verilmemiş olanı da bilmek ister. Böylece insan, bir yerden kendi varlığının öte yandan da kâinatın varlığının şuuruna varır. Kendi varlığının ve kâinatın varlığının şuuruna varan insan, zorunlu olarak bu iki varlık tarzlarının sebebinin ne olduğu sorusunu sorar. İşte bu noktada âlemin düzenini yaratan ve idare eden tek Tanrı kavramı kendiliğinden ortaya çıkar. Böylece Tanrı şuuru insanda, onun kendi öz varlığı hakkındaki şuuru kadar bir niteliktir. İnsan, kendi öz varlığının hakkındaki şuurunun yanında her vakit, bir Tanrının varlığının şuurunun da duyar.²⁵²

Kur’an’da “Eğer onlara gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı kim hizmetinize amade kıldı? Diye sorsanız elbette; ‘Allah’ diyecekler.”²⁵³ İşte bu ve benzer manadaki ayetlerin ifadesine dayanarak, inansa da inanmasa da her insanın benliğinde Allah şuurunun mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

“İnsanın, yaratılıştan bugüne kadar her zaman ve her yerde kendisinden yüce, kudretli ve ulu bir varlığa sığınmak ve ondan yardım dilemek ihtiyacını hissetmesi, onda din duygusunun yaratılıştan olduğunu gösterir. İlim de bunu kabul etmek mecburiyetindedir. İnsan iyilik veya kötülük için hariçteki bir kuvvetin varlığıyla ilgili olarak şuurunda herhangi bir şekil canlandırırsa da canlandırmasa da önemli değildir. Üzerinde durulacak gerçek daha doğrusu realitede var olan gerçek şudur ki insan Allah’ın varlığını kabul etmektedir. Dünyaya ait bilgilerden haberdar olan bizlerin geçmiş insanların veya bugün gerçeği bizim gördüğümüz gibi bilmeyen kimselerin az

²⁵⁰ Yâsîn, 36/60-61.

²⁵¹ Sinan Öge, “Fıtratın Misâkı”, *Ata. ÜİFD*, s. 22, 2004, s. 261.

²⁵² Kâmiran Birand, “Tanrı Şuuru Hakkında”, *AÜİFD*, s. IV, Ankara 1953, s. 90-91.

²⁵³ Ankebût, 29/61-63; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhrûf, 43/9, 87.

gelişmişliğine, hakaret gözüyle bakmaya hakkımız yoktur. Aksine dünyanın çeşitli ülkelerinde Allah'ın varlığını araştırmak ve O'na inanmak noktasında birleşen insanlığın bu durumu bizi harekete sevk etmeli ve takdir duygularımızı harekete geçirmelidir. Allah ile münasebet halinde olduğunu hisseden insan ruhu değil midir? Yoksa sadece insana mahsus bu din duygusunun, kendisine ait diğer sıfatlar gibi onun öz benliğinin bir parçasını teşkil ettiğini söylemekten mi çekiniyoruz? Doğrusu şu insanın içinde saklı bulunan inanma ihtiyacı Allah'ın inayetinin varlığına açık bir delildir.”²⁵⁴

Şurayı da gözden kaçırmamak gerekir ki; insanın, tarih boyunca yaratıcısını araması, ona bir takım tarz ve şekillerle bağlılığını ifade etmeye çalışması boş bir vehim değil aksine muazzam bir ihtiyacın ifadesidir. İnsan her türlü köleliği reddederek yalnız ve yalnız yaratana ibadet etmek istemiştir.²⁵⁵ Yasin suresinde geçen, “Bana ne olmuş ki beni yaratana ibadet etmeyecekmişim! Hâlbuki hepiniz O'na döndürüleceksiniz.”²⁵⁶ Bu ifadeler yaratıcının varlığını hisseden ve mevcudiyetinin tek kaynağına bağlanmaya vesile olan fitrata bir yöneliş ifadeleridir.²⁵⁷

Allah görülmeyen varlıkları, mücerret nesneleri, ölümü, hayatı, melekleri, cinleri ve daha bilmediğimiz nice şeyleri yaratmıştır, yaratmaktadır. Gökleri, yerleri ve bu ikisi arasında bulunan canlı cansız her şeyi ve bunların en ince cihazlarını yaratan Allah'tır. Şu halde Allah mutlak Yaratıcı yani el-Hallâk'tır. Her şey O'nun yaratığıdır. O halde yaratıklara düşen ihtiyarî veya ıztırarî olarak, yaratıcısını tanımak ve Onu yüceltmektir.²⁵⁸

İşte insan, fitratında mevcut olan ‘bir yaratıcının varlığı’ hissini geliştirerek Allah'ı bulabilir. Yani Allah insanı bu kabiliyette yaratmıştır. Allah insanlara peygamber göndermeseydi bile insanların kendi akıllarıyla Allah'ın varlığını bulmaları gerekirdi. Çünkü göklerin, yerin kendi vücudunun ve diğer eşyanın yaratılışını düşünebilen insan için, Yaratanını bilmemekte bir mazeret mevcut değildir.²⁵⁹ Yani

²⁵⁴ Morrison, s. 121-122.

²⁵⁵ Yaka, s. 74.

²⁵⁶ Yâsîn, 36/22.

²⁵⁷ Kutup, VII, s. 16.

²⁵⁸ Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, s. 71.

²⁵⁹ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelamcılarının ve Filozoflarının Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara ts. s. 40.

insanlar Allah'ın kendilerine verdiği duyular ve akıl yardımıyla, O'nun kâinata koymuş olduğu delillerini düşünüp tefekkür ederek Allah'ı bulmakla vazifelendirilmişlerdir. Diğer bir ifadeyle varlıklar kitabının ayetlerini okumakla görevlidirler.²⁶⁰

Kur'an-ı Kerim'de insanın bu dünyaya gönderiliş hikmeti ve gayesi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Konuyla alakalı ayetler şunlardır;

“Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”²⁶¹

“O, öyle bir Allah'dır ki, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yarattı.”²⁶²

“Hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O Azîz'dir, Gafûr'dur.”²⁶³

“Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten kaçındılar. Zira sorumluluğundan korktular, ama onu insan yüklendi. İnsan (bu emanetin hakkını gözetmediğinden) cidden çok zalim, çok cahildir.”²⁶⁴

2.2.1. Allah'ı Tanımak ve O'na İman Etmek

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Kur'an'da “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”²⁶⁵ buyrulmuştur. Bu ayetin ifadesiyle, insanın bu dünyaya gönderilmesinin hikmeti ve gayesi kâinatın Yaratıcısını tanımak ve Ona iman edip ibadet etmektir.²⁶⁶

Bu ayette “Bana ibadet etsinler diye” manasını verdiğimiz (liya'budûnî) ibaresini tefsir bilginleri farklı şekillerde anlamışlardır; İbn Cüreyc, bu ayetten maksadın, “Ben cinleri ve insanları ancak beni tanımaları için yarattım.” manasında olduğunu zikretmiştir. Mücahid de “beni tanısinlar” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Sa'lebî de bu mananın güzelliğine vurgu yaparak “Allah cinleri ve insanları yaratmasaydı Onun varlığı, birliği bilinmezdi” diye ifade etmiştir. Bu yorumuna delil olarak da (Yunus,

²⁶⁰ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 217.

²⁶¹ Zâriyât, 51/56.

²⁶² Hud, 11/7.

²⁶³ Mülk, 67/2.

²⁶⁴ Ahzab, 33/72.

²⁶⁵ Zâriyât, 51/56.

²⁶⁶ Nursî, *Şualar*, rnk neşriyat, İstanbul 2006, s. 97.

10/31; Ankebut, 29\61-63; Lokman, 31\25; Zümer,39\38; Zuhurf, 43\9.) ayetlerini sıralar.²⁶⁷

Âlûsî, Ebus Suud'un aynı manayı ihtiyar ettiğini kaydeder ve kendisinin de "beni tanımaları için" tefsirine katıldığını ifade eder. "Aziz ve Celil olan Allah eğer halkı yaratmasaydı O'nun varlığı ve birliği halk tarafından bilinmeyecekti. Hem marifet ibadetten hâsıl olur; ibadet marifete sebeptir." Âlûsî bu yorumuna ek olarak " Ben gizli bir hazineydim, tanınmak istedim mahlûkatı yarattım." Hadisini nakleder ve bunun üzerinde detaylı bir analiz yapar.²⁶⁸ Bağavî de bu görüşün, ayetin diğer tefsirlerinden daha isabetli olduğunu söyler. Buna delil olarak Zuhurf 43/86'yı zikreder.²⁶⁹

Ayetin tefsirinde genellikle "tanıma" anlamına gelen (lita'rifûnî) lafzı kullanılmıştır. Bu kelimenin türetildiği "a-r-f" fiilinin anlamı, bilmek anlamına gelen "a-l-m" fiiliyle ortak anlamları olmakla birlikte²⁷⁰ genel anlam itibariyle farklıdır. İlim, bir şeyi zatıyla hakikatiyle bilmektir yahut bir şeyle başka bir şeyin varlığına hükmetmektir. Marifet ise, bir şeyin eserini düşünmek ve tesirini tefekkür etmek ile anlamaktır. Marifet, anlam itibariyle ilimden daha hususidir.²⁷¹ Bir de insanın anlayışı, idraki sınırlı olduğu için Allah'ı bilmesi, zatını idrak ile değil eserlerini tedebbür ile gerçekleşir. "A-r-f" fiilinin masdarı olan "marifet" hususi manada Allah'ı tanıma manasında kullanılır. Tasavvufî ıstılahta; Allah ve O'nun sıfatları, isimleri, fiilleri ve tecellileri hakkında manevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgiye marifetullah denir.²⁷² Marifet ilimden tamamen farklı bir şeydir. İlim bilmek marifet tanımak demek olup, ilim yolunda olanlara "âlim" marifet ve irfan yolunda olanlara "ârif" denir.²⁷³

İşte ayetin işaret ettiği ma'rifetullahı (Allah'ı tanımayı), insan ne derece gerçekleştirebilir, bunun dereceleri var mıdır?

²⁶⁷ Kurtubî, XVI, 383-388; Taberî, VII, 567-568.

²⁶⁸ Şihâbuddîn es-Seyyid el- Mahmûd Alusî, *Rûhu 'l- Meânî Fî Tefsîri 'l Kur'ani 'l- Azîm*, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1985. XXVII, 21-22.

²⁶⁹ Muhammed Hasan bin Mesud Bağavî, *Tefsîr 'ul Beğavî Meâlim 'ût-Tenzil*, Daru'l-fikir, 1985, V, s. 230. (Müşriklerin O'ndan başka yalvardıkları sahte tanrıların şefaet yetkileri yoktur. Ancak bilerek hak ve gerçeğe şahitlik edenler bunu yapabileceklerdir. Zuhurf, 86.)

²⁷⁰ Ebûl-Fadl Gemâluddîn Muhammed İbn Mukerrem İbn Manzur, *Lisânu 'l- 'Arab*, Kahire, ts. XI s.147.

²⁷¹ Mecduddîn Muhammed İbn Ya'kûb El-Firüzâbâdî, *Beşâiru zevât-Temyîz fî letâifi 'l-Kitâbi 'l- 'Aziz*, Kahire 1973. VI. s. 47; Râğîb, s. 998.

²⁷² Süleyman Uludağ, "Marifet Mad", *DİA*, Ankara 2003. XXVIII, 54.

²⁷³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınlan, İstanbul 1991, Marifet mad.

Malum olduğu üzere Allah madde değildir. Duyu organlarıyla idrak edilemez. Hiçbir benzeri ve dengi olmadığı için tahmin ve tasavvur edilemez. Akılla da mahiyeti bilinmez. Bilinmezden kasıt Allah'ın zatî mahiyeti ve onun hakikatidir.²⁷⁴ Bu hükümle alakalı olarak hadiste tefekkür hususunda bir uyarı vardır; “Allah'ın masnuatını ve nimetlerini tefekkür ediniz. O'nun zâtı hakkında tefekkür etmeyiniz. Çünkü sizler O'nu takdir edemezsiniz.”²⁷⁵ Allah hakkında bilebileceğimiz hususlar ise onun varlığı ve sıfatlarıdır. Bir şeyin varlığını bilmek başka, onun mahiyetini bilmek başkadır. Allah'ın varlığını bilmenin yolu onun fiil ve eserleridir. O halde Allah'ın yaratıkları sayısınca O'na gidecek yol vardır.²⁷⁶

Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını tanımamıza vesile olan delilleri genel bir tasnifle üçe ayırabiliriz; barındırdığı bütün varlıklarıyla tüm kâinat, Tevhidi bütün yönleriyle eksiksiz anlatan Kur'an, kâinatın ve Kur'an'ın müfessiri Peygamber efendimiz(a.s.m) ve diğer Peygamberler (a.s.m.).

Yukarıda zikrettiğimiz Allah'ı tanıma vesilelerinden olan Kur'an'ın en büyük gayesi Allah Teâlâ'nın varlığını, birliğini kuvvet ve kudretini iyice anlatmak, izah etmek ve zihinlere yerleştirmektir. Bundan dolayı Allah Teâlâ Kur'an'da çok defa insanlara merhametinin ve ulûhiyyetinin delillerini zikreder. Göklerden, göklerdeki gezegenlerden, yıldızlardan ay ve güneşten, sonra yerden, dünyadan, insanlardan, onların ve gıdalarının yaratılışından, hayvanlardan, bitkilerden, hayatın devamını sağlayan sudan, yağmurdan bahseder. Sonra da şüphesiz bu ayetlerde; “düşünenler için bunlarda nice deliller vardır” buyurur. Marifetullahın vesilelerini anlatan ve zihinlerde onun tesisine vesile olan ayetlerden birkaçına burada yer verelim;

“Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'ındır ve Allah her şeye Kâdir'dir.”²⁷⁷

“ Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı

²⁷⁴ Ulutürk, *Kur'an-Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 218.

²⁷⁵ Bu hadis birkaç çeşit lafızlarla: *Ed-Dürrer-ül Müntesire* s. 64; *Müsned-ül Firdevs* 2/56; *Kenz-ül Ummal* 3/106; *Cevahir-ül Kur'an*, İmam Gazâli s. 24; *Şuab-ül İman*, Beyhakî 1/358 adlı eserlerde geçmektedir. (bkz. Abdülkadir Badıllı, *Risale-i Nurun Kudsi Kaynakları*, Envar Neşriyat, İstanbul 2003, s. 831.)

²⁷⁶ Topaloğlu, s. 108.

²⁷⁷ Âl-i İmrân, 31/189.

canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda; elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır.”²⁷⁸

“O Rabbiniz ki yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip, onunla size rızık olarak çeşitli mahsuller çıkardı. Öyleyse siz gerçeği bilip dururken sakın Rabbinize eş koşmayın.”²⁷⁹

“De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah geceyi ebedî olarak uzatıp kıyamete kadar karanlık yapsa, Allah'tan başka size gündüzü getirecek tanrı var mıdır? Hâla dinleyip kabul etmeyecek misiniz? De ki: Söyleyin bakalım! Gündüzü ebedî olarak uzatıp kıyamete kadar gündüz yapsa, Allah'tan başka, koynunda istirahat edip sükûnet bulacağınız geceyi getirecek tanrı var mıdır? Hâla gerçeği görmeyecek misiniz? O, rahmetinin eseri olarak gece ile gündüzü var etti ki, geceleyin istirahat edesiniz, gündüzün de hayatınız için çalışıp Allah'ın lütfundan nasibinizi arayasınız ve O'nun nimetlerine şükredesiniz.”²⁸⁰

“ Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yararak (her şeyi gelişme yoluna koyan) Allah'tır. Ölüden diriye O çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O'dur. İşte gerçek İlah bunları yapandır! Artık nasıl oluyor da haktan uzaklaştırılıyorsunuz. Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran O'dur. Geceyi dinlenmeniz, güneş ve ayı da vakitlerinizi hesaplamak için O yarattı. İşte bütün bunlar, Azîz ve Alîm (mutlak galip ve her şeyi hakkıyla bilen) Allah'ın takdiridir. Karanın ve denizin karanlıkları içinde size yıldızlardan yararlanıp yol bulma imkânı veren O'dur. Gerçekten bilmek, öğrenmek isteyen kimseler için ayetlerimizi açıkça bildirdik. Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Sonra sizin için; bir kalacak yer, bir de emanet olarak duracak yer vardır. Biz ayetlerimizi anlayan kimseler için açıkça bildirdik.”²⁸¹

“ Hem O'dur ki yeri yaydı. Orada sağlam dağlar yükseltti, ırmaklar akıttı. Her meyveyi çift yarattı. Sürekli olarak geceyi gündüze bürüyüp duruyor. Elbette bunlarda, iyice düşünen kimseler için, alacak nice dersler ve ibretler vardır. Dünyada birbirine

²⁷⁸ Bakara, 2/164.

²⁷⁹ Bakara, 2/22.

²⁸⁰ Kasâs, 28/71-73.

²⁸¹ Enâm, 6/95-98.

komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler, dallı veya dalsız hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanmaktadır. Bununla beraber yemede biz onların bazısını bazısından daha üstün, daha kaliteli kılarız. Elbette bunlarda aklını kullanan kimseler için alacak nice dersler, nice ibretler vardır.”²⁸²

Şüphesiz hayvanların yaratılışlarında size yaptıkları hizmetlerde ve size sağladıkları yararlar da ibret vardır. “Sizi onların karınlarından çıkardığımız şeylerle beliyoruz. Onların karınlarındaki kan ile fışkı arasından halis bir süt ki içenlerin boğazından kolaylıkla geçer.”²⁸³ Gerek insanlarda ve gerekse hayvanlarda, alınan gıdaların bir kısmı gübre olurken bir kısmından kan ve süt elde edilmesi elbette ilahi kudretin mucizelerindendir. İlahi kudretin mucizelerinden birisi de arıya bal yapma yeteneğini vermesidir. Arıların hilkatleri, çalışmaları ve bal yapmaları ve hayvanların ürettiği ürünlerin yanında bitkilerin bağların, bahçelerin ürettiği sebze ve meyvelerde de ibretler vardır. Yalnız bu ibretler düşünen ve ibret almak isteyenler içindir.²⁸⁴

“De ki: Hamd olsun Allah’a, selam olsun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa Ona ortak saydıkları şeyler mi? O nesneler mi üstün, yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten sizin için su indiren mi? Öyle bir su ki onun sayesinde gözleri gönülleri açan pek güzel bahçeler bitirmekteyiz. Hâlbuki siz onun bir tek ağacını bile bitiremezsiniz. Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onlar haktan sapan bir guruhur. O nesneler mi üstün, yoksa yeri oturmaya elverişli kılan, içinden yer yer ırmaklar akıtan ve oraya sağlam dağlar yerleştiren ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onların çoğu bu gerçeği anlamıyorlar.”²⁸⁵

Bu geniş kâinatın her tarafını ihata eden, akıllara durgunluk veren tasvirleri ve sahneleri bir arada topluca gözler önüne seren bu beyan tarzında ibare ve lâfızların bir noktada toplanışı hislerde derin ve yüksek tesirler bırakmaktadır. Bir bakıma kesintiye uğramadan devam eden tokmak darbelerini andırır. Muhataplara yöneltilmiş istifhamlar ise dilde bir şeyi kuvvetlendirme yolu olarak kullanılmaktadır. Burada da kastedilen

²⁸² R’ad, 13/3, 4.

²⁸³ Nahl, 16/66.

²⁸⁴ Taberî, V, 215-217; Râzî, XIV, 276-277.

²⁸⁵ Neml, 27/60-61.

mana budur. Sanki kuvvetli bir el, gafilleri durmadan sarsıp durmakta; onların kalp ve gözlerini, kendilerine sunulan ve gerisinde tedbir, takdir, yaratma ve öldürdükten sonra tekrar diriltme kudretinin, mahlûkatı hesapsız, cezasız, başıboş bırakmayan hikmetin bulunduğu hâdiselere ve kâinata çevirmektedir. Yalnız ne var ki işin hakikati, iptidai insanın ilk nazarda hissettiğinden ötede daha büyük ve daha etraflı bir mahiyet arz etmektedir. Hiç şüphesiz ki; bu kâinata ve geçirdiği merhalelere ait insanın bilgisi arttıkça, işin hakikati gözünde daha da büyür, gerisinde bulunan büyük ilâhi takdiri, son derece ince ve hikmetli tedbirleri, bu varlığın cüzleri ve birbirlerine olan ihtiyaçlarındaki intizamı idrak eder.²⁸⁶

Kolaylıkla anlaşılır ki Allah mefhumu ve düşüncesi kişiden kişiye farklılık arz eder. Bir felsefeci, O’nu herhangi inanan bir insan gibi açıklayıp ifade edemez. Avamın, filozofun, velinin ve peygamberin marifetleri hiç şüphesiz birbirinden çok farklıdır. Buradan, marifetin her insanda aynı derece olmadığını söyleyebiliriz. Bütün bunların üstünde bir de Allah’ın kendi zatını bilişi vardır ki buna hiç ulaşılmaz. Tam marifet ise Allah’ın kendisinin marifetidir.²⁸⁷ Yani marifet derecesi görüş noktasının yüksekliği görme açısının değişik olması gibi şeylerle şahsa göre değişir.²⁸⁸ Marifette ilerledikçe Allah’a olan muhabbet artar. Muhabbet nispetince de Allah’a yakınlık artar. Allah’ı tanımada insanların en ileri olanları şüphesiz onun elçileridir. Dolayısıyla Allah’ı sevmeye en ileri olanlar da onlardır. Nitekim Hz. İbrahim O’nun “Halil’i”, Hz. Peygamberimiz O’nun “Habibi” olarak anılır. Kur’an-ı Kerim’de Peygamberlere ait ifadelerden onların Allah’a olan teslimiyetlerinin yanında Allah’a olan derin sevgilerini anlamak mümkündür.²⁸⁹

Kuran-ı Kerim’in nüzul sırasına göz atıldığında marifet, iman ve ibadet şeklinde bir tertip dikkati çekmektedir. Bir de Allah’a iman olmadan ibadet gerçekleşmez.²⁹⁰ Çünkü ibadet, itaattir; itaat ise iman eden için vardır. İnsan inandığına itaat eder. İtaatin gayesi inanılana ulaşmaktır. Şöyle de diyebiliriz; iman ibadete, ibadet marifete, marifet de sevgiye götürür. Manevi yönden olgunlaşanlar için Allah’ı bilmek, ilahi umurun

²⁸⁶ Hidayet Aköz, *Kur’an’da Allah- Kul İlişkisi*, Seriyte Yayınları, İstanbul 2000, s. 117.

²⁸⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 2003, II, s. 719.

²⁸⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş* (Çev. Kemal Kuşçu), Sönmez Neşriyat, İstanbul, s. 80.

²⁸⁹ Veysel Güllüce, “Hz. Musa’da İlâhi Aşk”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2007, sayı, 30, s. 76.

²⁹⁰ Aköz, s. 35.

esrarına erişmek, zevklerin en büyüğüdür. Marifet ile sevgi arasında yakın bir alaka vardır.²⁹¹

Marifetin bir başka alameti muhabbettir. “Öyle insanlar vardır ki Allah’tan başkasını Allah’a denk tutar, tıpkı Allah’ı severcesine onları severler. Müminlerin Allah’a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir.”²⁹² Bu ayet bize gösteriyor ki, ilahlık manasında sevgi, son derece önemli bir esastır. Ve Mabud, en yüksek seviyede sevilen zattır. Sevginin hükmü ise itaattir. Bunun için Mabud’a son derece itaat edilir. Bundan dolayıdır ki, Kur’an ıstılahında insan, daha çok “kul” vasfıyla anılır kulluk kendisine kul olunan varlığa karşı beslenen sevginin en ileri derecesini ifade eder. Allah’tan başka herhangi bir şeyi veya kimseyi Allah’ı severcesine seven kimse Allah’tan başka nid(ona misil ve denk tutulan bir ortak) edinmiş sayılmaktadır.²⁹³

Allah’ın kulunu sevgi için yaratmış olduğunu söyleyebiliriz. Sevginin nedeni niçini yoktur. Bütün sevgiler, Allah sevgisinin bir cilvesi ve tecellisi olsa gerektir. Müslüman olmanın şartı iman ve teslimiyet olmasına rağmen, günümüzde her türlü bozuk fikirlerin etkisi ile ifsat edilen insan aklı, her ilâhi hükme ve hikmete mantık taşını atmadan edemiyor. Ama aynı taşın kendi varlığını, maddesi ve manasıyla tuzla buz edeceğini hiç akla getirmiyor. Yokluğa razı olmanın manası şöyle dursun var olmanın mantığına cevap vermeyi ve duygularının nedenini niçinini ne bilebiliyor ne de bulabiliyor. Kısaca Allah insanı sadece ibadet için marifet için ve sevgi için yaratmıştır. Zaten ibadetin de aslı sevgidir.²⁹⁴

Kur’an’a göre insan Rabbini mecazen değil, hakikaten sevebilir. Kulun bu sevgisi; Allah’ın fiillerinin, isimlerinin, sıfatlarının, zatının kemaline olan marifetten kaynaklanan halis, nezih, taşkınlıktan uzak, kulluğun ve uluhiyetin sınırlarını tanıyan, O’na itaati artıran bir sevgidir. Bu muhabbete sebep olanlar içinde, Allah’ın dünya hayatında kendisine ve diğer alakadar olduğu varlıklara olan lütuf ve ihsanının ve ahiret hayatında beklediği ebedi mutluluğun rolü olsa da Rabbini bütün bunlardan ayrı olarak

²⁹¹ Ebû Hâmid Muhammed. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Din* (çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay. IV, 539.

²⁹² Bakara, 2/165.

²⁹³ Elmalılı, I, 472.

²⁹⁴ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, İstanbul 1992. IV, 13.

Zatı için de sever. Zira kemal zatı için sevilir. Diğer yandan Allah da kulunu sever, bu onun bir vasfıdır. Ancak onun muhabbeti, kullarının sevgisine benzemez. Ulûhiyetinin şanına yaraşan, mahiyetini bilemeyeceğimiz bir hususiyettir.²⁹⁵

Allah Teâlâ kullarını sever, çünkü o hem sever hem sevilir. Allah ihsan edenleri,²⁹⁶ tövbe edenleri,²⁹⁷ kendinden sakınarak gûnahtan kaçınanları, sabredenleri, kendisine güvenip tevekkül edenleri,²⁹⁸ kendi uğrunda cihat edenleri²⁹⁹ sever. Bir de bu güzel kullarını sevmekle kalmayıp başkalarına da sevdirebilir, “iman edip makbul ve güzel işler yapanlar için, Rahman insanların gönüllerinde sevgi yaratır.”³⁰⁰ Bu ayeti açıklayan bir hadis meali ; “ Yüce Allah bir kulunu sevince Hz. Cebrail’e: ‘Ben filanı sevdim, sen de sev’ buyurur. Bunun üzerine Cebrail(a.s.) da onu sever ve gökte olan meleklerle; “Allah filanı sevmiştir siz de sevin” diye nida eder. Artık göktekiler de onu sever, sonra yeryüzünde de onun için bir sevgi yerleştirir.”³⁰¹

Özetle, insanın fitrat ve yaratılışından maksat Allah’a olan imandır ve bu imanın göstergesi olan ibadettir. İbadet, imanın neticesidir. Çünkü insan, inandığı zata ibadet eder.

2.2.2. Allah’a İbadet Etmek

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Bir önceki başlıkta “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.” ayetindeki “ibadet” kavramının “Allah’ı tanıma anlamına gelen marifet” tefsirine değinmeye çalıştık. Şimdi ise tefsir bilginlerinin daha çok üzerinde durdukları “ibadet” yorumu ve bunun şümülü konusunu ele almaya çalışacağız.

Öncelikle bu ayet-i kerime, daha önceki konularda da değinildiği üzere iki önemli konuya vurgu yapar: Birincisi; bu ayet insanların başıboş yaratılmadığını, ibadete emredilip imtihana tabi tutulacağını ifade eder.³⁰² İkinci olarak da; Allah’tan

²⁹⁵ Suat Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987. s. 165.

²⁹⁶ Bakara, 2/195.

²⁹⁷ Bakara, 2/222.

²⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/76, 146, 159

²⁹⁹ Saf, 61/4.

³⁰⁰ Meryem, 19/96.

³⁰¹ İbn Kesîr, X, 5188.(İbn Kesîr bu hadisi; Buharî, Müslim, Ahmed ibn Hanbel’den nakleder.)

³⁰² Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b.Mahmud es-Semerikandi Mâturûdî, *Te’vilâtü'l-Kur’an* (tahk. Muhammed Masum Vanlıoğlu), Mizan Yayınları, İstanbul 2009. XIV, 155.

başkasına ibadeti caiz görenlere kesin bir rettir. Yani ben onları başkasına değil bana ibadet etsinler diye yarattım. ‘Biz onlara, bizi ancak Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz’³⁰³ diyenlere ve bunu kendilerine Allah’ın emrettiğini söyleyenlere kesin olarak ret niteliğinde bir cevaptır.³⁰⁴

Bazı müfessirler bu ayetin manasının hitap ettiği kesim itibarıyla umum insanları kapsadığı, bazıları da herkesi değil sadece iman edenlere yönelik olduğuna dair bir takım yorumlarda bulunmuşlardır. Burada emredilen ibadetin de hangi hükümleri içerdiğine yönelik farklı yorumlar da mevcuttur.

a) Müfessirlerin bazısına göre, ayette yer alan emir umumi lafızla ifade edilmesiyle birlikte muhatap aldığı kesim yönüyle özeldir. Yüce Allah ezeli ilmiyle kendisine ibadet edecekleri bildiği için sadece onlara emretmiştir.³⁰⁵ Said bin Müseyyeb de ayetin müminler hakkında olduğunu söyler.³⁰⁶ Dahhak, Kelbî, Ferra, İbn Kuteybe de bu mananın tahsisini kabul eder ve şöyle derler; çünkü çocuklar ve deliler, Allah’a ibadete mükellef değiller ki Yüce Allah’ın onlardan ibadet etmelerini istediği söylenebilsin.³⁰⁷ Diğer taraftan Yüce Allah “Biz cehennem için cinlerden ve insanlardan öyle kimseler yaratmışız ki onların kalpleri vardır ama bunlarla idrak etmezler, gözleri vardır ama onlarla görmezler, kulakları vardır ama onlarla işitmezler. Hâsılı onlar hayvan gibidirler hatta onlardan daha aşığıdırlar. İşte asıl gafil onlardır”³⁰⁸ buyurmuştur. Dahhak, Kelbî, Ferra, İbn Kuteybe’den gelen başka bir rivayete göre, bu ayete dayanarak şöyle demişler; “Cehennem için yaratılmış olanların ibadet için yaratılmış olmaları mümkün değildir. O halde ayet aralarından iman edenler hakkında kabul edilmelidir. Bu ayetin de bütün insan ve cinleri kapsamaması “bedeviler iman ettik dediler. De ki iman etmediniz lakin İslam olduk, size inkıyat ettik deyiniz”³⁰⁹ buyruğuna benzemektedir. Çünkü bu sözü bedevi Araplar arasından sadece belli bir kesim söylemiştir.”³¹⁰ Başka bir rivayette de İbn Abbas bu ayeti “Ben insan ve

³⁰³ Zümer, 39/3.

³⁰⁴ Mâturûdî, Te’vilât, XIV, 156.

³⁰⁵ Kurtubî, XVI, 383.

³⁰⁶ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, Beyrut 1987. VIII, 42.

³⁰⁷ Kurtubî, XVI, 383-384.

³⁰⁸ Â’râf, 7/179.

³⁰⁹ Hucûrât, 49/14.

³¹⁰ Kurtubî, XVI, 684; İbnu’l-Cevzî, VIII, 43.

cinlerden mümin olanlarını ancak bana ibadet etmeleri için yarattım” anlamını kazandıran “min’el-mü’mîn” ilavesi ile okumuştur.³¹¹

Bu yoruma göre ayetteki (el-cin vel’ins) kelimelerindeki lââm-ı ta’rif (el) ahd için olduğu kabul edilir. Yani cin ve insanların hepsi değil bir kısmı, yani mümin olanları murat edilmiştir, anlamına gelir. Bu manayı teyit için ayet öncesiyle değerlendirilir. Bu ayetten bir önceki “Sen yine hatırlat öğüt ver; zira hatırlatmak müminlere fayda verir” ayetinin bu manayı teyit ettiği ifade edilmiştir.³¹²

b) Bazı müfessirler, ayetin hem mana hem de lafız yönünden umumî olduğunu ifade etmişler. Buna delil olarak da ayetteki (el-cin vel’ins) kelimelerindeki lââm-ı ta’rifin (el) istiğrak ve gaye için olduğu kabul edilir. Böylece ayet cin ve insan cinsinin hepsini içine alır ve bunların yaratılış gayelerini bildirir.³¹³

İbn Abbas ve Ali bin Ebî Tâlib; ayette geçen “bana ibadet etsinler diye yarattım” buyruğunun “istesinler veya istemesinler fakat Bana ibadet edilmesi gerektiğini itiraf etsinler diye yarattım” manasında yorumlamışlardır.³¹⁴ Zeccâc, “Yahudiler hahamlarını, Hristiyanlar rahiplerini ve Meryemin oğlu Mesihî Allah’tan başka Rab edindiler. Hâlbuki onlara bir tek İlâha ibadet etmeleri emr olunmuştu. Ondan başka İlâh yoktur. O, onların ortak koştukları şirkten münezzehtir.”³¹⁵ Ayetini delil göstererek Ali bin Ebî Tâlibin yorumuna katılır. “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadete davet etmek için yarattım” manasını verir.³¹⁶

Süddî ise, ibadetin faydalı olanı olduğu gibi faydasız olanın da bulunduğunu söyler. Yapana fayda sağlamayan ibadet olarak da müşriklerin, “Onlara: ‘Gökleri ve yeri yaratan kimdir?’ diye soracak olursan, elbette ‘Allah’tır’ ”³¹⁷ şeklindeki sözlerini bu çeşit ibadetlere bir örnek olarak göstermiştir. Yani, bütün cinler ve insanlar, Allaha

³¹¹ Âlûsî, XXVII, 22.

³¹² Âlûsî, XXVII, 21.

³¹³ Âlûsî, XXVII, 21-22.

³¹⁴ Taberî, VII, 567; Kurtubî, XVI, 684; Ebu’l Hasan Mâverdî, *en-Nüketu ve’l-Uyûn*, Beyrut 1992. V, 374.

³¹⁵ Tenvîr, 9/31.

³¹⁶ İbn İshâk İbrahim bin es-Serî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an ve İ’râbuhû*, Daru’l-Hadis, Kahire 1994, V, 56.

³¹⁷ Ankebût, 29/61.

ibadet ederler. Bazılarının ibadetleri kendilerine fayda verir. Bazılarının ise inançsızlıklarından dolayı fayda vermez.³¹⁸

Müfessir Mehmet Vehbî Efendi ise şu yorumda bulunmuş; “Bu ayette yer alan insanlar ve cinler kelimesine, bu varlıkların bütün fertleri yani mümin, kâfir cümlesi dâhildir. Zira ibadetle mükellef olan bütün hepsidir, yoksa yalnız mümin olanlar değildir. Binaenaleyh; ‘ibadetle mükellef olanlar müminlerdir, bu sebeple ayet de müminlere mahsustur’ denilemez. Ayet insanların ve cinlerin yaratılışından maksad-ı aslinin marifet-i İlâhiyye ve ibadet-i Sübhaniyye olduğunu, marifet ve ibadetin dışında insan, ömrünü her neye sarf etse ziyana uğrayacağını”³¹⁹ ifade etmiştir.

Taberî, yukarıda vermiş olduğumuz İbn Abbas’ın görüşünü isabetli bulur ve tefsirinde şöyle bir soru ve cevaba yer verir: “Yüce Allah onları rububiyyetini kabul etmek, O’nun emir ve iradesi önünde zilletle boyun eğmek için yaratmış olduğu halde nasıl da inkâr edip kâfir oldular? diye akla bir soru gelirse, şöyle cevap verilir; onlar, Allah’ın üzerlerindeki kazasına zilletle boyun eğmişlerdir. Çünkü O’nun kazası(hüküm ve kaderi) onlar hakkında aynen cereyan eder, ona karşı koymaya güçleri yoktur. O’na ibadet etmek hususu ise onların iradelerine bırakılmıştır. Yaratılış gayelerine muhalefet edenler, ihtiyarî olarak iman ve amelde isyan edebilmektedirler.”³²⁰

c) Yukarıda vermiş olduğumuz yorumlardan farklı olarak, “Ancak bana ibadet etsinler diye yarattım” ayetindeki “ibadet” ifadesini Kelbî; “Beni tevhid etsinler yani birliğimi ifade etsinler diye yarattım” şeklinde açıklamıştır. Mümin olan kimse sıkıntılı zamanlarında da, rahatlık zamanlarında da O’nu tevhid eder, kâfir ise sıkıntılı ve bela zamanlarında O’nu tevhid ederken rahatlık zamanlarında bunu yapmaz.³²¹

Kuran-ı Kerim’de kâfirlerin bu hallerini anlatan ayetler mevcuttur. Onlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz;

“Bu dünya hayatı geçici bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir ve ebedi ahiret diyarı ise hayatın ta kendisidir. Keşke bunu bir bilselerdi! Gemide yolculuk

³¹⁸ Taberî, VII, 568.

³¹⁹ Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur’an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul t.s., XIV, 5592-5593.

³²⁰ Taberî, VII, 568; bkz. Kurtubî, XVI, 684.

³²¹ Kurtubî, XVI, 684.

yaparken boğulma tehlikesine düşünce bütün kalpleriyle yalnız Allah’a yalvarırlar. O da onları kurtarıp karaya çıkarınca bir de bakarsınız ki yine müşrik oluvermişler.”³²²

“Denizde iken onları dağlar gibi dalgalar kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah’a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca bir kısmı işi gevşetir, imanla inkâr ortasında kalır.”³²³

“İnsanın başı derde girince, gönülden O’na yönelerek Rabbine yalvarır. Ama sonra Allah kendi tarafından ona nimet ve imkân verince, daha önce bütün aciziyle gönülden O’na yalvardığını unuttur ve Allah yolundan kendisini saptırması için O’na birtakım şerikler uydurur. De ki: “İnkârınla biraz oyalan, biraz zevk al bakalım! Nasılsa sen kesin olarak cehennemliklerdensin!”³²⁴

Bahsini ettiğimiz ayet-i kerimede sadece cinlerin ve insanların ibadete emredilmek için yaratılmış olması şöyle bir soruyu zihne getirebilir: Kâinattaki her zerre Allah’a ibadet etmekteyken niçin sadece cinlerin ve insanların Allah’a ibadet etmeleri için yaratıldıkları söylenmektedir? Bu soruya cevap olarak; çünkü cin ve insanlar kendilerine Allah’a ibadet etme veya yüz çevirme ya da başkalarına ibadette bulunma hürriyeti verilmiş olan varlıklardır. Kâinattaki diğer varlıklar ise böyle bir hürriyete sahip değildirler. Bu sebeple Zariyat 56. ayet-i kerimesi insanların bu hürriyetlerini doğru yönde kullanmalarına ve yaratılış gayeleri olan Allah’a kulluk görevini yerine getirmelerine vurgu yapmaktadır.³²⁵ Bir de insan fitratının câmiyyetinin meziyetlerinden ve onu sair canlılardan ayıran şeylerden birisi de, hayat sahibi diğer varlıkların Allah’a karşı sundukları tahiyyelerini anlamasıdır. Yani insan, kendi sözünü anladığı gibi, iman kulağıyla, tesbih edici bütün canlıların, hatta cemadatın dahi bütün sözlerini anlar. Hâlbuki diğerlerinden her biri, bu cihetten, konuşan birer sağır gibi sadece kendi sözünü anlar. İnsan ise işitmesi göz vüsatında olan işitici bir mütekellimdir. Yani aynı anda müzahemesiz bir surette, birçok mevcudatın Esmâ-i Hüsnâ’ya delalet eden konuşmalarını işitebilir. Onun için, her şeyin kıymeti kendisi

³²² Ankebût, 29/64-65.

³²³ Lokmân, 31/32.

³²⁴ Zümer, 39/8.

³²⁵ Mevdûdî, V, s. 521-522.

kadarken mümin insanın kıymeti her şey kadardır.³²⁶ Bu sebepten ötürü ayette ibadet, insana emredilmiştir.

Kur'an'ın bildirdiğine göre; bütün peygamberler, insanları Allah'a ibadet etmeye davet etmişlerdir.³²⁷ Tabi ki kendilerini de bu emrin dışında bırakmamışlar, onlar da Allah'a ibadet etmişlerdir.³²⁸ Yüce Allah, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren peygamberler gönderip bütün insanları kendine ibadet etmeye çağırması ve "Allah'a ibadet edin," diye emretmiştir.

"Yemin olsun ki, her ümmet içinde, 'Allah'a ibadet edin, tağuta tapmaktan kaçının' diye bir peygamber gönderdik..."³²⁹

Hız. Nuh, Hız. Hûd, Hız. Salih, Hız. İbrahim, Hız. İsa (a.s.m.) ve bütün peygamberler³³⁰ kavimlerine "sadece Allah'a ibadet edin" diye emretmişler ve insanları, yaratılış gayeleri olan Allah'a ibadete davet etmişlerdir.

Kur'an'da muhtelif lafızlarla Allah'a ibadet edilmesi emredilmiş ve ibadetin ihlâsla³³¹ ve hiçbir kimseyi ortak koşmadan yalnız Allah'a yapılması istenmiştir.³³²

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki (Allah'ın azabından, cehennem ateşinden) korunasınız."³³³

"(Ey Muhammed!) Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilah yoktur, bana ibadet edin,' diye vahyetmiş olmayalım."³³⁴ "Allah'a ibadet edin",

"Rabbinize ibadet edin"³³⁵.

"(Ey Muhammed!) Biz bu kitabı sana hak ile gönderdik, öyle ise sen de dini yalnız O'na halis kılarak Allah'a ibadet et."³³⁶

³²⁶ Nursî, *Mesnevî*, 346.

³²⁷ Bakara, 2/83, 133; Âl-i İmrân, 3/64; Mâide, 5/72, 117; Arâf, 7/65, 73, 85; Tevbe, 9/31; Hûd, 11/50, 61, 84; Yusuf, 12/40; Nahl, 16/36; Müminun, 23/23, 32; Neml, 27/45; Ankebût, 29/16, 36; Fussilet, 41/14; Ahkâf, 46/21; Beyyine, 98/5.

³²⁸ Rad, 13/36; Enbiyâ, 21/73; Zümer, 39/11, 14.

³²⁹ Nahl, 16/36.

³³⁰ Hûd, 11/25-26, 84, 87; Müminûn, 23/23; Nûh, 71/3; Arâf, 7/65, 70; Hûd, 11/50, Arâf, 7/73; Hûd, 11/61-62; Neml, 27/45; Ankebût, 29/16, 36; Mâide: 5/72, 117; Fussilet, 41/14.

³³¹ Beyyine, 98/5.

³³² Nisa, 4/36.

³³³ Bakara, 2/21.

³³⁴ Enbiyâ, 21/25; Müminûn, 23/32.

³³⁵ Nisa, 4/36; Enâm, 6/102; Hûd, 11/123; Meryem, 19/65; Hac, 22/77; Âl-i İmrân, 3/51; Zuhurf, 43/64.

³³⁶ Zümer, 39/2.

“(Ey Peygamberim!) De ki: Bana dini yalnız Allah’a halis kılarak O’na ibadet etmem emredildi.”³³⁷

“Ben sizin rabbinizim. Öyle ise bana ibadet edin”.³³⁸

“Muhakkak ben (evet) ben Allah’ım. Benden başka tanrı yoktur. Öyle ise bana ibadet edin”³³⁹ şeklinde ifadelerle ibadetin yalnızca kendisine hasredilmesini emreden yüce Allah “Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et”³⁴⁰ buyruğuyla da ömür boyu hayatın ibadetle geçirilmesini istemiştir. “O’na (Allah’a) ibadet et ve O’na ibadette sabret.”³⁴¹ buyurarak kendisi için yapılan ibadette sabırlı olunmasını ve ibadetin ölünceye kadar devam etmesini istemiştir.

Kur’an-ı Kerim’de, Allah’a ibadetten bahseden ayetlerdeki ibadet kavramı, genel olarak tevhiid, itaat, dua, Allah’ı bilmek, boyun eğmek, iman etmek ve salih amel işlemek anlamlarını ifade eder.³⁴²

Kur’an’da Allah’a ibadet, O’nu bir tek ilâh olarak tanıyıp iman etmeyi, yaratıcı, terbiye edici, rızık verici ve mâbud olarak sadece O’nu kabul edip emir ve yasaklarına itaat etmeyi, razı olacağı fiilleri yapmayı, salih amel ve hayırlı iş işlemeyi, O’na dua etmeyi, huzur ve sükûn içinde tam bir edep ve vakarla hükmüne boyun eğmeyi, sözle, amelle, kalp ve vücut azalarıyla O’na saygı göstermeyi, teslimiyeti izhar etmeyi, büyüklenmeyi ve baş kaldırmayı terk etmeyi, sadece O’na kulluk etmeyi, O’nu bütün noksan sıfatlardan tenzih edip O’na secde etmeyi, O’nu yüceltmeyi, İslâm’ın helâl ve haram, emir ve yasak bütün hükümlerini uygulamayı, nimetlere şükretmeyi, musibetlere sabretmeyi, insanların haklarına riayet edip onlara şefkat ve merhamet etmeyi, iman, ahlâk, namaz hac, zekât, oruç, cihad, evlenme-boşanma, miras, ticaret, ahde vefa, yemin keffaret gibi Kur’an’ın başından sonuna kadar hükümlerini uygulamayı ve ilâhî sınırlara riayet etmeyi ifade etmektedir.³⁴³

İbadet, Allah Teâlâ’ya saygı ve tazim göstermektir. Allah Teâlâ’ya karşı yalvarıp kulluğunu göstermenin son derecesidir. İbadetle hem kalpteki iman kuvvet bulur, hem de Allah’a karşı borçlu olduğumuz kulluk vazifesini yapmış oluruz. Bizi yaratan ve bize bunca nimetler veren Allah’ımıza karşı tazim ifade eden hareketlerde

³³⁷ Zümer, 39/11; Yusuf, 12/40; Enbiya, 21/25; Neml, 27/91.

³³⁸ Enbiya, 21/92; Ankebût, 29/56; Yasin, 36/61.

³³⁹ Taha, 20/14; Ankebût, 29/56.

³⁴⁰ Hicr, 15/99.

³⁴¹ Meryem, 19/65.

³⁴² İsmail Karagöz, *Kur’ân’da İbadet Kavramı*, Şule Yayınları, İstanbul 1997, s. 27.

³⁴³ Karagöz, s. 54

bulunmak, verdiği nimetlerden dolayı şükretmek elbette bir vazife ve bir borçtur.³⁴⁴ İbadetlerin en üstünü, her vakitte, o vaktin gerektirdiği duruma uygun olarak, Allah'ın rızası gözetilerek yapılan işlerdir. Mesela: Cihad zamanında cihad etmek; misafır geldiğinde ona hizmet etmek; seher vaktinde namaz, Kur'an, dua, zikir ve istiğfarla meşgul olmak; beş vakit namaz zamanlarında bu namazları lâyıkıyla kılmaya gayret göstermek; muhtaçlara yardım gerektiğinde onların yardımına koşmak; bir müslüman hastalandığında veya öldüğünde onu ziyaret etmek ve cenazesine katılmak vs... Kısacası, her zaman ve durumda, o zaman ve durumun icabettirdiği işi Allah'ın rızasını gözeterek yerine getirmek. İşte bu ibadet anlayışında olanlar mutlak anlamda ibadet ehlidirler.³⁴⁵

Şunda hiç şüphe yok ki; Allah'a ibadette dikkat edilecek hususlardan en önemlisi ihlâs ve salih niyettir. İhlâs; sözlükte, saflaştırma, arıtma, ayıklama manasında olup, Allah'a yapılan ibadette ise, Allah'ın rızasından başka bütün maksatları ayıklamak demektir.³⁴⁶ Çünkü yapılan ibadette başkasının teveccühü gözetilirse, Allah korusun şirke girme ihtimali büyüktür. Bütün insanlar, ancak Allah'a ihlâs ile ibadet etmekle emir olunmuşlardır.³⁴⁷

Gazzalî de ihlâs konusunda şu açıklamada bulunmuş;

“Her şeye kendisinden başka şeylerin karışması mümkündür. Bu bakımdan içerisine kendisinden başka hiç bir şeyin karışmamış olduğu şeye hâlis adı verilir. Tasfiye ve durultma işini yapan fiile de ihlâs adı verilir. İhlâs'ın zıddı “işrâk” (ortak kılma)dır. Bu bakımdan ihlâslı olmayan kimse müşrik sayılır. Ancak şirk birkaç derecedir. Tevhiddeki ihlâsın zıddı ulûhiyyette ortak koşmadır. Şirkin bir kısmı gizli (riya gibi), bir kısmı da açıktır (puta tapma gibi). İhlâsı kazanan kimsenin gayesi, sadece Allah'ın rızasıdır. İbadette Allah'ın rızasından başka bir şeyi kastetmek, ibadette Allah'a şirk koşmak demektir. Bunun bir adı da riyadır. Riya sahibine de riyakâr denir. Bu ise dinde şiddetle yasaklanmıştır.”³⁴⁸ Şeriat dilinde ibadet, niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve yüce Allah'a yaklaşmayı ifade eden özel itaattir. İbadet kavramı, kurbet ve itaat kavramının anlamını da içermektedir. Dolayısıyla ibadet eden

³⁴⁴ Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Ankara 1972, s. 1 10.

³⁴⁵ İbn Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, I,100-102'den özetle.

³⁴⁶ Râğıb, *Müfredat*, 292; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab* VI/28.

³⁴⁷ Arâf, 7/29; Zümer, 39/2,3,11,14; Mümin, 40/14; Beyyine, 98/5.

³⁴⁸ Gazzâlî, *İhya*, IV, 493.

insan, hem Allah’a yaklaşmış, tanıyıp kulluk etmiş, boyun eğmiş ve hem de O’na itaat etmiş olur. Meselâ namaz kılan bir insan, Allah’a itaat, ibadet ve kurbet görevlerini yapmış olur. Namazın, kul Allah ile arasındaki ilişkinin gerçekleşmesi ve bu ilişkinin sürekliliğı ve taze tutulması açısından çok önemli bir yeri vardır. Kur’an’da bu ibadete yoğun bir şekilde yer verilmiş ve hatta can güvenliğı açısından kritik bir ortam olan savaş durumunda dahi bundan taviz verilmemiştir.³⁴⁹

Allah Teâlâ’yı tevhîd, yani onun varlığını, birliğini bilip tasdik ettikten sonra farzların en büyüğü en mühimmi namazdır. Namaz, imanın alâmeti, kalbin nuru, ruhun kuvveti ve müminin miracıdır. Mümin bu sayede Hak Teâlâ’nın manevî huzuruna yükselir. Allah Teâlâ’ya münacatta bulunarak manevî kurbiyete erer. Mümin için ne ulvî bir şereftir. Ve namaz, ruhu temizleyen, kalbi aydınlatan, insanı yüksek duygulardan haberdar eden, insanı kötülüklerden alıkoyan, insanı, hayra, tefekküre, intizama sevk eyleyen en güzel bir ibadettir.³⁵⁰

Namaz konusunda Hamîdullâh řu açıklamalarda bulunmaktadır: “Kur’ân-ı Kerîm yeryüzünde Allah’ın hükümrancılık atmosferini yaratmak gayesiyle, günde beş vakit cemaat namazı kaidesini koymuştur. Mümin böylelikle, her namaz süresince birkaç dakika yaratıcısına teslimiyet ve şükürünü eda etmek için, bütün maddî ve şahsî menfaatlerini terk eder. Haklar ve vazifeler karşılıklı olduğundan, namaz insanın vazifesi, Yaratanın ise bir hakkıdır”.³⁵¹

Tekrar belirtmiş olalım ki, Allah, en güzel biçimde yarattığı ve yeryüzünde halife yaptığı, bütün yarattıklarından üstün kıldığı, göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetine sunduğı ve sayısız nimetler verdiğı insanı, kendisine ibadet etmesi için yaratmıştır. İnsanın bu görevini yerine getirebilmesi için ona akıl, fikir ve kabiliyet vermiş ve ayrıca Peygamberler ve kitaplar göndermek suretiyle de, bu görevini nasıl yapacağını bildirmiştir. Allah, insanı ibadet etmekte zorlamamakla birlikte ısrarla kendisine ibadet etmeyi emretmiş, ibadet edenlere mükâfat, etmeyenlere ise ceza vaat etmiştir.

³⁴⁹ Nisa, 4/102.

³⁵⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Akçağ Yayınları, Ankara t.s., s. 102.

³⁵¹ Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş*, s. 265.

2.2.2.1. Şükürünü ve Hamdini Yalnız Allah’a Hasretmek

İnsan bu dünyaya yalnız güzel yaşamak için ve rahatla sefa ile ömür geçirmek için gelmemiştir. Belki büyük bir sermaye elinde bulunan insan burada ticaretle ebedi, daimi bir hayatın saadetine çalışmak ve ihsan-ı ilahî olarak kendine verilen maddi manevi nimetlere şükür ile mukabelede bulunmak için gelmiştir. Onun eline verilen sermaye de ömürdür.

İnsanın sahip olduğu bu sermayeyi değerlendirmesinin en mühim vesilesi şükürdür. Şükür verilen bir nimeti düşünmek ve beyan etmektir. Şükürün zıddı ise küfür, yani nimetin unutulması ve üstüne örtü çekilmesidir.³⁵² Çünkü Rahman olan Allah’ın kullarından istediği en mühim iş şükürdür. Furkan-ı Hakim’de gayet ehemmiyetle şükre davet eder ve şükür etmemeliği nimetleri tekzip ve inkâr suretinde gösterip “Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz”³⁵³ fermanı ile Rahman suresinde şiddetli ve dehşetli bir surette otuz bir defa şu ayetle tehdit ediyor. Şükürsüzlüğün bir tekzip ve inkâr olduğunu gösteriyor.³⁵⁴

Şükürde iki önemli unsur vardır. Bunlardan birincisi nimet, ikincisi bu nimetin farkında olma itiraf etmedir. Nimete karşı olumlu bir tavır olan şükürün ortaya çıkış biçimi üç aşamada gerçekleşir: Birincisi nimetin farkında olarak onu düşünmek, bu kalbin şükrüdür. İkincisi nimeti vereni övmek, bu da dilin şükrüdür. Üçüncü olarak da kullandığı ölçüde nimetin karşılığını ortaya koymaktır, bu ise diğer azaların şükrüdür.³⁵⁵ İşte insan nimete baktığı zaman, o nimetlerin bir mün’im tarafından verildiğini düşünmeli, böylelikle nazar o lezzetten in’am edene döner. O’nu düşünür, hem de mün’im i düşünmek daha lezizdir. Ve insan bu niyetle daimi bir şâkir olur.³⁵⁶

Şu halde şükür, Allah’ın vermiş olduğu nimetin etkisinin; kulu üzerinde itiraf, kalbinde sevgi ve azalarında boyun eğme ve itaat olarak ortaya çıkmasıdır. Şükürün dayandığı temel esaslar şunlardır: Şükredenin şükredilene boyun eğmesi, onu sevmesi, onun nimetini onun hoşlanmadığı yerlerde kullanmamasıdır.³⁵⁷

³⁵² Râğıb, s. 815.

³⁵³ Rahmân, 55/16.

³⁵⁴ Nursî, *Mektûbat*, s. 392.

³⁵⁵ Râğıb, s. 816.

³⁵⁶ Nursî, *Mesnevî*, s. 69.

³⁵⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, Beyrut, ts. II, 254.

Allah'ın kullarına karşı olan ihsanlarını saymanın imkânı yoktur. Kur'an'da müminlerin çokça şükretmeleri hatırlatıldığı gibi şükredenlerin akıbetleri anlatılarak terğib, şükretmeyenlerin yani nankörlerin akıbetleri anlatılarak da terhib yani sakındırmaya çalışılır.

“Eğer şükrederseniz nimetlerimi artırırım. Ama nankörlük ederseniz haberiniz olsun ki azabım pek şiddetlidir”³⁵⁸ mealindeki ayet, bu manayı teyid eder.

Şükretmek müminlerin en önemli özelliklerinden biridir, Allah müminlere bahsetmiş olduğu nimetleri zaman zaman hatırlatır. Zaten insan, evvela Allah'ın kendine bahsettiği varlık nimetine şükretmelidir.

“Yarattığı her şeyi güzel ve muhkem yapıp insanı ilkin çamurdan yarattı. Sonra onun neslini önemsiz bir suyun özünden, meniden üretti. Sonra ona en uygun şeklini verdi. Ona ruhundan üfledi. Sonra kulaklar, gözler, gönüller verdi. Ne az şükrediyorsunuz.”³⁵⁹

Bazen de karşılığında şükür gerektiren nimet, düzenli bir hayat için gece ve gündüzün birbiri arkası devretmesi,³⁶⁰ hayat kaynağı olan yağmurun verilmesi,³⁶¹ dağ gibi gemilerin denizde yürütülmesi,³⁶² eti yenen hayvanların verilmesi,³⁶³ yeryüzünde her türlü geçim vasıtaları³⁶⁴ olarak Kur'an'da zikredilir.

“Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıklardan temiz olanlarını yiyin eğer yalnız Allaha kulluk ediyorsanız Ona şükredin.”³⁶⁵ Muhakkak ki Allah insanlara karşı lütuf sahibidir ama çokları şükretmiyorlar.”³⁶⁶

“İslam'da inancın temel noktalarından biri de şükran ve minnettarlık hissidir. Bu Kur'an'daki 'lütufkâr Allah' insanların ve tüm varlıkların müşfik sahibi kavramının müteakibidir. Gerçekten Kur'an, her şeye gücü yeten Allah'ın, hiçbir varlıktan

³⁵⁸ İbrahim, 14/7.

³⁵⁹ Secde, 32/7-9; bkz. Nahl, 16/78; Mü'min, 23/78; Mülk, 67/23.

³⁶⁰ Kasâs, 28/73.

³⁶¹ Câsiye, 45/4-5; Vâkıa, 56/68-69.

³⁶² Lokmân, 31/31.

³⁶³ Yâsîn, 36/71-73.

³⁶⁴ Â'râf, 7/10.

³⁶⁵ Bakara, 2/172.

³⁶⁶ Bakara, 2/243; Yunûs, 10/60; Â'râf, 7/10; Mü'minun, 23/78; Neml, 27/73; Mü'min, 40/61; Mülk, 67/23.

esirgemediği, tümü ile karşılıksız ihsan eylemlerini vurgulamaktan geri durmamaktadır. Bunun karşılığında insan da Ona lütfu ve iyiliği için O'na şükranını ifade görevini borçlanır.”³⁶⁷

Şükür Allah'ın başlattığı iyiliğin insan tarafından karşılığıdır ve bu vesileyle insan en karakteristik ilahi sıfatlarla ayrılmaz bir bağ kurar.³⁶⁸ Şu da gözden kaçmamalı ki lütfkâr olan Allah'ın insanlara “verdiğim nimetlere şükredin” demesi de ayrıca kul için bir nimet ve ihsandır. Çünkü şükürün faydası dünyada da ve ahirette de Allah'a değil kula yöneliktir. Şükrettiği takdirde faydasını gören yine kendisidir. Kul şükrederek Rabbine bir karşılık ödemiş veya nimetin hakiki değerini ödemiş olmamaktadır. Aksine zaten “şükreden sadece kendi lehine şükreder.”³⁶⁹

Verilen nimetler ister dünyaya ait ister ahirete ait olsun,- nimetin unutulması ve üstüne örtü çekilmesi anlamına gelen- küfrün bu niteliği her zaman aynıdır. Kuran-ı Kerim'de şükürün ve küfrün zıt anlamda olduğu açıkça ifade edilmiştir. “Süleyman, Kraliçenin tahtının yanı başında durduğunu görünce: Bu, Rabbimin lütuflarındandır. Bu, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlerden mi olacağım diye beni sınamak içindir. Şükreden sadece kendi lehine olarak şükreder. Nankörlük eden ise bilmelidir ki Rabbim onun şükründen müstağnidir, şükürüne ihtiyacı yoktur, ihsan ve keremi boldur.”³⁷⁰

İnsan şükretmek noktasında denenmektedir; “Biz insanı katışık bir meniden yarattık. Onu denemek istiyoruz; bu sebeple de kendisini işiten ve gören bir varlık yaptık. Ona yolu da gösterdik; artık ister şükreder, ister nankör ve kâfir olur.”³⁷¹

Kur'an'da Allah hakkında “şâkir ve şekûr” nitelemesi geçmektedir. Buradan şükürün, Allah ile kul arasında iki yönlü bir ilişki oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Kulun şükürüne Allah da şükür ile karşılık vermektedir. Ancak şükür Allah tarafından olduğunda içerdiği anlam temelde olmasa da tezahür biçimiyle değişmektedir. Allah'ın şükürü, yapılan kulluğa karşı kulun mükâfatlandırılmasıdır.³⁷²

³⁶⁷ Toshihiko Izutsu, *Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, (3. Baskı), s. 48.

³⁶⁸ Izutsu, *Allah ve İnsan*, s. 295.

³⁶⁹ Neml, 27/40.

³⁷⁰ Neml, 27/40.

³⁷¹ İnsan, 76/3.

³⁷² Râğıb, s. 816.

“Allah’ın kitabını okuyup ona uyanlar, namazı hakkıyla ifa edenler ve kendilerine nasip ettiğimiz imkânlardan, gizli ve aşikâr olarak hayır yolunda harcayanlar, ziyan ihtimali olmayan bir ticaret umarlar. Çünkü Allah onlara mükâfatlarını tam tamına verecek, üstelik lütfundan onlara fazlasını da ihsan edecektir. Zira o gafurdur, şekûr’dur.³⁷³ Yani kusurları bağışlar, kullarının amellerini ve şükürlerini kabul edip fazlasıyla karşılık verir.

2.2.3. İyi ve Makbul Amel İşleme Konusunda İmtihana Tabi Tutulmak

Kur’an’a nazar edildiğinde, Hâkim ve Hakîm olan Allah’ın, bu kâinatı, nasıl bir davranış sergileyeceği konusunda sınamak için insana bir imtihan salonu olarak yaratmış olduğunu görürüz.³⁷⁴ Bu sebeple insanın yaratılmasının, diğer bütün varlıkların yaratılış amacından farklı bir nedeni olduğu aşikârdır. Onun varlığının en önemli nedeni, Kur’an’ın bildirdiği gibi, imtihandır. Kur’an’da konuyla alakalı şu ayetler geçmekte;

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

“O, öyle bir Allah’dır ki, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini imtihan etmek

için gökleri ve yeri altı günde yarattı. O’nun arşı su üstündedir.”³⁷⁵

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

“Hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O Azîz’dir, Gafûr’dur.”³⁷⁶

İmtihan, Kur’an’a göre insanın yeryüzündeki serüveninin adıdır. Bu ise denenmekte olan insan açısından zorunlu olarak bir takım donanımları gerektirmektedir. Bunların başında ahlaki özgürlük ve denenmenin konusunu gerçekleştirebilme kabiliyeti gelir. Yani onun, ahlaki anlamda iyi ve kötü davranışları tanıma, tasarlama,

³⁷³ Fâtır,35/29-30, 34; Şûrâ, 42/23; Teğâbûn, 64/17.

³⁷⁴ Hûd, 11/7; Mülk, 67/2.

³⁷⁵ Hud, 11/7.

³⁷⁶ Mülk, 67/2. Bkz.(Biz, yeryüzünde bulunan şeyleri, insanlardan hangilerinin daha güzel iş işlediklerini denemek için yeryüzüne süs kıldık. Kehf, 18/7.)

seçme ve yapma konusunda hem yetkin, hem de özgür olmasını gerektirir.³⁷⁷ “Ona, yolu gösterdik: Artık ister şükreder, ister nankör ve kâfir olur.”³⁷⁸

Ayrıca Kur'an, sadece bu ümmetin imtihanından değil bütün ümmetlerin ve özelde de her insanın çeşitli şekillerde imtihan edildiğinden bahseder.³⁷⁹ Bundan da anlaşılacağı gibi “imtihan”, hayatın her anında ve her alanında herkes için söz konusudur.

Bir de imtihandan söz edildiğinde, imtihanı yapacak ve sonuca bağlayacak olan hâkim bir Zat'ın varlığı ve imtihan ortam ve araçlarının olması gerekmektedir. Kur'an'ın sunduğu imtihan ortamını kavrayabilmemiz için, somut insan varlığına ve onun eylemlerine temel oluşturacak bir arka planın, aşkın bir iradenin tespitine ihtiyaç vardır.³⁸⁰

Kur'an-ı Kerim'den, imtihan etme yetkisinin yegâne sahibi sadece ezeli Hâkim olan Allah olduğunu, zaten böyle bir hayatı yaratmasının temel hikmetinin insanları imtihan etme amacı taşıdığını³⁸¹ aşikâr bir şekilde anlayabiliyoruz.

“Hem O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Bundan önce ise arş'ı su üstünde idi. Bu kâinatı yaratması sizden hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını imtihan etmek içindir.”³⁸² Bu ayetin ibaresinde yer alan “liyeblüveküm” deki “lam” harf-i cerrinin “halaka” üzerine atfedilişi göklerin ve yerin yaratılış hikmetinin imtihan olduğunu gösterir.³⁸³ Yani Allah, insanı ve onun imtihan sahası olan gökleri ve yeri yaratan, imtihan sürecini yöneten ve imtihanı da sonuca bağlayacak olan yegâne Hâkim Zat'tır.

Kur'an, bu şuuru insana kazandırmak ve onun imtihan olunduğunun farkında olmasını sağlamak için, her şeyi yaratan ve yine her şeyin kendisine kesin olarak bağlı olduğu Kadir-i Mutlak, Rahîm bir yaratıcı fikrini devamlı işler. O'nun bilmesinin fiilî bir bilmek olduğuna ve yegâne Hâkim Yaratıcının Allah olduğuna vurgu yapar;

³⁷⁷ Ömer Özsoy, İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yayınları, Ankara 2006, s. 91

³⁷⁸ İnsân, 76/3.

³⁷⁹ Bakara, 2/49, 102, 124; A'râf, 7/141, 155; Tâhâ, 20/85; Duhân, 44/17

³⁸⁰ Sadık Kılıç, *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 136.

³⁸¹ Hûd, 11/7; Mülk, 67/2.

³⁸² Hûd, 11/7.

³⁸³ Âlûsî, VI, 211; Elmalılı, VI, 628.

“Her şeyi yaratan Allah’tır. Her şey O’nun tasarruf ve yönetimindedir. Göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları O’nun nezdindedir. Allah’ın ayetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.”³⁸⁴.

“Hâkimiyet elinde bulunan o Yüce Allah mukaddestir, O her şeye Kâdir’dir.”³⁸⁵

“Bütün işler nihai hüküm için Allah’a götürülür.”³⁸⁶

“O büyük buluşma günü, bütün insanların mezarlarından kalkıp meydana çıkarıldıkları bir gündür. Öyle ki onların işlerinden ve hallerinden bir tek şey bile Allah’a saklı kalmaz. Allah onlara şöyle hitap eder: ‘Bugün mülk ve hâkimiyet kimin? Mutlak galip, tek hâkim olan Allah’ın!’ Bugün her kişi, ne işlemişse onun karşılığını alır, bugün kimseye haksızlık edilmez. Muhakkak ki Allah hesapları pek çabuk görür.”³⁸⁷

“O, sizin yaptığınız her şeyden haberdardır.”³⁸⁸

Şu da bir gerçektir ki imtihanın gerçekleşmesi, ancak mükellef olacak kişiye teklifin arzıyla olur. “Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten kaçındılar. Zira sorumluluğundan korktular, ama onu insan yükledi. İnsan ise (bu emanetin hakkını gözetmediğinden) cidden çok zalim, çok cahildir.”³⁸⁹ Emanet başlığı altında daha geniş değerlendireceğimiz buradaki emanet kavramı, ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın insanı sorumluluk altına sokan bir teklif olduğu kesindir. Konuyla ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklardan anladığımız kadarıyla, mükellefiyet yetilerine haiz olan her insanın teklifle muhatabiyeti söz konusudur.

Mükellef için şu da çok önemli bir unsur ki; Kur’an-ı Kerim’de, hiçbir kimse takat getiremeyeceği bir işe mecbur tutulmayacağı pek çok ayette vurgulanmıştır.³⁹⁰ Bu ayetlerden bir tanesinin nüzul sebebi olarak rivayet olunan olay, insana gücü üstünde bir sorumluluğun yüklenmeyeceğini gösteren en güzel anlatımlardan birisidir;

³⁸⁴ Zümer, 39/62-63.

³⁸⁵ Mülk, 67/1. Bkz. Âl-i İmrân, 3/26; Şûra, 42/49-50; Hadîd, 57/2-3.

³⁸⁶ Fâtır, 35/4.

³⁸⁷ Mü’min, 40/16-17.

³⁸⁸ Neml, 27/88.

³⁸⁹ Ahzâb, 33/72.

³⁹⁰ Bakara, 2/233, 286; En’am, 6/152; A’râf, 7/42; Talâk, 65/7

“Göklerde ve yerde olan her şey Allah’ındır. Ey insanlar! Siz içinizdeki şeyleri açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker. Sonra dilediğini affeder, dilediğini azaba uğratar. Doğrusu Allah her şeye Kâdir’dir”³⁹¹ ayetinin çerçevesinde anlatılanlardır. Ayet nazil olduğunda, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Muaz b. Cebel ve ensardan bir gurup insan(r.ahm.) Peygamberimizin huzuruna gelip oturdular ve “Ya Rasulallah! Vallahi bu ayetten daha sıkıntı veren bir ayet inmedi. Bizden biri dünyevî bir takım şeyleri, kalbinde yer etmesini istemediği halde zihninden geçiriyor. Demek biz zihnimizden geçen bu düşüncelerle muaheze olunacağız. Mahvolduk vallahi” dediler. Peygamberimiz de, ayetin bu şekilde indiğini söylemesi üzerine, “mahvolduk, güç yetiremediğimiz şeyle sorumlu tutulduk” dediler. Peygamberimizin, İsrailoğulları’nın Hz Musa’ya dediği gibi “İşittik ve isyan ettik mi diyorsunuz?” şeklinde tenkitli sert bir karşılık vermesi üzerine “İşittik ve İtaat ettik” dediler. Ama bu durum onlara ağır geldi. Bir müddet öylece beklerlerken “Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz”³⁹² ayeti nazil oldu.³⁹³

Yukarıda zikredilen ayet ve örnekten açıkça anlaşılacağı üzere, Allah, insanı yeryüzüne imtihan için göndermiş olup, kimseye de gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyeceğini de taahhüde bulunmuştur. Allah’ın kendi kullarına yüklediği sorumluluk, kulların güç yetireceği kadardır ve hatta onun da altındadır. Mükellef olan kullar o sorumluluklarını güçleri yetecek şekilde yapabilirler. Nitekim “Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez”³⁹⁴ buyrulmuştur.³⁹⁵

Kur’an’ın bildirdiği üzere, imtihan kuralı herkes için geçerlidir. Yani, bütün insanlar imtihan edilmektedir. Her insanın imtihana tâbi tutulması Allah’ın değişmez bir sünnetullah kanunudur. Kötüler kadar iyiler de imtihan edilir. Peygamberler bile bu kuraldan istisna teşkil etmez. Meselâ Hz. İbrahim(a.s.), oğlunu kurban etmesi için

³⁹¹ Bakara, 2/284.

³⁹² Bakara, 2/286.

³⁹³ İbn Kesîr, III, s. 1138.

³⁹⁴ Bakara, 2/185

³⁹⁵ Elmalılı, II, 270.

emredildiği rüyayla imtihan edildi.³⁹⁶ Hz. Yusuf(a.s.) da azizin hanımının istek ve arzularıyla imtihan edildi.³⁹⁷

Kur'an'ın bildirdiğine göre, Yüce Allah daha önceki toplumların başlarından geçmiş olan imtihanlar gibi, her dönemde yaşayan müminlerin iman sadakatini ölçmek için aynı tarz imtihanlara tabi tutulacaklarını vaat etmiştir;

“Müminler sadece “İman ettik” demeleri sebebiyle kendi hallerine bırakılıvereceklerini, imtihana tâbi tutulmayacaklarını mı zannettiler? Biz elbette kendilerinden önce yaşamış olanları denedik. Allah elbette şimdiki müminleri de imtihan edip iman iddiasında sadık olanlarla, samimiyetsiz olanları elbette bilecek.”³⁹⁸

“Yoksa siz, daha önce geçmiş ümmetlerin başlarına gelen durumlara mâruz kalmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlar öyle ezici mihnetlere, öyle zorluklara dûçar oldular, öyle şiddetle sarsıldılar ki, Peygamber ile yanındaki müminler bile “Allah’ın vaad ettiği yardım ne zaman yetişecek?” diyecek duruma geldiler. İyi bilin ki Allah’ın yardımı yakındır.”³⁹⁹

“Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele! Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde, “Biz Allah’a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O’na döneceğiz” derler.”⁴⁰⁰

Kur'an, insanın imtihanın birçok şekilde olabileceğini beyan eder; bir kişi veya topluluk bollukla, yoksullukla veya sıkıntıyla,⁴⁰¹ belli bir varlıkla, nesneyle veya olayla⁴⁰² hayatın ve malın-mülkün kaybıyla, kıtlıkla ve açlıkla, hastalık ve yaralarla, hasımlarının aşağılamasıyla⁴⁰³ imtihan edilebilir.

³⁹⁶ Saffât, 37/106.

³⁹⁷ Yûsuf, 12/23-24.

³⁹⁸ Ankebût, 29/2-3.

³⁹⁹ Bakara, 2/214.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/155-156.

⁴⁰¹ Enfâl, 8/28; Kehf, 18/7; Taha, 20/131; Enbiya, 21/35; Teğâbün, 64/15; En'âm, 6/165; A'râf, 7/168; Mü'minûn, 23/55-56; Fecr, 89/15-16.

⁴⁰² En'âm, 6/53; Enfâl, 8/28; Tevbe, 9/126; İsrâ, 17/60; Enbiyâ, 21/35; Furkan, 25/20; Teğâbün, 64/15.

⁴⁰³ Bakara, 2/155, 214; Âl-i İmran, 3/140-142, 186.

Mesela azabın gecikmesi inkârcıları daha da şüpheyeye düşürür ve bu, onlar için başka bir imtihan olur.⁴⁰⁴ İnsanlar bir başka insan tarafından maruz bırakıldığı olumlu veya olumsuz davranışlarla imtihan olabilir. İnkâr edenler tarafından işkence ve zulme uğratılan müminler iman noktasından şiddetli bir imtihana tâbi tutulmuş ve aynı şekilde gelecekte de bu olay tekrarlanabilir.⁴⁰⁵ Mesela, bir kişinin ailesine duyduğu sevgi, onu Allah'ın emirlerini ihlâl etmeye sevk edebilir⁴⁰⁶ veyahut iki topluluk arasındaki bir antlaşma ile iki tarafın samimiyet ve sadakati imtihana tabi tutulabilir.⁴⁰⁷ İşte, insanlar bunlar gibi çeşitli şekillerde imtihan edilmektedirler. Yaratılış hikmetlerinin gereği olan imtihanın neticesine göre mükâfat veya mücazata tabi tutulacaklardır.

2.2.4. Emanetin Gereğini Yapmak

Kur'an'da insanın mükellef tutulduğu vazifelerden biri de emaneti yüklenmek gereğini takati nispetinde yerine getirmek olarak zikredilir.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا
الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, sorumluluğundan korktular. Pek zâlim ve câhil olan insan onu yükledi”⁴⁰⁸

Sözlükte “güvenmek, korku ve endişeden emin olmak” manasındaki e-m-n masdarından gelen emanet kelimesi hıyanetin karşıt anlamlısı olarak isim şeklinde kullanıldığı gibi “güvenilir olmak” anlamında masdar şeklinde de kullanılır.⁴⁰⁹

Kur'an-ı Kerim'de emanet kelimesi iki ayette tekil, dört ayette çoğul şekliyle geçmekte, aynı kökten gelen değişik fiil ve isim kalıpları da Kur'an'da yer almaktadır⁴¹⁰ Her biri de emanetin değişik boyutlarına değinmekle beraber genellikle “sorumluluk/teklif” anlamı içerir. Bu manasıyla genel olarak düşünüldüğünde Kur'an'da tüm boyutlarıyla sorumluluğun varlığına delil olarak getirilen en önemli ayet yukarıda da kaydettiğimiz gibi;

⁴⁰⁴ Enbiyâ, 21/109-111.

⁴⁰⁵ Ankebût, 29/10.

⁴⁰⁶ Enfâl, 8/28; Furkân, 25/20; Teğâbün, 64/14-15.

⁴⁰⁷ Nahl, 16/92.

⁴⁰⁸ Ahzâb, 33/72.

⁴⁰⁹ Râgıb, 143; Lisânü'l-Arab, “emn” md.

⁴¹⁰ Muhammed Fuat Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes Li-elfâzıl 'Kur'an-i'l-Kerîm*, İstanbul 1982, “emn” md.

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, sorumluluğundan korktular. Pek zâlim ve câhil olan insan onu yükledi”⁴¹¹ ayetidir. Burada geçen “Emanet” kelimesine, “tevhid”, “adalet”, “akıl” manaları verilmiştir. Râğîb’in kabul ettiği mana ise “akıl”dır. Bunu şöyle açıklar; “Ancak akıl sahibi olmakla tevhid bilinebilir, adalet araştırılıp gerçekleştirmeye çalışılır.”⁴¹²

Bu “emanet” kavramı için Saîd bin Cübeyr ile İbn Abbas(r.a.) “farzlar” olarak, yine İbn Abbas’tan gelen başka bir rivayette İbn Abbas’ın “tâat” şeklinde yorum yaptığı rivayet edilir. Taberî’nin diğerleri diye söz ettiği bir kısım müfessirlerin ise “insanlar arası emanetleşme” olarak açıkladıklarını eserinde görmek mümkündür.⁴¹³ Bu açıklamalardan sonra Taberî; buradaki emanetin, emanet çeşitlerinin tümünü içerdiğini, yani insanların birbirleri arasındaki ve dindeki tüm emanet çeşitlerini manasında barındırdığını kendi görüşü olarak belirtmektedir.⁴¹⁴ Müfessirlerin bazıları “emanet” kavramını sadece “tâat” olarak yorumlamışlardır.⁴¹⁵ Bazıları da bu kelimenin “fitrî ve iradeye bağlı taât” ve “akıl veya mükellef olmak” manalarına geldiğini söylemişlerdir.⁴¹⁶ Emanet; bilinçli, iradeli, istikametli ve yoğun bir çaba ile yüce Allah’ı bulma, bilme ve O’na inanma manalarıyla birlikte insan fitratına özgü bir özelliktir.⁴¹⁷

Mevdûdî ise şu yorumu yapar; “Burada “emanet” kelimesi, Kur’an’a göre yeryüzünde insana verilen “hilâfet” görevi yerine kullanılmıştır. İnsana isyan ve itaat etme seçeneğinin ve bu özgürlüğü kullanırken kendisine sayısız varlık üzerinde hâkim olma yetkisinin verilmesi kaçınılmaz olarak insanın yaptığı hareketlerden sorumlu olmasını ve iyi amelleri için mükâfatlandırılıp, kötü amelleri için cezalandırılmasını gerektirir. İnsan bu güç ve yetkileri kendisi kazanmadığı gibi, bilakis bunların kendisine Allah tarafından ihsan edildiğini bilir. Ve de Allah’a karşı bu güçlerin iyiye veya kötüye kullanılmasının hesabını vereceği için bunlar, Kur’an’ın başka yerlerinde hilâfet, burada ise emanet olarak tanımlanmıştır.”⁴¹⁸

⁴¹¹ Ahzâb, 33/72.

⁴¹² Râğîb, s. 143.

⁴¹³ Taberî, VI, 527.

⁴¹⁴ Taberî, VI, 628.

⁴¹⁵ Zemahşerî, III, s.

⁴¹⁶ Beydâvî, III, 595, 596

⁴¹⁷ Kutup, XII, 80.

⁴¹⁸ Mevdûdî, IV, 465-466.

Elmalılı ise emaneti; “insanın gerek kendi hakları ile ilgili gerekse diğer insanların hakları ile alakalı emirlerin, yasakların ve hükümlerinin yerine getirilmesine Allah’ın emaneti” olarak açıklar.⁴¹⁹ Usûl-i fıkıhta, Allah’ın insanlara yüklediği bütün mükellefiyetlere emanet denilmiştir.⁴²⁰

Nursî de; “Gök, zemin, dağ, tahammülünden çekindiği ve korktuğu emanetin müteaddit vücûhundan bir ferdi, bir vechi “ene”dir.” yorumunu yapar. Yani insandaki “benlik duygusu” olduğunu söyler. “Ene”, gizli hazineler olan esmâ-i ilâhiyenin anahtarı olduğu gibi, kâinatın muğlâk olan tılsımının dahi anahtarıdır. Sâni-i Hakîm tarafından insanın eline emanet olarak, rububiyetinin, sıfât ve şuûnâtının hakikatlerini gösterecek, tanıttıracak işaret ve numuneleri câmi bir “ene” verilmiştir. Tâ ki, o ene bir vahid-i kıyasî olup, Rububiyetin vasıflarını ve Ulûhiyetin hallerini onunla bilsin. Hakîm ve Rahîm olan Allah, insana öyle bir istidat vermiş ki onunla, yer ile gökler ve dağların tahammülünden çekindiği o büyük emaneti yüklenir.⁴²¹ Yani küçücük, cüzi ölçüleriyle, sanatçılarıyla Yaratıcısının muhît sıfatlarını, küllî şuûnâtını, nihayetsiz tecelliyâtını ölçerek bilebilir.⁴²² Kendindeki ölçücüklerle onların mahiyetini yavaş yavaş anlar. Meselâ, kendinde bulunan mülkünde, mevhum rububiyetiyle, daire-i mümkünatta Yaratıcısının hakiki rububiyetini anlar. Ve zâhirî mâlikiyetiyle, Yaratıcısının hakikî mâlikiyetini fehmeder ve “Bu haneye mâlik olduğum gibi, Yaratan da şu kâinatın mâlikidir” der. Ve cüzi ilmiyle Onun küllî ilmini anlar. Ve kisbî sanatçıyla O Sâni-i Zülcelâlin bedî sanatını anlar. Meselâ, “Ben şu evi nasıl yaptım ve tanzim ettim. Öyle de, şu dünya hanesini birisi yapmış ve tanzim etmiş” der. Ve hâkezâ, bütün sıfât ve şuûnât-ı İlâhiyeyi bir derece bildirecek, gösterecek binler esrarlı ahval ve sıfât ve hissiyat, “ene” de münderiçtir.⁴²³ Kur’an’ın diğer yerlerinde, emaneti yüklenen insanın “halife” olarak tavsifi⁴²⁴ ve bununla birlikte yüklenmiş olduğu emaneti yerine getirme sorumluluğuna vurgu yapılışı⁴²⁵, hilâfet ve emanetle memur kişinin aynı olması bu iki görevin içiçeliğini gösterir.

⁴¹⁹ Elmalılı, VI, 342.

⁴²⁰ Molla Hüsrev, *Mir’ât el-Usûl fi Şerhi’l Mirkat el-Vüsûl*, İstanbul 1307, I, s. 591.

⁴²¹ Nursî, *Sözler*, s.581.

⁴²² Nursî, *Sözler*, s.96.

⁴²³ Nursî, *Sözler*, s.581-583’ten özetle.

⁴²⁴ Bkz. Bakara: 2/30; Fâtır: 35/39; Sâd: 38/26.

⁴²⁵ Mevdûdî, IV, 466.

Kur'an'da "emanet"le ilgili diğer âyetler şunlardır: "Eğer yolculuk halinde iseniz ve kâtip bulamazsanız, o takdirde borç karşılığına rehin alırsınız. Şayet kiminiz kiminize itimat ederse, güvenilen kimse Rabbi olan Allah'tan korksun da üzerindeki emaneti ödesin. Bir de şahitliği, görüp bildiğinizi gizlemeyin. Bildiğini gizleyenin kalbi günahkâr olur. Allah her ne yaparsanız bilir."⁴²⁶

Bu ayetteki ifadeler ister Allah'a ait haklarda ve ister insan hakları olsun, başka bir ifadeyle ister genel haklar ve ister özel haklardan insanların emanet zimmetleri ile ilgili fiilî veya sözlü veya inançla ilgili, maddî veya manevî, malî ve malî olmayan hakların hepsini kapsadığı gibi hitabının hükmü de bütün mükellefleri kapsar.⁴²⁷

"Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne hıyanet etmeyin, bile bile aranızdaki emanetlerinize de hıyanet etmeyin! Biliniz ki mallarınız ve evlatlarınız, sadece birer imtihan konusudur. Büyük mükâfat ise, âhirette Allah nezdindedir"⁴²⁸ ayetinde, dinî görevlerin ciddiyet ve samimiyetle yapılmasına değinilmekte, Allah ve Resulüne hıyanet edildiği takdirde kişinin kendi emanetlerine hıyanet edeceği vurgulanmaktadır. Bir kere Allah ve Rasulü'ne hıyanet etmeye başlanıldığında artık Müslümanların kendi aralarında da mala, cana, ırza ve namusa hıyanet etmeye başlanır. Hakka, hukuka, vatana ve milli görevlere de riayet edilmez olur.⁴²⁹

"O müminler üzerlerindeki emanetleri gözetirler, verdikleri sözleri tam tamına tutarlar"⁴³⁰ ayetlerde sözü edilen emanet ise, Allah ile kullar arasındaki her türlü dînî sorumluluklar ve kulların birbirleri arasındaki her türlü ilişkiyi kapsayacak şekilde geniş içeriklidir.⁴³¹

"Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah Semî ve Basîr'dir"⁴³² Buradaki emanet, Allah ve kul

⁴²⁶ Bakara, 2/283.

⁴²⁷ Elmalılı, II, 268.

⁴²⁸ Enfâl, 8/27.

⁴²⁹ Elmalılı, V, 509.

⁴³⁰ Mü'minûn, 23/8; Meâric, 70/32.

⁴³¹ İbn Kesîr X, 5549; Elmalılı, V, 509.

⁴³² Nisâ, 4/58.

hakkıyla ilgili sözlü veya fiilî, maddî veya manevî her türlü hukuku kapsar. Ayette geçen “size emreder” ibaresi de bunun tüm mükellefleri kapsadığını gösterir.⁴³³

Şu da önemli bir husus ki Kur'an hiç bir ayırımıda bulunmaksızın, akıl sahibi bütün mahlûkata teşmil ettiği sorumluluk prensibinin evrensel özelliğini beyan etmiştir;

“Rabbin hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz! Onları yaptıkları işlerden sorumlu tutacağız.”⁴³⁴

“Kendilerine resul gönderdiğimiz insanlara, resullerinin çağrısına uyup ona göre amel edip etmedikleri hakkında elbette hesap soracağız. Gönderilen o elçilere de, tebliğ edip etmediklerini soracağız. Ve onlara, olup biten her şeyi, kesin bir ilme dayanarak bir bir anlatacağız. Öyle ya, Biz hiçbir zaman onlardan habersiz değildik ki!”⁴³⁵

Yüce Allah'ın, peygamberlerin elçilik görevleriyle ilgili yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirdiklerini, ümmetlerin de kendilerine tebliğ edilen dini ve kitabı tanıyıp hükmüne uyduklarını yahut reddedip âsi olduklarını kesin olarak bildiği, ayrıca inkârcılar da kendilerinin zalim olduklarını itiraf ettikleri halde yine de âhirette ümmetleri ve resulleri sorguya çekmesi O'nun adalet düzeninin bir sonucudur. Ayrıca burada önemli bir hukuk kuralına da işaret edilmektedir: Hiçbir kimse, yargılanarak suçu sabit görülüp hüküm giymedikçe cezalandırılmaz.

Peygamberlere sorulacak olan, tebliğ görevlerini yerine getirip getirmediği; ümmetlere sorulacak olan da bu tebliğlere uyup uymadıkları veya neden uymadıklarıdır. Yüce Allah peygamberlerin masum olduklarını bilmekle beraber, bu gerçeği bir defa da mahkeme-i kübrâda ortaya koyacak; bu suretle inkâr edip âsi olanların bu suçlarının, peygamberlerin tebliğlerinde kusur etmelerinden değil, tamamen kendilerinden kaynaklandığını tescil ve ilân edecektir.

⁴³³ Elmalılı, IV, 58.

⁴³⁴ Hicr, 15/92,93.

⁴³⁵ A'râf: 7/6.

SONUÇ

Kur'an, yaratılış olayına evren, bitkiler, hayvanlar ve insan şeklinde bir bütün olarak temas etmektedir. İnsanın yaratılışı bu silsilede en son sırayı almakta ve özel bir anlam kazanmaktadır. Kur'an, dikkatle incelendiğinde; insanın hayat sahnesine çıkışı ile ilgili iki türlü yaratılmadan bahsedildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; normal fitrî şartların dışında su, toprak, çamur gibi fiziksel maddelerin bazı aşamalardan geçirildikten sonra ruhun verilmesi suretiyle dünyada insan olarak görülmesidir. İkincisi de yaratılışı tamamlanmış bir erkek ve dişinin birleşmesiyle biyolojik safhalardan geçirilerek Allah'ın yaratmasıyla vücuda gelmesidir.

Kutsal kitapların hepsinde insan, Allah'ın en has muhatabıdır. İslâm akidesine göre insanoğlunun bütün sorumluluklarının başında, Allah'ın varlık ve birliğini kabul etme ve yalnız O'nu yegâne mâbud olarak tanıyıp kulluk etme görevi gelmektedir.

Şu da bir gerçek ki; insanlar, bu sorumlulukları hakkında gerekli bilgi ve donanım sahibi kılınmazlar yahut böyle bir bilgiye ulaşma yeteneği ile donanmış olmazlarsa bu durumu bir mazeret veya bahane olarak ileri sürmeye hakları olur. Bu sebeple söz konusu büyük sorumluluğun âdil bir temele dayanması için insanların bu hususta yeterli donanıma sahip kılınmaları gerekmiştir. Araştırmamızda da değindiğimiz gibi insan kaldıramayacağı hiçbir yükü mükellef tutulmamış ve kendisine yüklenen emanet vazifesini en güzel şekilde gerçekleştirebilecek bir donanıma sahip kılınmıştır.

Araştırmamızın sonunda şunu diyebiliriz ki: Allah tarafından, insana en güzel ve en mükemmel suret ve yapı verilmiştir. Bu durum da, insanın; yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal yetenekler bakımından en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmış olmasını ifade eder. Allah insanı canlı, bilen, irade sahibi, konuşan, işiten, dinleyen, gören, düşünüp tedbir alan, hikmetle hareket eden ve bütün bu özellikleri sayesinde fizikî bakımından kendisinden daha güçlü varlıklar üzerinde bile hâkimiyet kurabilen bir varlık olarak yaratmıştır ki bütün bu vb. sıfatlar aynı zamanda ilâhî sıfatların bir kısmının ondaki yansımaları, tecellileridir.

Kur'an'a göre insanın bu dünyada bulunmasının hikmeti imtihandır. İmtihan, insanın yeryüzündeki serüveninin adıdır. Bu ise denenmekte olan insan açısından zorunlu olarak bir takım donanımları gerektirmektedir. Bunların başında ahlaki

özgürlük ve denenmenin konusunu gerçekleştirebilme kabiliyeti gelir. Yani onun, ahlaki anlamda iyi ve kötü davranışları tanıma, tasarlama, seçme ve yapma konusunda hem yetkin, hem de özgür olmasını gerektirir. Araştırmamızda da değindiğimiz gibi Kur'an, insanın fillerini gerçekleştirmede hem özgür hem de yetkin olduğuna vurgu yapmaktadır. İşte insan, bu kabiliyetler vesilesiyle ilahi vahyi idrak edebilir ve gerekliliklerini yerine getirebilir. İnsanın bu görevi yerine getirebilmesi için yeterli bir donanıma sahip olduğuna ve bu kabiliyetlerini doğru yolda kullanabilmesi için de peygamber ve kitaplarla desteklendiğine ayetlerde çokça yer verilmiştir. Hatta böyle bir eğitimde hangi metot ve yolu takip edeceği müşahhas örnekler olan peygamberlerin mücadeleleriyle defalarca anlatılmıştır.

Netice olarak: Kur'an'a göre insanın bu dünyaya gönderilmesinin hikmeti ve gayesi kâinatın Yaratıcısını tanımak ve ona iman edip ibadet etmektir. Allah'a karşı kulluğunu ifade etmenin en güzel göstergesi ise şükrünü, hamdini sadece O'na hasretmektir. Bu dünyanın bir imtihan salonu olduğunu kabul ederek, nihayetinde bir gün bitiş zilinin çalacağını hesap edip imtihanı kurallarına göre ve neticede de başarıyla tamamlamaya çalışmaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdûlbâki, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li-elfâzıl'Kur'an-i'l-Kerîm*, İstanbul 1982.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam (İslam Tabii, Umumi Bir Dindir)*, İstanbul 1966.
- Aköz, Hidayet, *Kur'an'da Allah- Kul İlişkisi*, Seriyte Yayınları, İstanbul 2000.
- Arvasi, Seyyid Ahmed, *İnsan ve İnsan Ötesi*, Burak Yayınevi, İstanbul, ts.
- Ateş, Süleyman, *İnsan ve İnsanüstü (Ruh/Melek/Cin/İnsan)*, İstanbul 1995.
- Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Badıllı, Abdülkadir, *Risale-i Nur'un Kudsi Kaynakları*, Envar Neşriyat, İstanbul 2003.
- Bağavî, Muhammed Hasan bin Mesud, *Tefsir'ul Beğavî Meâlim'üt-Tenzil*, Daru'l-fikir, 1985.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, (Çev. Şadi Eren) Selsebil Yayınları, İstanbul 2010.
- Birand, Kâmiran, "Tanrı Şuuru Hakkında", *AÜİFD*, Ankara 1953.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul t.s
- Demir, Şehmus, *Dünya ve Ahiret ve Bütünlüğü*, Işık Yayınları, İzmir 2008.
- Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr Yayınları, Ankara 2009.
- Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yayınları, İstanbul 2008.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayınevi, İstanbul t.s.
- Erdem, Mustafa, *Kur'an'da İlk İnsan, IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- Hazreti Âdem İlk İnsan*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1994.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulları Yayınları, Ankara 2009.
- Firuzâbadî, Mecdüddin, *Kâmûsu'l-Muhît*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- El- *Beşâiru zevî't-Temyîz fî letâîfi'l-Kitâbi'l- 'Aziz*, Kahire 1973.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din* (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay. t.s.

- El Hikmetü Fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Güllüce, Veysel, *Kur'an-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri*, Ekev Yay., Erzurum 2001
- Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2007.
- "Hz. Musa'da İlâhi Aşk", *EKEV Akademi Dergisi*, 2007, sayı, 30.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah, "Beyan", *DİA*, İstanbul 1992.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 2003.
- İslam'a Giriş* (Çev. Kemal Kuşçu), Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- Hüsrev, Molla, *Mir'ât el-Usûl fî Şerhi'l Mirkat el-Vüsûl*, İstanbul, 1307.
- Kılıç, Sadık, *Seferler Arefesindeyim*, Gelenek Yay. 2004.
- Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991
- Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000
- Kurtubi, el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an, Buruç Yayınları, t.s.
- Izutsu Toshiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş) Ankara, 1975.
- Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar yay. 3. Baskı.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Lübnan 2000.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (Çev. Bekir Karlıağa, Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları. t.s.
- İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1987.
- *Medâricü's-Sâlikîn*, Beyrut, ts.
- İbn Manzur, Ebûl-Fadl Gemâluddîn Muhammed İbn Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Kahire, ts.
- İsfahânî, Râğıb, *el-Müfredatü Elfâzı'l-Kur'an* (Çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2007
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhid*, İstanbul t.s.
- Te'vilâtü'l-Kur'an* (tahk. Muhammed Masum Vanlıoğlu), Mizan Yayınları, İstanbul 2009.
- Mâverdî, Ebu'l Hasan, *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Betrut 1992.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l Kur'an* (Ali Bulaç ve arkadaşları), İstanbul 1995.

- Morrison, A. Cressy, *Müsbet İlimler Yönünden İnsan, Kâinat ve Ötesi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), Nesil Yayınları, (6. Baskı) İstanbul 1986.
- Nesefî, İmam Abdullah bin Ahmet bin Mahmut, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'v'il*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- Nursî, Bediüzzaman Said, *el-Mesneviyyu'l-Arabiyyu'n-Nuriyye*, İstanbul 1998
- Sözler*, İstanbul 2006.
- Şualar*, rnk neşriyat, İstanbul 2006.
- Öge, Sinan “Fıtratın Misâkı”, *AÜİFD*, s. 22. 2004.
- Öztürk, Yener, *Kur'an'da Kalp ve Mühürlenmesi*, Işık Yayınları İzmir.
- Özsoy, Ömer; Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yayınları, Ankara 2006.
- Râzi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, (Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç) t.s.
- Sabri, Şeyhu'l-İslam Mustafa Mevkıfu'l-Akl ve'l-Âlem min Rabbi'l-Âlemîn ve İ'bâdihü'l-Mürselîn, Dâru İhyâ't-Türâsil-Arabî, Beyrut-1981.
- Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihi*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2007.
- Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, (Çev. İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlıağa), Hikmet Yay. t.s.
- Steiner, Kerschen, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, (Çev. Fikret Kanat), Ankara 1977
- Sunar, Cavit, “Allah İnsan İlişkisi”, *AÜİFD*, XXI, Ankara 1976.
- Şeriatî, Ali, *İnsan* (Çev. Şamil Öcal), Fecr Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1997
- Şevkânî, Muhammed b.Ali, *Fethu'l-kadîr*, Mısır 1964 (2. Baskı)
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, (Çev. Mevlüt Karaca), Hisar Yayınevi, İstanbul t.s.
- Topaloğlu, Bekir, *İslâm Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara ts.
- Uludağ, Süleyman, “Aşk Mad”, *DİA*, İstanbul 1992.
- “Marifet Mad”, *DİA*, Ankara 2003.
- Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınlan, İstanbul 1991.
- Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995
- Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir 1985.

- Vehbi, Konyalı Mehmed, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul t.s.
- Yaka, Eyüp, *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İstanbul 2010
- Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 1987.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, t.s.
- Zeccâc, İbn İshâk İbrahim bin es-Serî, *Me'âni'l-Kur'an ve I'râbuhû*, Daru'l-Hadis,Kahire 1994.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't- Tenzil ve Uyûni'l- Ekâvîl fî vücûhi't-Te'vîl*, (2. Baskı), Mısır 1964.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet SARI
Doğum Yeri ve Tarihi	Manisa 1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	A. Ü. İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	mehmetsari45@hotmail.com.tr
Tarih	